

Zbyněk Michálek — Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA IV

Výzkum slovanského areálu: generační proměny

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Zbyněk Michálek – Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA IV

Výzkum slovanského areálu: generační proměny

Masarykova univerzita

Brno 2019

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické publikace nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možné kontaktovat na adrese: Nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress, Rybkova 19, 602 00 Brno.

Publikace vznikla v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/1078/2018
Výzkum slovanského areálu: generační proměny.

Odborné recenzentky:

Mgr. Eva Kudrjavceva Malenová, Ph.D.

Mgr. Michaela Pešková, Ph.D.

© 2019 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9403-1

ISBN 978-80-210-9402-4 (brožováno)

OBSAH

Úvodem (<i>Josef Šaur</i>)	5
Generace v literární vědě, jejich sláva a traumata (<i>Ivo Pospíšil</i>)	7
Čeři v soudobé slovinské literatuře: <i>Fužinski bluz</i> a <i>Čefurji raus!</i> (<i>Iveta Bůžková</i>)	27
<i>Aleksis Kivi</i> a <i>srbská princezna</i> (<i>Eliška Jiráňová</i>)	47
Formování ukrajinské literární postavy na přelomu 20. a 21. století: od fenoménu „<i>homo sovieticus</i>“ k permanentnímu hledání (<i>Krystyna Kuznietsova</i>)	57
Několik poznámek ke vztahu pravopisu, interpunkce a typografie a k termínu interpunkční znaménka v češtině a ruštině (<i>Zbyněk Michálek</i>)	69
Motiv snu a Dostojevského <i>Deník spisovatele</i> (<i>Lenka Paučová</i>)	85
Изучение города и городского пространства на примере повести Г. Белых и Л. Пантелеева «Республика Шкид» (<i>Светлана Олеговна Садикова</i>)	97

Úvodem

TAKÉ v roce 2019 se přidružujeme již zažitě tradice a dáváme možnost doktorandkám a doktorandům slavistických oborů prezentovat své badatelské výsledky ve speciální publikaci. Ta předkládaná je již sedmou, kterou takto Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity vydává.¹ Knihu uvozuje studie vedoucího zmíněného pracoviště profesora Ivo Pospíšila *Generace v literární vědě, jejich sláva a traumata*, v níž autor téma generací promýšlí na několika příkladech spojených jednak s českým rusistickým prostředím – paměti Milana Hraly a Radegasta Parolka, jednak s ukrajinskou literární vědou a badateli starší generace – Mychajlo Najenko, Ihor Kozlyk, Leonid Frizman.

Dále je zařazeno šest studií, jejichž autorkami a autory jsou doktorandky a doktorandi různých slavistických oborů. Ti se ve svých textech věnují konkrétním vybraným tématům slovanských literatur, jazyků a kultur. Jejich výzkum vychází z připravovaných disertací a publikace je tak prezentací aktuálních badatelských témat řešených brněnskými mladými slavisty a zároveň také naznačují trendy, které toto nastupující pokolení badatelů přináší do současného slavistického výzkumu.

Část autorek zařazených do sborníku je dobře známa čtenářům předchozích svazků, neboť jejich příspěvky tu více tu méně navazují na jejich dřívější studie. Lenka Paučová dlouhodobě publikuje o F. M. Dostojevském a zejména o jeho *Deníku spisovatele*, přičemž tentokrát se věnuje analýze snů, které Dostojevskij vložil do tohoto svého díla. Krystyna Kuznietsova pokračuje ve zkoumání současné ukrajinské prózy a zaměřila se

1 PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Podoby a proměny města ve slovanských a vybraných neslovanských kulturách, literaturách a jazycích*. Brno 2013. PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Mladá slavistika: Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*. Brno 2014. POSPÍŠIL, I. – PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky (20. století)*. Brno 2015. POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. a kol.: *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016. GUNIŠOVÁ, E. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017. PAUČOVÁ, L. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika III. Slavistika mezi generacemi*. Brno 2018.

zachycení proměn literárních hrdinů na přelomu tisíciletí, hledání jejich nového ztvárnění a postupného „umírání“ tzv. *homo sovieticus*. Eliška Jiráňová přispěla do publikace další studií z oblasti srbsko-finských vztahů. Ty tentokrát nahlíží skrze román *Aleksis Kivi a srbská princezna*, který napsal finský spisovatel Osmo Antero Viinikainen, jenž v něm oba vzdálené světy (balkánský a severský) spojuje. Do slovinského prostředí nás opět zavádí Iveta Bůžková, jež se ve svém rozsáhlém příspěvku zaměřuje na zobrazení stereotypů o dalších jihoslovanských národech v současné slovinské literatuře. Problematice města (konkrétně Petrohradu) se věnuje začínající doktorandka Světlana Sadikova. Pro svůj první publikační výstup zpracovala dané téma na příkladu (dosud do češtiny nepřeložené) novely *Respublika Škid*. Jediným lingvistickým příspěvkem v předkládané publikaci je text Zbyňka Michálka *Několik poznámek ke vztahu pravopisu, interpunkce a typografie a k termínu interpunkční znaménka v češtině a ruštině*. V době počítačů, kdy už dávno neupravují texty jen sazeči a osoby poučené o jejich formálních náležitostech, se povědomí o některých typografických zásadách rapidně vytrácí. Michálkův text přináší řadu praktických výsledků s vysokou mírou aplikovatelnosti.

GENERACE V LITERÁRNÍ VĚDĚ, JEJICH SLÁVA A TRAUMATA

Ivo Pospíšil

Generations in Literary Criticism, Their Fame and Traumas

The author of the present article deals with the lives of several generations of literary scholars and critics in the Czech, Ukrainian and Russian environment in hard times of Stalinism and post-Stalinist periods (the periods of thaw, glasnost and perestroika, after the fall of the U.S.S.R.) covering the time span from the 1950s up to the present day. The main aim of this treatise consists in the comparison of all the three cultural and scholarly environment under approximately the same regimes, the analysis of the ideological impact interfering in the intrinsic methodology of literary criticism at the material of the memoirs of several Czech, Ukrainian, and Russian literary scholars and critics. Though the working conditions of literary criticism in all the mentioned countries were not favourable, the critics have more or less successfully overcome various ideological obstacles and reached the scholarly results which cannot be ignored even nowadays; due to their quality, the contemporary critics cannot do without them. The memoir texts written by two outstanding Czech specialists in Russian studies, by an Ukrainian literary scholar and by a Russo-Ukrainian literary critic demonstrate the complicated social and working conditions, the confused functioning of “thick“ literary journals in Soviet times during the thaw period and after 1970. The author of the present article comes to the conclusion that every scholarly generation has its fame and traumas; it has always depended on the quality of its work, creativity and vital energy and on all the social and political obstacles so that the results of scholarly work might preserve its inspiring value worth attention for both present and forthcoming generations.

Key words: fame and traumas of literary criticism; Czech, Ukrainian, and Russian literary critics in post-Stalinist period (the period of thaw, Brezhnevism/neo-Stalinism, glasnost and perestrojka, the fall of the U.S.S.R.); the ability of overcoming ideological obstacles; the working conditions and the scholarly results

V ČLÁNKU *Generační princip obecně a ve vývoji literatury (ruské) zvláště (obecné úvahy a srovnávací mezislavanská reflexe s několika případovými sondami)*¹ jsem se snažil postihnout hybné síly generací obecně v dávné minulosti i v žhavé přítomnosti také a hlavně v literatuře a její literárněkritické reflexi. Vycházel jsem přitom především ze situace ruské a české literatury: na ruské literatuře konce 20. století se demonstrovalo více literárních vrstev z různých období: byla to situace paradoxní připomínající „zácpu“ ve velkoměstské dopravě. To vedlo k ztrátě časoprostorových souvislostí, k chaosu hodnotových kritérií a také k celkovému rozpadu celistvého literárního procesu a k oslabení integračních snah ve vývoji literatury. Několikeré gradované návraty k literatuře minulosti, kromě klasiky k stříbrnému věku moderny a revoluční avantgardě, potlačení svobody literatury na straně jedné, usnadnění realizace estetických doktrín v literárních skupinách 20. let 20. století na straně druhé, unifikace na základě principů socialistického realismu, zákazy a navrácená literatura za Gorbačovovy glasnosti a perestrojky, vyvolaly reakce v podobě undergroundové literatury, samizdatového oběhu, polooficiální písňové kultury a kultu autorské písně, jenž do značné míry přetrvává, a navíc je tu dominantní linie ruského postmodernismu, která trvá od roku 1969, kdy se objevuje „alkoholický román“ Venědikt Jerofejeva (1938–990) *Moskva-Petušky*. Aféra almanachu *Metropol* ukázala, že je tu hranice mezi grupováním kolem nějakého projektu a jeho ideově estetického zaměření a generačního pocitu, který stmeluje i bez společné publikační platformy. *Metropol* vznikl v roce 1979 v Moskvě a byl pokusem o legalizaci alternativní literatury. Mezi iniciátory figurovali Vasilij Aksjonov (1932–2009), Andrej Bitov (1937–2018), Viktor Jerofejev (* 1947), Fazyl Iskander (1929–2016) aj., kteří zorganizovali vydání v několika výtiscích a poté v USA (vydavatelství Ann Arbor). Třiadvacet autorů almanachu (mj. Vasilij Aksjonov, 1932–2009, Bella Achmadulinová, 1937–2010, Juz Aleškovskij, vl. jm. Iosif Jefimovič Aleškovskij, * 1929, Andrej Bitov, 1937–2018, Vladimir Vsockij, 1938–1980, Fridrich Gorenštejn, 1932–2002, Fazyl Iskander, 1929–2016, Jevgenij Popov, * 1946, Genrich Sapgir, 1928–1999) bylo zčásti nuceno emigrovat, zčásti ztratilo možnost publikovat. V almanachu se objevila i opoziční publicistika. Podobně, leč krotčeji, byly předtím koncipovány almanachy *Litěraturnaja Moskva* (1956) nebo *Tartusskije stranicy* (1961).²

Jak jsme ve stati poznamenali, generace od sebe odděluje zážitek kruciólní události nebo událostí. Když ještě neopustíme pole ruské literatury a posuneme se dále do minulosti, je zřejmé, že takovými událostmi na počátku 19. století, tedy v době, kdy se začíná formovat raná fáze ruské klasiky, je rok 1812 a Vlastenecká válka s Napoleonem a 1825, totiž vystoupení šlechtických povstalců, později zvaných děkabristé. Zážitek roku 1812, například útek významných ruských rodin z Moskvy, spojoval Puškina s jeho vrstevníky,

1 POSPÍŠIL, I.: *Generační princip obecně a ve vývoji literatury (ruské) zvláště (obecné úvahy a srovnávací mezislavanská reflexe s několika případovými sondami)*. In: POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. a kol.: *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016, s. 11–29.

2 Tamtéž.

zatímco ještě nenarozený Lermontov (1814–1841) tento zážitek mít nemohl, stejně jako jinak přijímal zvěsti o děkabristech, když mu bylo jedenáct, než jejich přítel a inspirátor Alexandr Puškin.

V citovaném článku jsme také upozornili na zvláštní fungování generačního principu v ruské emigrační literatuře: zatímco literární emigrace první generace žije spíše z toho, co tvořila v původní vlasti (v ruské literatuře např. Ivan Bunin, 1870–1953, Alexej N. Tolstoj, 1883–1945, Dmitrij S. Merežkovskij, 1865–1941, aj.), druhá generace nebo mladší z první generace se již více přizpůsobují poměrům v nové vlasti, její představitelé se často stávají biliterárními nebo polyliterárními (Vladimir Nabokov, 1899–1977, kněžna Zinajda Šachovskaja, 1906–2001, čerkeský Armén A. Truajja / Henri Troyat, vl. jm. Lev Aslanovič Tarasov, 1911–2007, Vladimir Varšavskij, 1906–1978, Nina Berberova, 1901–1993, Irina Odojevceva, vl. jm. Iraida Heinike, 1895–1990, Boris Poplavskij, 1903–1935 aj.).

Poznamenali jsme, že čím menší, sevřenější literatura, tím silnější generační princip, neboť literární prostor není tolik rozptýlen jako v literaturách velkých, navíc vícenárodních, kam vstupuje řada dalších faktorů – k nim patří i ruská literatura. Jinak řečeno, silněji se generační princip uplatnil v české než v ruské literatuře, zejména v poezii. Současně působení generačního principu ovlivňují společenské podmínky. Bio-psychologický princip je silný v liberálním nebo liberálnějším prostředí, například v české i ruské moderně, kde se vše koncentruje kolem časopisů, almanachů, manifestů generační povahy, v literárních skupinách spojených také generačně a tím často i esteticky a ideově; slabší je to v autoritářských nebo přímo totalitních systémech, v nichž hraje dominantní roli ideologie, jež generační princip oslabuje, ale neničí zcela. V podstatě generačními projekty byly mimo jiné ideové tendence, prezentované manifesty nebo kvázimanifesty v literaturách západoevropských, středoevropských i východoevropských; v české literatuře máme takových příkladů víc (moderna, Almanach na rok 1914, poetismus, surrealismus), v slovenské jsou to spíše jen davisté a nadrealisté, později šlo výslovně o generační skupinové projekty – „osamelí bežci“; v české také, jak už uvedeno, soustředění např. kolem periodik Květen, Tvář, Literární noviny aj.). Vzpomeňme v této souvislosti např. dávného přátelství Václava Havla (1936–2011) a Jiřího Kuběny (vl. jm. Jirí Paukert, 1936–2017) na zlomu 50. a 60. let 20. století, byť se jistě v mnoha ohledech podstatně lišili: společná jim byla v umělecké sféře široká tolerance.

Zejména v slovanských literaturách – v důsledku historického vývoje příslušných národů a států – je vždy velmi silná role politiky a politického kontextu, také jinde to může být podobné; generační sociální citění – v Británii např. literatura rozhněvaných mladých mužů (angry young men) nebo dělnická literatura proti establishmentu v 50.–60. letech minulého století, v USA to bylo bouření proti establishmentu v podobě beatnického nonkonformismu, hnutí proti vietnamské válce v podobě „květinových dětí“ (hippies). Jak jsem napsal, generační sdružování lze charakterizovat jako důležité vývojové podloží literárního vývoje, na něž se roubojí další faktory, principy a fenomény jako organizující

základna a hybná síla, motor literatury, v otevřené, deklarativní, ale i víceméně skryté, utajené podobě. Generační princip je zjevný, stabilní a silný spodní proud, ale současně jev nejistý, křehký, neboť generace se rozpadají, ztrácejí svou integritu.³

Generační sdružování jde často ruku v ruce s ideovou a životní spřízněností, s podobnými soudy. Takto byl například koncipován *Sborník pětadvaceti* Václava Černého.⁴ Aniž by se iniciátoři sborníku, jenž vyšel roku 2019, chtěli k tomuto slavnému projektu nějak přirovnávat, přesto ve svém východisku ukázali v jistém smyslu na návaznost, byť jde nikoli o generační, ale mezigenerační výtvar, kde pojítkem jsou spíše vztahy a instituce; generační princip tu textovou sítí prostupuje spíše jako čerchovaná čára.⁵ V dopise, jenž vědomě nazazuje na podobný dopis ze *Sborníku pětadvaceti*, se mimo jiné praví: „Vážení přátelé, možná si ještě jako pamětníci vzpomenete na tzv. Sborník pětadvaceti uspořádaný Václavem Černým na základě dopisu z 15. března 1967. Oslovil lidi generačně blízké, lidi různých osudů a proměnlivých i stabilních názorů, aby přispěli do sborníku, který by měl vyjadřovat charakter jejich doby. Nakonec jich přispělo 25, někteří oslovení z různých důvodů nepřispěli (Robert Konečný, Karel Konrád, Bohumil Novák, Ladislav Novomeský, Jiří Voskovec a Vilém Závada) naopak většina přispěla (Edvard Valenta, Jaroslav Seifert, Jan Čep, Josef Knap, Vladimír Holan, Bedřich Fučík, Václav Renč, Jan Werich, Miloš Dvořák, Josef Kostohryz, Egon Hostovský, Čestmír Jeřábek, Jan Šnobl, František Křelina, Zdeněk Kalista, František Nechvátal, Zdeněk Bár, A. C. Nor, František Lazecký, Josef Heyduk, Jan Patočka, Ladislav Stehlík, Miloslav Nohejl, sám Václav Černý a Jaroslav Bednár). Sborník vyšel v tehdejší Československé spisovateli vlastně poslední rok, kdy mohl tehdy vyjít – 1969. Aniž bych se chtěl s těmito veličinami poměřovat nebo se jim jakkoli blížit, je takový generačně a místně koncipovaný sborník smysluplný i dnes, kdy je knih mnoho a stejně je čte jen málokdo nebo vůbec nikdo. To, co nás víceméně – kromě generační blízkosti – spojuje, je Filozofická fakulta brněnské univerzity (dříve Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, dnes opět Masarykova). Samozřejmě se takový příspěvek nezapočítává do RIV a sborník patrně nebude v žádné důležité mezinárodní databázi, jež se dnes vyžaduje, ale předpokládám, že ve svém věku a při svých zkušenostech jste už nad tyto věci povzneseni.“⁶

Společnými místy oněch třinácti není tedy společný nebo blízký osud, ani názory estetické nebo politické, ale spíše místo a často i osobní vazby, tedy, jak jsme již napsali výše, vztahy a instituce. Sborník je kromě toho vysoce heterogenní: poezie, eseje, literární historie, literární portrét, kulturní ekologie, lingvistika, filozofie. Navíc jde, jak již uvedeno, o sborník nikoli výslovně generační, jde tedy nikoli o generační, ale mezigenerační vazby, jistě i společné zážitky, což je dáno právě oněmi vztahy a institucemi, jak se

3 Tamtéž.

4 ČERNÝ, V. (ed.): *Sborník pětadvaceti*. Praha 1969.

5 POSPÍŠIL, I. (ed.): *Sborník třinácti: mezi generacemi*. Brno 2019.

6 Tamtéž, s. 8–9.

píše v průvodním slově *Sborníku třinácti*. Doba od vydání *Sborníku pětadvaceti* však pokročila, nepřeje takovým projektům tak silně jako v minulosti, kdy se někdy doslova čekalo na taková kolektivnější nebo – chcete-li – týmovější vyjádření, která měla někdy i patrnou společenskou váhu. Zde jde o lidi různé veřejně známé: od užšího drobného seskupení (v případě čistých akademiků) až k širší čtenářské obci (v případě básníků), ale společná je snaha promlouvat různými způsoby k širší veřejnosti.

Jak jsme uvedli v titulu: každá generace má svou slávu, ale také svá traumata. U některých z českých literátů je to v případě let 1968–1969 často současně obojí: rok 1968 přinesl slávu, ale také traumata, jež pak pokračovala v dalším roce, kdy bylo hnutí tzv. Pražského jara v podstatě po částech potlačeno. Sláva spočívala v pokusu o spojení socialistického a demokratického systému, což bylo jistě možné, v rámci sovětských satelitů však neproveditelné, a to nejen z vnějších, ale také z vnitřních důvodů: nikdo nevěděl, jak to může fungovat a kam je možné dojít – mnozí ve světě však pokládali tento pokus za nadějný. Nicméně doma tehdy a hlavně později bylo mnoho kritiků, kteří poukazovali na utopičnost tzv. třetí cesty v ekonomice, tedy na tzv. Šikovu reformu, i v politice. Považovali změny roku 1968 jen za projev boje dvou skupin uvnitř komunistické strany, což byla vnějškově pravda; zejména chování některých nositelů reformy po srpnu 1968 potvrzovalo nerealizovatelnost projektu v dané personální konstelaci a nemožnost uváděné syntézy. Nicméně emotivně šlo o pokus nadnášený eticky a esteticky, který zasáhl tehdy zejména mladou generaci ve spojitosti s rozkvětem kultury, umění, s novými vlnami v literatuře a filmu, skupinovými projekty apod. Výročí vzpomínané v roce 2018 ukázalo, že i na tento rok a jeho události a postupy jsou různé názory. Shrnul bych to asi tak, že výše popsané bylo spíše iluzí, neboť v zemi byly různé politické síly, které měly různé cíle: od obnovy stalinského socialismu, přes ekonomický a politický reformismus a tzv. samosprávný socialismus jugoslávského (titovského) typu, přes okřídlený výraz „socialismus s lidskou tvář“ až k návratu ke kapitalismu a převrat vracející vývoj před rok 1948 a snad i 1945, což se nakonec v jiných podmínkách do značné míry realizovalo po roce 1989 včetně nejrozsáhlejších majetkových změn za posledních několik set let. Tedy nejen vnější překážky vrcholící obsazením země vojsky tehdejších spojenců bez souhlasu oficiálních státních orgánů, ale také vnitřní nejasnosti, jež vyvstaly silněji právě po 21. srpnu 1968, a vedly proto k rychlé porážce reformátorů nebo jejich ústup a u některých zradu původních ideálů: jistě tu sehrála svou roli i deziluze společnosti, souhra různých psychosociálních faktorů. Bylo to trauma pro špičkové politiky a ovlivnilo to někdy zásadně jejich osudy, ale hlavně pro „řadové“ občany, především pro intelektuály, kteří byli často nositeli nových nebo staronových myšlenek, zejména spisovatele, literární kritiky apod. To mělo ovšem své předehry zhruba od roku 1963, kdy v československé společnosti dochází k zásadnímu vývojovému zlomu. Z tohoto hlediska události roku 1969, například potlačení demonstrací při prvním výročí 21. srpna 1968, tzv. pendrekový zákon (oficiálně: Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969

Sb. z 22. srpna 1969 o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku), revize Akčního programu komunistické strany na tzv. listopadovém plénu 1968, studentská stávka na vysokých školách z podzimu téhož roku, federalizace, která objektivně v personální rovině směřovala k oslabení reformátorského křídla, obět Jana Palacha, jeho osobnost, motivace, politické cíle, názory a životní postoje představují výzvu; tyto události zůstávají, jak dokládají různé pokusy v oblasti politologické a umělecké, i dnes interpretačně otevřeny.

Existují však i jiné než politické události, které spojují generace: jde o společné zážitky estetické, umělecké, ale také etické, například oživení popularity románů Karla Maye (1842–1912) a jejich filmová podoba v režii Haralda Reinla (1908–1896) v „zlatých šedesátých“: šlo o obecné polohy humanity, i když dnes se v rámci tzv. politické korektnosti mnohé z toho reviduje, což by si jistě zasloužilo nějaký zevrubný, detailní, historicky ukotvený výklad. Toto emotivní směřování k všelidské humanitě, které bylo v románech reflexí nových myšlenkových proudů konce 19. a počátku 20. století, podobně ve filmové podobě 60. let 20. století, má i své pozdější paradoxní konsekvence, když si uvědomíme, že ty pobíhající „indiánské“ děti mohly být za pětadvacet třicet let vtazeny do bratrovražedné, někdy i genocidní války na Balkáně.

Tyto generační události a zážitky se v českém prostředí literárním projevují v pozdních memoárech. Jako příklad jsme vybrali dvoje memoáry dvou českých rusistů. Důvody jsou zřejmé: právě rusistika byla a zdá se, že i dnes je, jednou z nejsledovanějších sfér vědecké reflexe po celé 20. století, od poloviny 50. let hlavně jako nositelka progresivních snah ve smyslu destalinizace a zveřejňování literárních děl dříve perzekvovaných a často i popravených sovětských spisovatelů, většinou Rusů, ale jistě výběrově podle aktuální sovětské situace (podobně za Gorbačovovy gласnosti a perestrojky). Za těchto okolností se československá, přesněji česká rusistika často stávala spojovacím článkem mezi ruskou literaturou a západoevropskou/skandinávskou a americkou rusistikou, zejména při výkladu moderny a avantgardy (osobnosti Zdeňka Mathausera, 1920–2007, Jiřího Honzíka, 1924–2018, Jiřího Fraňka, 1922–2007, ale i dalších).

Jako první uvádíme memoáry Milana Hraly (1931–2015), který již zpočátku vysvětluje, kterak se může uctíváný pražský profesor z vysokého učení Karlova, proděkan a vedoucí ústavu stát u nás takřka bezdomovcem, jak člověk přežije dění na Filozofické fakultě tohoto učení od 50. let 20. století po první dekádu století následujícího při nejméně dvou zásadních a několika menších převratech. Styl jeho pamětí je silně ovlivněn satirou, jejíž ruské sovětské větvi 20. let 20. století se mimo jiné odborně věnoval. Slušnost, korektnost, schopnost ostré ironie, ale i sebeironie, umění textové koláže a smysl pro absurditu až nonsens jsou dominantními znaky jeho memoárové prózy.

Hralův text, k němuž se odhodlal až v českořebovském exilu, kde se ocitl poté, kdy ho vyhnali z jeho pražského bytu noví majitelé, o nichž zde barvitě a sarkasticky píše, kdy ho – jeho jako „sovu“ – budí ranní popeláři a kdy se mu před jeho duševním zrakem

objevují výjevy – žertovné, groteskní, smutné, radostné a veselé, jak je přinesl život, je pozoruhodným konglomerátem, různozánrovým dílem, které maně tvoří alternativu některým jiným textům – svědectvím o dění na pražské Filozofické fakultě v posledních desetiletích, knih vydaných však v jiných nakladatelstvích a za jiné peníze: Hrala musel odejít do provincie jako Ovidius a vydání a „honorář“ si samozřejmě zaplatit sám. Neberme jeho stylizovaně žertovné vzpomínky na lehkou váhu: najdeme zde partie sice humorné a groteskně absurdní, ale také pochmurně vážné – nehledě na autorovu civilnost – až úpějíci, fakta do nebe volající bez naděje, že nějaké nebe vůbec je, pasáže plné zoufalství, kanadských žertůků i šibeničního humoru. Je to čtení, které sice nepřinese úlevu ani jen pobavení, není ani akční, neobsahuje ani pomluvy a běžné pseudoideologické štvání a bulvární nechutnosti: v tom je střídme a věčné, i když někdy nelítostné, jak nelítostný, ale i uměřený je sám život. Hrala – nehledě na své vědecké výkony, na zasloužené a všeobecně respektované akademické pozice a nutnost jistého taktizování a hledání kompromisů – neztratil nic z dobrého lidového vychování, které se neskloní před nadutostí autorit jakékoli doby, ponechává si od všeho dění odstup a nadhled, ačkoliv mu jistě mnohokrát nebylo z dění u nás dobře a není ovšem dosud. Jestliže jedna z vlivných koncepcí českých dějin hovoří o novodobém plebejském základě českého národa, nehledě na slavnou státotvornou aristokratickou minulost, musím přiznat, že takovými plebejskými polohami je Hralovo vzpomínání prosyceno.

Struktura Hralových „pamětí“, které nejsou klasickými paměťmi, ale spíše shlukem barvitých asociací, je poměrně složitá: na prvním místě jsou epizody vyprávěné takříkajíc in medias res, tedy současné poměry, potom se skoky očitáme na Filozofické fakultě UK, později zase v autorově dětství a mládí, se vzpomínkami na rodný Humpolec, a potom se zde objevují portréty osob a osobností, více či méně vstoupivších do jeho života.

Vědecká činnost literárního vědce Milana Hraly, rusisty a také translologa, je rozsáhlá a hlavně podnětná. Kromě různých doslovů a předmluv, zejména k M. Zoščenkovi (na setkání s jeho manželkou tu také vzpomíná), M. Bulgakovovi, I. Ilfovi a J. Petrovi aj., je tu zmiňovaná kniha napsaná s M. Drozdou *Dvacátá léta sovětské literární kritiky: LEF – RAPP – Pereval* (Praha 1968), editorství sborníku *Kapitoly z dějin českého překladu* (Karolinum, Praha 2002), dále spoluautorství *Malého slovníku sovětských spisovatelů* (Praha 1964), *Problémy sovětské prózy 20. a 30. let* (Praha 1983), editorství odeonského *Slovníku spisovatelů: Sovětský svaz* (1977), kam přispěli snad všichni tehdy oficiální čeští rusisté, editorství různých výborů ruské prózy a hlavně jeho opus magnum *Ruská moderní literatura 1890–2000* (Karolinum, Praha 2007).

V Hralově generační paměti ožívají postavy a postavičky, které tu nebudeme jmenovat: dílem to dělá i sám autor tak, že jim ponechává jen křestní jména nebo je identifikuje jen v narážkách, jindy neváhá přijít i se jmény celými. Jinak řečeno: Hralův vzpomínkový text je tak určen spíše zasvěceným nebo alespoň zpola zasvěceným, i když třeba připustit,

že ty nezasevěčené nutí pít se po dešifraci. Text je tedy možná zcela nezáměrně rafinovaným útvarům s hádankou nebo tajemstvím. To se týká zejména slavistiky a rusistiky a potom Ústavu translologie. Ožívají tu slavné postavy včetně Jana Mukařovského a Bohuslava Havrána, ale viděné Hralovými očima, tedy z odstupu, nadhledu a hlavně podhledu, z „ptačí“ i „žabí“ perspektivy – to činí z jeho vzpomínek text značně poznávací hodnoty, nehledě na jejich subjektivitu, nebo právě proto.

Žánrově jsou jeho „paměti“ opravdu heterogenní: anekdotické příběhy, které vymyslel sám život (*Příběh dvou Hájků*), mezitím gurmánská črta (*Tajemství cibulové omáčky a jiné záhady*). Kromě toho mnoho digresí, v nichž autor vyjadřuje své lidské i politické názory, řekl bych velmi samostatné. Neměl to Hrala lehké v podstatě nikdy: jako všichni, kteří chtějí zůstat aspoň trochu samostatní ve svých názorech, dokázal lidsky zaujmout i oponenty a získat je někdy na svou stranu. Pěkná je pasáž o návštěvě významného sovětského hosta (někdy kolem roku 1985), jenž s hrůzou zjistil, že revizionista Hrala je na fakultě proděkanem, když jeho kniha s M. Drozdou byla označena takřka za zločin – nebyli v tom ostatně sami: to pro většinu znamenalo těžké problémy a často zničený celý život.

Hrala tu nešetří ani své generační druhy, ukazuje je často v směšných polohách, ale nešetří ani sebe a nemyslí to zle, jedovatě. I vůči těm, kteří mu ublížili nebo k nimž nechová sympatie, je korektní, ale neretušuje. Je také otevřený také k novým generacím, ale nerad vidí, když se stará schémata opakují.

Je tu dost smutných věcí: nespravedlivých a pitoreskních habilitačních řízení, intrik, je tu takřka vše, čím akademické prostředí vždy oplývalo a oplývá. Ale je tu líčena i řada dobrých věcí, kdy se rozumní lidé spojili – v jakékoli době – a uhájili spravedlnost. Neboť takzvané boží mlýny melou sice trestuhodně pomalu, ale jistě.

Hralovy „zápisky“ nejsou, jak už uvedeno, paměťmi v pravém slova smyslu, ale dokonale z nich vyrůstá celek, komplexní pohled na řadu desetiletí československého a českého vývoje, možná i vývoje střední a východní Evropy vůbec očima českého intelektuála zatlačovaného ke zdi – a to stále. Jako by tu chyběla aspoň špetka nostalgie, kterou jsou například přeplněny – zejména v plačtivých a velmi působivých jeseninovských partiích – rozsáhlé, vědecké, bohatě dokumentované memoáry Václava Černého, o němž se autor také zmiňuje. Jako by se Hrala poučil z konciznosti a „ostrého“ syžetu ruských formalistů a ruské prózy 20. let minulého století: droby, ale skvěle zakomponované, detaily, ale dokonale zřetězené, fragmenty, leč brilantně vytvářející celek, ducha doby a národa. A nakonec epilógová recese: nejenže všechno bylo trochu jinak, ale hlavně všechno trochu jinak bude.

Knížku by si měli přečíst zejména mladí, aby se trochu nakazili autorovou skepsí a odstupem, aby trochu ztlumili svůj radikalismus a sebevědomí, ale tato rada bude asi oslyšena; abychom zůstali v poloze lehkého tónu Hralova: knihu si možná v nějakém antikvariátu najdou, až na dveře zaklepe stáří a s ním existenciální, ale možná u někoho ještě

dříve pouhopouhé existenční starosti.⁷ Ve volném pokračování je Hrala fragmentárnější, ale stejně anekdotický a ironický jako v první memoárové knize.⁸

To, co je podstatné, je Hralova koncentrace na okolí spíše než na sebe samého: je ironický k okolí, ale také silně sebeironický, dává se na vše s nadhledem, ze strany, což zase snižuje vážnost situace, neboť vážnost autentičnost memoárů oslabují.

Přesně opačné postoje zaujímá jeho rusistický kolega, ale také významný český baltista Radegast Parolek (1920–2019)⁹ Jeho paměti totiž vyprávějí nejen o době, ale hlavně o něm. Takže se čtenář často dozví víc o autorovi než o prostředí, v němž se pohyboval. V každém případě je Radegast Parolek živoucí legendou české rusistiky a baltistiky a jeho svědectví objímá rozsáhlé časové pásmo, a to právě ve střední Evropě, kde se vyskytli memoaristé, kteří pro jistotu napsali a postupně ve vhodné době uveřejnili dvojí memoáry – každé pro jiný režim. V tom je Parolek ovšem zcela jiný: jeho výpověď je v podstatě uceleným, i když trochu čerchovaným proudem dobře uspořádaných vzpomínek: ratio je tu silné a často se kladně projevuje. Jako skoro každý Pražák je autor rodem Moravan, navíc napůl lotyšského původu – a jako každý Moravan v Praze usazený je tak trochu pragocentrista: v tom ho prozrazuje jazyk, typologie univerzit na pražské a mimopražské; kdysi jsem glosoval jeho výrok o dnes již zvěčnělém olomouckém rusistovi, který je podle Parolka „znalcem ruské literatury v moravským poměrech“. Dává tak mimoděk za pravdu těm, kteří hovoří o Praze a České republice jako o dvou státech. Paměti jsou relativně cenným dokladem československého a českého vývoje ve 20. století, včetně normalizace/konsolidace a období, jež příznačně nazývá „posametové“. Hodnocení je ostře generační: studuje v SSSR a i když se to z jeho líčení nezdá, je zřejmé, že takoví studenti museli mít za Slánského i po jeho zatčení prověřeni té nejvyšší třídy. Minimálně se dovídáme o době, kdy intelektuálové hromadně schvalovali politické popravky, více o době, jež autor nazývá „druhým protektorátem“ (asi že v letech 1948–1968 to byla zcela svobodná republika?), tedy o konsolidaci či normalizaci, kdy se místo poprav propouštělo z práce a likvidovalo se psychicky a sociálně – to se však autora týkalo opravdu jen zčásti. Nejzajímavější partie: líčení baltických republik, pražského sjezdu

7 POSPÍŠIL, I.: *Vzpomínkové varování letošního osmdesátníka Milana Hraly (Milan Hrala: Všecko bylo/bude trochu jinak. Ústí nad Orlicí 2010)*. Proudý 2011, č. 2. [online]. [Cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <<http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2011/2/Hrala.php#articleBegin>>.

8 HRALA, M.: *Všecko bylo trochu jinak. Dodatky. Ústí nad Orlicí 2014*. Viz naši recenzi: POSPÍŠIL, I.: *Spoza Moravy (Milan Hrala: Všecko bylo trochu jinak. Dodatky. Ofiis, Ústí nad Orlicí 2014). Petr Novák: Kamínky. Akcent, Třebíč 2010. Vydáno pro Lubomíra Kressu. Hana Opleštilová – Lukáš Babka: Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hülky (1187–1961). Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Praha 2014. Anna Blažůčková: Teď něco ze života. Triáda, Praha 2012)*. Slovenské pohľady 2015, č. 11, s. 150–155. Příslušná recenze na knihu Milana Hraly na s. 150–151.

9 PAROLEK, R.: *Kruté i krásné dvacáté století. Memoárová mozaika v pěti dílech*. Praha 2013. Viz naši recenzi: POSPÍŠIL, I.: *Radegast Parolek: Kruté i krásné dvacáté století. Memoárová mozaika v pěti dílech*. Proudý, 2014, č. 1. [online]. [Cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2014/1/Pospisl_Parolek_Krute_i_krasne_dvacate_stoleti.php#articleBegin>.

slavistů v roce 1968. Je to trochu jako *Deník spisovatele* F. M. Dostojevského: odborný text, vzpomínky, historky. Jedna je dost komická. Po příchodu spojeneckých armád v roce 1968 se autor na radu svého sovětského přítele skrývá mimo Prahu a potom se ho (je to kdysi dobře známý literární vědec, archivní badatel a kulturolog, slavista Lev Kiškin, 1918–2000) poněkud bezradně ptá, co má dělat, když ho „sověti“ pokládají na nepřítele, a ten mu „zcela správně“ odpověděl: Poctivě pracovat a získat si znovu důvěru. Kouzlo nechtěného. Páteří paměti jsou portréty několika osobností: ruského emigré Leontije Kopeckého, Jurije Lotmana, Vladimíra Barneta, Miroslava Drozdy, delší i kratší zmínky jsou o desítkách dalších. Jiné osobnosti zůstaly pod jeho rozlišovací schopností. Slabinou knihy jsou chyby a chtěné nebo nechtěné (bůhsud) nepřesnosti (např. tvrzení, že Parolkova a Honzíkova *Ruská klasická literatura* vyšla prý bez jmen autorů). Nicméně jde zaujaté osobní svědectví, galerii významných osobností, vývoj člověka v sevření dějin, osobité odborné i obecné postřehy.

Paměti, které v případě Hralově i Parolkově reflektují jejich osobnosti a jejich naturel, spojuje generační zážitek, byť patří každý k jiné generaci: tou styčnou plochou jsou 60. léta 20. století a zejména zážitek roku 1968 a tzv. normalizace (historicky správně: konsolidace).

Podívejme se na situaci na Ukrajině.¹⁰ Radikálnější obrat ukrajinské literární vědy k vlastním tradicím a nové přezkoumávání vlastní literatury v rámci celkové národní emancipace přináší také osvícené pokusy o rekapitulaci vývoje posledních tří desetiletí. Reaguje na to i ukrajinistické zahraničí: ve Vídni se objevil svazek německy psaných statí Ivana Franka,¹¹ v Brně péčí Ústavu slavistiky za redakce doc. Halyny Myronové a mé vycházejí *Dějiny ukrajinské literární kritiky (19. a počátek 20. století)* z pera Mychajla Hnatjuka.¹²

Kyjevský literární vědec a historik ukrajinské literatury Mychajlo Najenko (* 1938) napsal řadu učebnic dějin ukrajinské literatury: od 90. let 20. století se snaží nově tvarovat pohled na ukrajinskou literaturu a literární kritiku a vědu. V jedné ze svých zatím nejnovějších publikací příznačně nazvaných *Po vysloveném a mimo záznam*¹³ analyzuje a sumarizuje styky ukrajinské literární vědy se zahraničím od vzniku samostatného ukrajinského státu, vývoj ukrajinské literární kritiky a vědy a komentuje díla významných osobností. Je to důležitá kniha již proto, že vytváří most od minulosti k přítomnosti a do budoucnosti. Často se ve zvrátových momentech vývoje společnosti jednoznačně neguje, a to zcela nediferencovaně, vše spojené s minulostí: právě zde je Najenko nezastupitelnou

10 Viz POSPÍŠIL, I.: *Ukrajinská literární věda v analýzách a portrétech*. Proudy, 2019, č. 1. [online]. [Cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/materialy/2019/1/pospisil_ukrajinska_literarni_veda.php#articleBegin>.

11 PASLAVSKA, A. – VOGEL, T. – WOLDAN, A.: *Vivere momentum! Anthologie der deutschsprachiger Werke von Ivan Franko*. Wien–Lviv 2016.

12 ГНАТЮК, М.: *Історія української літературної критики (XIX – поч. XX ст.)*. Львів–Брно 2013.

13 НАЄНКО, М.: *Після сказаного... і поза записом*. Київ 2018.

postavou, která nejen diferencuje v hodnotách, které přinesli ukrajínští literární vědci v 19. a 20. století (a byly to hodnoty neopominutelné, nehledě na to, že se ukrajinský původ vědců často skrýval zcela přirozeně pod ruským jazykem a ruskými variantami jmen), současně uvádí ukrajinskou literaturu do mezinárodního kontextu, přičemž postupuje nikoli metodou „odezdikezismu“, jež je tak oblíbena u nás, ale zase hledá skutečné hodnoty, tedy buduje vztahy k střední a západní Evropě, aniž by opomíjel tradiční vazbu na východoslovanské teritorium, zejména na ruský a také běloruský kulturní prostor a bývalý sovětský kontext, v němž si Ukrajinci odedávna hledali spřízněné souvislosti. Budování vlastní svébytné kultury si dal Najenko za hlavní cíl své práce od počátku 90. let 20. století. Některé její výsledky jsme zachytili ve vlastních recenzích,¹⁴ spolupráce na Slovensku je doložena projektem slovanského romantismu¹⁵ a nového, revidovaného pohledu na dějiny ukrajinské literatury; šlo o učebnice, texty, jichž se nedostávalo a které

- 14 POSPÍŠIL, I.: *Vznik a vývoj ukrajinské literární vědy. (НАЄНКО, М. Українське літературознавство. Школи, напрями, тенденції. Київ 1997.)*. Slavica litteraria, X 1, 1998, s. 116–118; POSPÍŠIL, I.: *Styl literatury a Дмитро Сувчівський. (НАЄНКО, М. (ed.) Філологічні семінари. Література як стиль і спогад. Київ 2003.)*. Opera Slavica, 2005, č. 1, s. 55; POSPÍŠIL, I.: *Nové uchopení ukrajinské krásné literatury (НАЄНКО, М. Художня література України. Частина перша. Від міфів до реальності. Київ 2005.)*. Slavica litteraria, X 9, 2006, s. 287–288; POSPÍŠIL, I.: *Tři knížky z Kyjeva (НАЄНКО, М. Теорія і літературна творчість. 50-ліття теоретичної кафедри плюс... Київ 2011; Філологічні семінари. Література та паралітература: де межа? Київ 2001; Філологічні семінари. Художні стимулі, течії, напрями: історико-теоретичний аспект. Київ 2001.)*. Opera Slavica, 2013, č. 1, s. 55–57; POSPÍŠIL, I.: *Ukrajinská literární věda v analýzách a portrétech*. In: SOLEIMAN POUR HASHEMI, M. – POSPÍŠIL, I. (eds): *Kontexty literární vědy IX*. Brno 2019, s. 146–160.
- 15 Viz naši knihu a stati ve společných sbornících vydávaných v Banské Bystrici, na nichž M. Najenko participoval: POSPÍŠIL, I.: *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica 2004; ПОСПИШИЛ, И.: *Літературні напрями в Росії і романтизм*. In: ČERVENÁK, A. – MAKARA, S. (eds): *Slovanský romantismus*. Banská Bystrica 1999; POSPÍŠIL, I.: *Postmodernistický romantismus Oľany Zabužko v románu Terénny průzkum ukrajinského sexu*. In: BABOTOVÁ, L. (ed.): *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literatúrach*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137; ПОСПИШИЛ, И.: *Романтизм і проблема літературних жанрів*. In: BABOTOVÁ, L. (ed.): *Slovanský romantismus – o žánrovosti*. Banská Bystrica 2002, s. 20–33; POSPÍŠIL, I.: *Romantismus a triadickost (MAKARA, S. – KYSELOVÁ, N.: Výhonky triadickosti. Vchody romantického. Banská Bystrica 2002.)*. Filologická revue (Banská Bystrica), 2003, č. 2, s. 57–60; POSPÍŠIL, I.: *Problém narativní básně*. In: ČERVENÁK, A. – POSPÍŠIL, I. (eds): *Slovanský romantismus – estetické genologických kategorií*. Banská Bystrica 2003, s. 26–36; POSPÍŠIL, I.: *Terminológia romantična. Časť 1*. In: ČERVENÁK, A. – POSPÍŠIL, I. (eds): *Slovanský romantismus – estetické genologických kategorií*. Banská Bystrica 2003, s. 109–114; POSPÍŠIL, I.: *Literatura – člověk – postava: spory kolem věčného tématu*. In: ČERVENÁK, A. (ed.): *Slovanský romantismus – obraz člověka v slovanském romantizme*. Banská Bystrica 2005, s. 22–29; POSPÍŠIL, I.: *Romantismus slovanský, evropský a světový: šíře a hloubka*. In: ČERVENÁK, A. (ed.): *Slovanský romantismus v evropských souvislostech*. Banská Bystrica 2006, s. 8–21; POSPÍŠIL, I.: *Nové žánrové tvary v současné próze: prolegomena a několik příkladů*. In: ROMAN, M. – MAKARA, S. (eds): *Konstanty romantizmu a Sergej Makara*. Banská Bystrica 2006, s. 285–299; ПОСПИШИЛ, И.: *Проблема соременної літературної компаративістики (еще несколько замечаний по поводу методологии, терминологии, аксиологии и новых связей и контекстов)*. In: SZYMONIK, D. (ed.): *Conversatoria Litteraria. Aktualne problemy komparatystyki. Teoria i metodologia badan literaturoznawczych*. Banská Bystrica 2010, s. 23–28.

vyplnily bílá místa, zejména s ohledem na přehodnocování dosavadních akcentů omezených do té doby ideologicky a často také v souvislosti s marginalizací specifického ukrajinského vývoje. To vše se snažil a snaží M. Najenko měnit, včetně opětovného začlenění některých ukrajinských literárních vědců a estetiků do nových souvislostí, např. Dmytra Čyževského. Zmíněná publikace ukazuje M. Najenka také jako budovatele ukrajinského univerzitního školství a jako akademického funkcionáře a obnovitele jeho vlastního literárněvědného oboru.

V několika oddílech knihy mapuje M. Najenko svou činnost, zejména prostřednictvím poučených statí o ukrajinské literární kritice, neoklasicích (modernistech), o ukrajinské postmoderně a univerzitní teorii literatury. V druhém oddíle najdeme studie o ukrajinských klasicích, např. o T. Ševčenkovi, o Gogolovi a ukrajinském dramatu, o Ivanovi Frankovi, Mykolovi Chvylyjovém a Olesu Hončarovi. Základním postupem Mychajla Najenka jako literárního vědce je známý Tacitův výrok „sine ira et studio“, a to je i dnes velmi podstatné a bohužel spíše výjimečné. Třetí oddíl obsahuje analýzy ukrajinské literární kritiky, také však polemiky vnitřně ukrajinské i mimoukrajinské, např. s pojetím ruské literární vědy. Čtvrtý oddíl je záznamem televizních pořadů, v nichž se Najenko vyslovoval k otázkám literatury, kultury a literární kritiky, pátý oddíl obsahuje studie spřízněných literárních vědců, kteří o Najenkovi a jeho tématech psali. V pasážích o zahraniční spolupráci jsou i zde přítomny texty a jména pracovníků Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity. Lze bez hyperbolizace tvrdit, že bez tvorby Mychajla Najenka si lze jen stěží představit vývoj ukrajinské literární vědy posledních třiceti let i cíle, jichž mezitím ukrajinská literární věda dosáhla při novém formování ukrajinské literární kritiky a její vědecké reflexe jako takové.

Na Příkarpatské univerzitě Vasyla Stefanyka v Ivano-Frankivsku (dříve Stanislavov/Stanisławów, později Stanislav/Stanislaw) působí Ihor Kozlyk (* 1961), který v jarním semestru 2019 přednášel brněnským ukrajinistům o analýze literárního díla. Jeho tvorba je mnohostranná: jako rusista se v mládí zabýval lyrikou Fjodora Ivanoviče Tjutčeva.¹⁶ Jinak se zabývá reflexivní lyrikou a hlavně metodologií literární vědy a analýzou literárního artefaktu.¹⁷ V knize z roku 2016 *Profese prizmatem humanity*¹⁸ jde o portréty významných ukrajinských literárních vědců, mj. J. Sultanova (sám Kozlyk založil tradici tzv. sultanovských čtení), O. Čyčerina, M. Giršmana, N. Kopystjanské, R. Hromjaka, S. Pavlyčkové. Demonstruje portréty osobností, s nimiž byl sám nejvíce spjat (M. Teplinskij, Nina Kruťkova, B. Bjalokozovič/Białokozowicz, R. Hromjak); s některými jsem se také odborně

16 КОЗЛИК, І.: *В поетическом мире Ф. И. Тютчева*. Івано-Франковск 1997.

17 КОЗЛИК, І.: *Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства*. Івано-Франківськ 2007; КОЗЛИК, І.: *Методологічні аспекти теорії літературного стилю О. В. Чичеріна (Репетиторіум до теми)*. Івано-Франківськ 2010; КОЗЛИК, І.: *Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження: навч. посібник*. Івано-Франківськ 2011.

18 КОЗЛИК, І.: *Професія крізь призму людяності*. Івано-Франківськ 2016.

stýkal.¹⁹ Kozlyk zkoumá hodnoty jejich díla, komentuje nejen jejich metodologii, ale vyjadřuje vlastní názory na jejich tvorbu. Kdybychom měli shrnout Kozlykovy přístupy, museli bychom zdůraznit zejména umění analýzy a interpretace, důraz na strukturu metod a na sledování nejnovějších literárněvědných trendů. Současně však zjevně – v intencích těch, kteří byli jeho učiteli nebo s nimiž se stýkal a jichž si vážil – navazuje na to, co bylo v ukrajinské literární vědě vytvořeno: psychologické přístupy a komparatistiku (Nonna Kopystjanská, s níž mě pojila dlouholetá spolupráce²⁰), zkoumá i problematiku multikulturalismu; souběžně věnuje mnoho pozornosti literárněvědné komunikaci, organizaci literárněvědného sympozia (již zmíněná Sultanovská čtení na počest jeho kolegy Jurije Ibrahimovyče Sultanova, 1948–2003, předčasně zesnulého ivano-frankivského literárního vědce a metodika).

Dalším z ukrajinských literárních vědců, kteří psali především rusky, tedy ruskojazyčný rusista a germanista, jenž se posléze zabýval i ukrajinskou literaturou, byl Leonid Frizman (1935–2018), autor a spoluautor 45 knih a stovek vědeckých studií. Narodil se a studoval v Charkově. Pamatuji se na jeho knihu o ruské elegii z počátku 70. let 20. století (1973), která vyšla v Moskvě.²¹ Frizman byl skutečným sovětským literárním vědcem známým po celé velké zemi, tedy i za hranicemi dnešní Ukrajiny. Zabýval se mj. J. A. Boratynským/Baratynským, děkabristy, Delvigem, jako Žida ho zaujaly židovské motivy v ruské literatuře: byl to především rusista, což dokládají témata jeho knih a statí, ale napsal také knihu o Ivanu Frankovi a jeho pohledech na literaturu, která ukazuje, jak široké znalosti světové literatury Ivan Franko měl. Zabýval se také A. Tvardovským, A. Galičem, psal portréty blízkých literárních vědců.²²

19 Viz naši recenzi na Bialokozowiczova blízkého badatele P. Ivinského: POSPÍŠIL, I.: *Teorie a dějiny epopoje (IVINSKIJ, P. Epopaja. Lublin 1980)*. Československá rusistika, 1981, č. 4, s. 182–183.

20 Viz naše recenze: POSPÍŠIL, I.: *Problémy literárního prostoru, času a rytmu. (КОПИСТЯНСЬКА, Н. (ed.): Іноземна філологія. Український науковий збірник. Львів, 2003.)* Slavica litteraria, X 7, 2004, s. 175–176; POSPÍŠIL, I.: *Žánr, žánrový systém a česká literatura (КОПИСТЯНСЬКА, Н.: Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів 2005.)* Slovak Review 15, 2006, č. 2, s. 188–190; viz naši studii v posmrtném sborníku na počest Nonny Kopystjanské: POSPÍŠIL, I.: *Проблема времени и пространства в литературе: ностальгия и реальность*. In: МАЦЕНКА, С. П. (ред.): *Діалогічні обертони*. Науковий збірник на пошану пам'яті професора Нонни Копистянської. Львів 2014, s. 35–42.

21 ФРИЗМАН, Л.: *Жизнь лирического жанра: Русская элегия от Сумарокова до Некрасова*. Москва 1973.

22 Z jeho díla uvádíme zde jen některá: ФРИЗМАН, Л.: *Творческий путь Баратынского*. Москва 1966; ФРИЗМАН, Л.: *Жизнь лирического жанра: Русская элегия от Сумарокова до Некрасова*. Москва 1973; ФРИЗМАН, Л.: *Поэзия декабристов*. Москва 1974; ФРИЗМАН, Л.: *1812 год в русской поэзии*. Москва 1987; ФРИЗМАН, Л.: *Декабристы и русская литература*. Москва 1988; ФРИЗМАН, Л.: *«С чем рифмуется слово истина...»: О поэзии А. Галича*. Санкт-Петербург 1992; ФРИЗМАН, Л.: *Такая судьба: Еврейская тема в русской литературе*. Харьков 2015; ФРИЗМАН, Л.: *В кругах литературоведов. Мемуарные очерки*. Киев 2017; ФРИЗМАН, Л.: *Иван Франко: взгляд на литературу*. Киев 2017.

Jeho kniha je souborem portrétů různých literárních vědců, s nimiž se setkával nebo s nimiž si dopisoval, většinou věcně, pracovně, ale i jinak.²³ Frizmanovy generační paměti reflektují relativně přesně svět, jenž je už minulostí, ačkoliv ne zcela, jako se nikdy všechno z minulosti neztrácí. Je to minuciózní analýza tehdejšího literárního života v SSSR, deštěného cenzurou a autocenzurou, ale také ostrými dobovými spory, osobními půtkami, to, co k nám zavál sovětský vliv od 50. let 20. století a co nám do jisté míry zůstalo i v 70.–80. letech: měl jsem možnost tuto atmosféru, jistě transponovanou do našeho prostředí, zažít na vlastní kůži, včetně nositelů těchto „zvyklostí“, kteří po různých převratech stanuli opět na výši doby.

Nikoli náhodou začíná tato portrétní galerie osobností Alexandra Tvardovského (1910–1971), neboť Frizman se stýkal spíše s literárními historiky a kritiky a redaktory než přímo se spisovateli, takže Tvardovskij byl tím, kdo obě činnosti spojoval. Ukazuje, jak těžce se prosazoval Žid z ukrajinsko-ruského Charkova v Moskvě, zároveň demonstuje Tvardovského otevřenost a jeho úporný boj o větší míru svobody, jeho boj doslova s větrnými mlýny (jeho děd byl polským šlechticem). Portréty mísí osobnosti velké, všeobecně známé nejen v Rusku, s těmi, kteří byli odborníky na určitou oblast ruské literatury, takže vedle Dmitrije Sergejeviče Lichačova (1906–1999) je tu Leonid Michailovič Batkin (1932–2016). Nejde však jen o podobizny, jde také o sledování autorovy tvůrčí cesty. Například osud drobné noticky, kterou Frizman nabídl do novin *Litěraturnaja gazeta*, kde však nevyšel: týkal se deformace překladu v ruském a sovětském prostředí zbožňovaného románu anglické spisovatelky Ethel Lilian Voynich (1864–1960), dcery George Boolea (1815–1864), matematika, fyzika, zakladatele informatiky, jehož celá rodina byla velmi slavná,²⁴ *Srčeeček* (*The Gadfly*, 1897) o Itálii pod rakouským panstvím, dílo, jež bylo v Rusku jinotajně chápáno jako apoteóza revolučního hrdinství (spisovatelka byla manželkou Wolfrida Michaela Voyniche/Wojnicze/Wojniče, 1865–1930, polského obchodníka a literáta, dočasného majitele podle něho nazvaného tajuplného tzv. Voynichova rukopisu). Mezi literárními vědci té doby (50.–90. léta 20. století a dále), s nimiž si Frizman psal nebo s nimi pravidelněji osobně komunikoval, byli Kirill Vasiljevič Pigarjov (1911–1984), potomek F. I. Tjutčeva, muž šlechtického původu, autor knih o Fonvizinovi a Tjutčevovi, Boris Nikolajevič Dvinjaninov (1911–1987), autor knihy o *Slově o pluku Igorově*, Lermontovovi, Jeseninovi aj., Boris Solomonovič Mejlach (1909–1987), klíčový sovětský literární vědec, jenž psal o ruských klasikách, mj. o A. Puškinovi a L. Tolstém, Vadim Erazmovič Vacuro (1935–2000), přední sovětský puškinolog, jehož předky byli kozáci, Ukrajinci a Gruzínci, Jevgenij Alexandrovič Majmim (1921–1997), především autor publikací o ruské poezii, reflexivní lyrice, romantismu a Fetovi, Michail Pavlovič Alexejev (1896–1981), kom-

23 ФРИЗМАН, Л.: *В кругах литературоведов. Мемуарные очерки*. Киев 2017.

24 TESAŘÍK, B.: *Zakladatel moderní informatiky George Boole*. Třipol: e-zin popularizující vědu a techniku. [online]. [Cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <<https://www.zpol.cz/cz/rubriky/biografie/95-zakladatel-moderni-informatiky-george-boole>>.

paratista, jenž se mimo jiné zabýval vztahy západoevropských literatur k ruské, Dmitrij Dmitrijevič Blagoj (1893–1984), puškinolog, kazašský básník Olžas Omarovič Sulejmenov (* 1936), znalec ruské poezie Nikolaj Leonidovič Stěpanov (1902–1972), norský rusista Geir Kjetsaa (1937–2008), autor monografie o J. Boratynském/Baratynském, ale také člen norskó-švédského týmu, který v 80. letech 20. století na základě speciálního computerového programu vyvrátil tehdejší podezření, že autorem *Tichého Donu* byl kozácký spisovatel Fjodor Krjukov (1870–1920), autor desítek románů (současné ruské prameny se tomuto výzkumu zcela vyhýbají a uvádějí hlavně Krjukovovo autorství podle původně anonymní pařížské publikace pod označením autora *Д Стремя Тихого Дона; autorkou byla Irina Nikolajevna Medvedeva-Tomaševskaja za spolupráce A. Solženicyna jako seriózní hypotézu) a skvělý rusko-francouzský versolog Jefim Grigorjevič Etkind (1918–1999), mimo jiné tvůrce psychopoetiky, Georgij Michailovič Fridlender (1915–1995), odborník na Dostojevského, Alexej Vladimirovič Čičerin (1900–1989), původem ze starobylé šlechtické rodiny, ve 30. letech 20. století vězňený, odborník na ruský a evropský román, autor knihy o románovém eposu (роман-эпопея). Frizman se blíže stýkal především s těmi, s nimiž ho spojoval odborný zájem, s puškinology, lermontovology, teoretiky literatury, a bylo jich ještě mnoho, např. Michail Giršman, Viktor Manujlov, Alla Žuk(ová), Boris Jegorov, Alexandr Anikst (1910–1988), anglista, shakespearolog, jehož texty jsme jako začínající anglisté studovali, Solomon Rejser, Nikolaj Skatov, Andrej Grišunin, Michail Gasparov, Jurij Družnikov (1933–2008), autor knih o Puškinových pokusech o útěk z Ruska, aj.

L. Frizman patřil k mladší generaci sovětských literárních vědců, navíc k ukrajinsko-ruským, i když v svých knihách dával přednost ruštině, ale slavná je jeho kniha o Ivanu Frankovi, ale píše hlavně o starších, kteří prošli desítkami let tvrdého stalinismu, ale také chruščovovskou oblevou, spojoval je v mládí také zážitek Velké vlastenecké války. Mohli bychom tedy jeho podobizny literárních vědců nazvat personálními dějinami ruské sovětské literární vědy 50.–60. let 20. století, neboť všichni jmenovaní se zabývali takřka výlučně ruskou literaturou, v podstatě klasickou, 18. a především 19. stoletím. To byl ostatně i odborný zájem autorův.

Ruská sovětská a československá či česká zkušenost byla v té době poměrně blízká, i když podstatně byly také rozdíly dané jinou tradicí. Ceremonie kolem obhajob kandidátských prací, osobní animozity, vsudypřítomná ideologie – to vše se projevovalo v různých dobách s různou silou, ale nestírá to nijak vysokou odbornou náročnost těchto obhajob a procedur, jen stěží srovnatelnou s dnešní úrovní humanitních věd. Dnes již mladí rusisté jen stěží čtou uvedené autory, je zde řada dalších autorů, jejichž publikace jsou nověji pojaté, nsvázané tehdejšími ideologickými kritérii nebo vymezené dnes ideologicky jinak. Generace, které svým generačním pohledem nahlíží právě Frizman, se však snažila, často velmi úspěšně, vtlačit do ideologického schématu, tu pevnějšího, tu pružnějšího, své vlastní vědecké hledisko, takže její knihy a studie nelze beztréstně ignorovat;

většinou dokonce dnešní výzkumy svou kvalitou překonávají, přičemž současná bádání někdy opakují a znovu objevují již dávno objevené. Generace rusistů, které dožrávaly v 70. letech 20. století, je však dobře znají z dobových časopisů, z nichž některé vycházejí dodnes, např. *Voprosy literatury*, *Russkaja literatura*, *Literaturnoje obozrenije* / *Novoje literaturnoje obozrenije* aj. Srovnávání generačních děl českých, ruských a ukrajinských literárních vědců/rusistů má z tohoto hlediska nejen historickou hodnotu; snad také upozorňuje na jistou vývojovou kontinuitu a často – bohužel nebo bohudík – demonstruje platnost rčení, že „nihil novi sub sole“.

Bibliografie

- ČERNÝ, V. (ed.): *Sborník pětadvaceti*. Praha 1969.
- HRALA, M.: *Všecko bylo trochu jinak. Dodatky*. Ústí nad Orlicí 2014.
- PAROLEK, R.: *Kruté i krásné dvacáté století. Memoárová mozaika v pěti dílech*. Praha 2013.
- PASLAVSKA, A. – VOGEL, T. – WOLDAN, A.: *Vivere momentum! Anthologie der deutschsprachiger Werke von Ivan Franko*. Lviv 2016.
- POSPÍŠIL, I.: *Spoza Moravy (Milan Hrala: Všecko bylo trochu jinak. Dodatky. Ofit, Ústí nad Orlicí 2014)*. Petr Novák: *Kamínky. Akcent, Třebíč 2010*. Vydáno pro Lubomíra Kressu. Hana Opleštilová – Lukáš Babka: *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky (1187–1961)*. Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, Praha 2014. Anna Blažíčková: *Ted' něco ze života. Triáda, Praha 2012*). Slovenské pohľady 2015, č. 11, s. 150–155.
- POSPÍŠIL, I. (ed.): *Sborník třinácti: mezi generacemi*. Brno 2019.
- POSPÍŠIL, I.: *Generační princip obecně a ve vývoji literatury (ruské) zvláště (obecné úvahy a srovnávací mezislovanská reflexe s několika případovými sondami)*. In: POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. a kol.: *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016, s. 11–29.
- POSPÍŠIL, I.: *Literatura – člověk – postava: spory kolem věčného tématu*. In: ČERVEŇÁK, A. (ed.): *Slovanský romantizmus – obraz človeka v slovanskom romantizme*. Banská Bystrica 2005, s. 22–29.
- POSPÍŠIL, I.: *Nové uchopení ukrajinské krásné literatury (НАЄНКО, М. Художня література України. Частина перша. Від міфів до реальності. Київ: Просвіта, 2005)*. Slavica litteraria, X 9, 2006, s. 287–288.
- POSPÍŠIL, I.: *Nové žánrové tvary v současné próze: prolegomena a několik příkladů*. In: ROMAN, M. – MAKARA, S. (eds): *Konstanty romantizmu a Sergej Makara*. Banská Bystrica 2006, s. 285–299.

- POSPÍŠIL, I.: *Postmodernistický romantismus Oxany Zabužko v románu Terénní průzkum ukrajinského sexu*. In: ČERVENĚÁK, A. (ed.): *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137.
- POSPÍŠIL, I.: *Problém narativní básně*. In: ČERVENĚÁK, A. – POSPÍŠIL, I. (eds): *Slovanský romantismus – estetično genologických kategórií*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2003, s. 26–36.
- POSPÍŠIL, I.: *Problémy literárního prostoru, času a rytmu. (КОПИСТЯНСЬКА, Н. (ed.) Іноземна філологія. Український науковий збірник. Львів, 2003.)*. *Slavica litteraria*, X 7, 2004, s. 175–176.
- POSPÍŠIL, I.: *Radegast Parolek: Kruté i krásné dvacáté století. Memoárová mozaika v pěti dílech*. Proudy, 2014, č. 1. [online]. [Cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2014/1/Pospisil_Parolek_Krute_i_krasne_dvacate_stoleti.php#articleBegin>.
- POSPÍŠIL, I.: *Romantismus a triadickost (МАКАРА, С. – KYSELOVÁ, N. Výhonky triadickosti. Виходи романтическозо. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2002)*. *Filologická revue (Banská Bystrica)*, 2003, č. 2, s. 57–60.
- POSPÍŠIL, I.: *Romantismus slovanský, evropský a světový: šíře a hloubka*. In: ČERVENĚÁK, A. (ed.): *Slovanský romantismus v evropských súvislostiach*. Banská Bystrica 2006, s. 8–21.
- POSPÍŠIL, I.: *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica 2004.
- POSPÍŠIL, I.: *Styl literatury a Dmytro Čyževskij. (НАЄНКО, М. (ed.) Філологічні семінари. Література як стиль і спогад. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003.)*. *Opera Slavica*, 2005, č. 1, s. 55.
- POSPÍŠIL, I.: *Teorie a dějiny epopoje (IVINSKIJ, P. Epopoja. Lublin, 1980)*. *Čs. rusistika*, 1981, č. 4, s. 182–183.
- POSPÍŠIL, I.: *Terminológia romantična. Časť 1*. In: ČERVENĚÁK, A. – POSPÍŠIL, I. (eds): *Slovanský romantismus – estetično genologických kategórií*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2003, s. 109–114.
- POSPÍŠIL, I.: *Tři knížky z Kyjeva (НАЄНКО, М. Теорія і літературна творчість. 50-ліття теоретичної кафедри плюс... Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011; Філологічні семінари. Література та паралітература: де межа? Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001; Філологічні семінари. Художні стилі, течії, напрями: історико-теоретичний аспект. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001.)*. *Opera Slavica*, 2013, č. 1, s. 55–57.
- POSPÍŠIL, I.: *Ukrajinská literární věda v analýzách a portrétech*. Proudy, 2019, č. 1. [online]. [Cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/materialy/2019/1/pospisil_ukrajinska_literarni_veda.php#articleBegin>.

- POSPÍŠIL, I.: *Ukrajinská literární věda v analýzách a portrétech*. In: SOLEIMAN POUR HASHEMI, M. – POSPÍŠIL, I. (eds): Kontexty literární vědy IX. Brno 2019, s. 146–160.
- POSPÍŠIL, I.: *Vznik a vývoj ukrajinské literární vědy. (НАЄНКО, М. Українське літературознавство. Школи, напрями, тенденції. Київ: Академія, 1997.)*. Slavica litteraria, X 1, 1998, s. 116–118.
- POSPÍŠIL, I.: *Vzpomínkové varování letošního osmdesátníka Milana Hraly (Milan Hrala: Všecko bylo/ bude trochu jinak. Ústí nad Orlicí 2010)*. Proudny 2011, č. 2. [online]. [Cit. 6. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2011/2/Hrala.php#articleBegin>>.
- POSPÍŠIL, I.: *Žánr, žánrový systém a česká literatura (КОПИСТЯНСЬКА, Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів: ПАІС, 2005.)*. Slovak Review 15, 2006, č. 2, s. 188–190.
- POSPÍŠIL, I.: *Проблема времени и пространства в литературе: ностальгия и реальность*. In: МАЦЕНКА, С. П. (ред.): Діалогічні обертони. Науковий збірник на пошану пам'яті професора Нонни Копистянської. Львів 2014, s. 35–42.
- TESAŘÍK, V.: *Zakladatel moderní informatiky George Boole*. Třpól: e-zin popularizující vědu a techniku. [online]. [Cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <<https://www.3pol.cz/cz/rubriky/biografie/95-zakladatel-moderni-informatiky-george-boole>>.
- ГНАТЮК, М.: *Історія української літературної критики (XIX – поч. XX ст.)*. Львів–Брно 2013.
- КОЗЛИК, І.: *В поетическом мире Ф. И. Тютчева*. Ивано-Франковск 1997.
- КОЗЛИК, І.: *Методологічні аспекти теорії літературного стилю О. В. Чичеріна (Repetitorium до теми)*. Ивано-Франківськ 2010.
- КОЗЛИК, І.: *Професія крізь призму лядяності*. Ивано-Франківськ 2016.
- КОЗЛИК, І.: *Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження: навч. посібник*. Ивано-Франківськ 2011.
- КОЗЛИК, І.: *Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства*. Ивано-Франківськ 2007.
- НАЄНКО, М.: *Після сказаного... і поза записом*. Київ 2018.
- ПОСПИШИЛ, И.: *Литературные направления в России и романтизм*. In: ČERVENĀK, A. – MAKARA, S. (eds): Slovanský romantizmus. Banská Bystrica 1999.
- ПОСПИШИЛ, И.: *Проблема современной литературной компаративистики (еще несколько замечаний по поводу методологии, терминологии, аксиологии и новых связей и контекстов)*. In: SZYMONIK, D. (ed.): Conversatoria Litteraria. Aktualne problemy komparatystyki. Teoria i metodolgia badań literaturoznawczych. Banská Bystrica 2010, s. 23–28.

- ПОСПИШИЛ, И.: *Романтизм и проблема литературных жанров*. In: ČERVENĚÁK, A. (ed.): *Slovanský romantismus – o žánrovosti*. Banská Bystrica 2002, s. 20–33.
- ФРИЗМАН, Л.: *1812 год в русской поэзии*. Москва 1987.
- ФРИЗМАН, Л.: «С чем рифмуется слово истина...»: *О поэзии А. Галича*. Санкт-Петербург 1992.
- ФРИЗМАН, Л.: *В кругах литературоведов. Мемуарные очерки*. Киев 2017.
- ФРИЗМАН, Л.: *Декабристы и русская литература*. Москва 1988.
- ФРИЗМАН, Л.: *Жизнь лирического жанра: Русская элегия от Сумарокова до Некрасова*. Москва 1973.
- ФРИЗМАН, Л.: *Иван Франко: взгляд на литературу*. Киев 2017.
- ФРИЗМАН, Л.: *Поэзия декабристов*. Москва 1974.
- ФРИЗМАН, Л.: *Творческий путь Баратынского*. Москва 1966.
- ФРИЗМАН, Л.: *Такая судьба: Еврейская тема в русской литературе*. Харьков 2015.

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, předseda celostátní komise pro doktoráty věd (DrSc., 1999–2001), dlouholetý předseda oborové rady Filologie doktorského studia na FF MU, předseda a člen oborových rad doktorského studia na FF MU a FF UP, předseda a člen doktorských, habilitačních a profesorských komisí v ČR a SR, školitel DS, rusista a slavista, literární teoretik a historik, komparatista, zabývající se také genologií, metodologií literární vědy a dějinami slavistiky; autor a spoluautor desítek knižních publikací a časopiseckých studií publikovaných v jedenácti jazycích a dvanácti zemích. E-mail: Ivo.Pospisil@phil.muni.cz.

ČEFUŘI V SOUDOBÉ SLOVINSKÉ LITERATUŘE: *FUŽINSKI BLUZ* A *ČEFURJI RAUS!*

Iveta Bůžková

Chefurs in Contemporary Slovenian Literature: Fužine Blues and Southern Scum Go Home!

The coexistence of the majority Slovenian population and the immigrants from the southern states of the former Yugoslavia, who are derogatorily called *chefurs* (*čefurji*) in Slovenian, has long been a topic of discussion and, as such, has found its way into literature. The paper compares two major novels that revolve around this theme, *Fužine Blues* by Andrej Skubic and *Southern Scum Go Home!* by Goran Vojnović, and the differences and similarities in the way they approach this sensitive topic. In the introduction, the paper discusses the *izbrisani*, or the “erased”, which is a group of people heavily involved in the tensions between native *Slovenians* and *chefurs*. The main section of the paper presents and analyses the stereotypes around the *chefurs* and the *Fužine* housing estate in Ljubljana known for its strong presence of the *chefur* minority. The final part of the paper examines the unique language used in both novels.

Key words: chefur; immigrants; Andrej E. Skubic; Goran Vojnović; *Fužine blues*; *Southern Scum Go Home!*

Čefuři a „izbrisani“

ROZPAD Jugoslávie a vznik samostatného Slovinska v červnu 1991 přinesl kromě euforie z nově vzniklého státu také řadu problematických otázek. Jednou z nejpalčivějších představovalo postavení obyvatel z nově již bývalých „bratrských“ republik žijících na slovinském území,¹ z nichž se takřka přes noc stali cizinci.² Slovinské občanství automaticky získali ti obyvatelé, kteří ke dni osamostatnění 25. června 1991 byli občany Socialistické republiky Slovinsko. Obyvatelé s občanstvím ostatních svazových republik Jugoslávie a trvalým bydlištěm ve Slovinsku pak mohli ve lhůtě šesti měsíců požádat o slovinské občanství. K vyhocení politické situace došlo v únoru 1992, kdy slovinské Ministerstvo vnitra přeřadilo přes 18 tisíc obyvatel³ z bývalých jugoslávských republik do rejstříku cizinců, čímž je de facto připravilo o jejich občanská práva.⁴ Dle oficiálního vysvětlení tito lidé nestihli včas požádat o slovinské občanství, skutečných důvodů bylo však více.⁵ Situace, která přerostla v politický skandál, ostře rozdělila slovinskou spo-

- Podle informací statistického úřadu ze sčítání lidu žilo ve Slovinsku roce 1991 1 913 355 obyvatel, z čehož se 135 564 lidí přihlásilo k některému z národů bývalé Jugoslávie (přičemž dalších 12 075 se označilo za Jihoslovany). V roce 2002 to bylo 1 964 036 obyvatel, z čehož Slovinci představovali 1 631 363 obyvatel, 113 254 lidí se přihlásilo k některé z národnostních skupin bývalé Jugoslávie (527 se prohlásilo za Jihoslovany a 8062 za Bosňany). V roce 2011 žilo ve Slovinsku 1 967 443 Slovinců a 72 595 lidí (87,7 % ze všech cizích státních příslušníků) hlásících se k některé z národností bývalé Jugoslávie. Data pro rok 2019 pak udávají 1 068 338 obyvatel (77,3 % ze všech cizinců). Za bývalou Jugoslávii jsou považovány její nástupnické země, statistika tak nezahrnuje Albánce, třebaže lze předpokládat, že řada obyvatel Kosova se za ně označila. Srov. *Statistični urad Slovenije*. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://pxweb.stat.si/SiStat>>.
- V podobné situaci se samozřejmě ocitli také Slovinci žijící na území států bývalé Jugoslávie. Pro politiky nově vznikajícího státu však situace slovinských občanů v zahraničí nebyla prioritou a příliš se jí nevěnovali, přestože se nejednalo o nezanedbatelné číslo. Srov. HACIN LUKŠIČ, M. – UDOVIČ, B.: »*Rajš' ko Talijana, sem zbrala Slovana*«: analiza preseljevanj Slovencev na ozemlje držav nekdanje Jugoslavije in njegove posledice. *Prispevki za Novejšo Zgodovino* 54, 2014, č. 2, s. 190. Dle aktuálních informací žije v zahraničí několik tisíc Slovinců, z čehož přibližně 10 500 v Chorvatsku, 4000 v Srbsku, 5000 v Bosně, 500 v Makedonii a Černé Hoře. Srov. *V državah bivše Jugoslavije se jih vse manj izreče za Slovence*. Delo.si. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.delo.si/novice/slovenija/v-bivsi-jugoslaviji-se-jih-vse-manj-izreče-za-slovence-166300.html>>.
- Ve slovínštině jsou označováni jako „izbrisani“ (vymazaní), což není zcela přesný termín, neboť ve skutečnosti nebyli vymazáni, ale ztratili právo na trvalý pobyt. Teprve v roce 2009 byl zveřejněn skutečný počet lidí, jichž se toto opatření týkalo, který se vyšplhal k číslu 25 761 (14 775 mužů, 10 896 žen, z toho 5360 dětí). Více k tématu např. v publikaci KOGOVIŠEK, N. a kol.: *Brazgotine izbrisa*. 2010. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/02/brazgotine_izbrisa_mirovni_institut_2010.pdf> nebo tematickém čísle časopisu *Časopis za kritiko znanosti, domišljivo in novo antropologijo*. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/02/CKZ_izbrisi_studentska_zalozba_2008.pdf>.
- Zajímavé je, že dalším cizincům žijícím v té době na území Slovinska (např. Rakušanům, Němcům a dalším) zůstal status cizince s trvalým bydlištěm. Srov. LIBNIK, V.: *Izbrisani: kaj je res in kaj ni*. siol.net. 2019. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://siol.net/novice/slovenija/izbrisani-kaj-je-res-in-kaj-ni-493149>>.
- Někteří lidé skutečně o občanství nepožádali, domnívajíce se, že jsou i nadále občany země, neboť se ve Slovinsku narodili, jiní si chtěli ponechat bosenská, srbská a další občanství. Protože informování

lečnost. Slovinský Ústavní soud opakovaně potvrdil,⁶ že se ze strany slovinského státu jednalo o protiprávní jednání. Část dotčených lidí v roce 2002 založila spolek a společně podala žalobu k Evropskému soudu pro lidská práva ve Štrasburku, který v roce 2012⁷ shodně s ÚS rozhodl o protiprávnosti jednání Republiky Slovinsko a nařídil, aby bylo poškozeným vyplaceno odškodné.⁸

Komplikované vztahy mezi většinovým slovinským obyvatelstvem a přistěhovalci z ostatních jugoslávských republik se odrazily také v literatuře. Problematice přistěhovalců se poprvé výrazněji věnoval Andrej E. Skubic v některých svých povídkách a románech *Grenki med* a zejména *Fužinski bluz* (2001, česky *Fužinské blues* v překladu Petra Mainuše, 2004). Mnohem výraznější mediální pozornost však vzbudil román Gorana Vojnoviče *Čefurji raus!* (2008, *Proč na tebe každéj sere aneb Čefurové, raus!* v překladu Aleše Kozára, 2011). Oba zmíněné romány se shodně věnují tématu čefurů a stereotypům⁹ s nimi spojeným a odehrávají se na Fužinách, nechvalně známém lublaňském sídlišti, na němž oba autoři také několik let žili. Svého času kontroverzní díla vzbudila pozornost mezi literárními vědci i širokou veřejností.¹⁰

o žádostech o občanství probíhala pouze prostřednictvím médií, část lidí se o „výmazu“ dozvěděla až ve chvíli, kdy jim bylo občanství odebráno a přiznán status cizince. Někteří pak byli zbaveni občanství pro podezření ze spolupráce s bývalou Jugoslávskou lidovou armádou (JLA) v době tzv. desetidenní války ve Slovinsku (jednalo se o přibližně 500 osob), jiným byla žádost zamítnuta např. pro nedostatečné sympatie k nově vznikající republice atd. Srov. tamtéž.

- 6 Viz rozhodnutí slovinského ústavního soudu. *Odločitve US*. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US19309>> či <<http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US22240>>.
- 7 Viz *Case of Kuric and others v. Slovenia* (No. 26828/06). [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-111634%22>>.
- 8 Dosud byl status vrácen přibližně 11 tisícům vymazaných, případy zbylých 15 tisíc lidí zůstaly nedořešeny, neboť tito lidé již opustili zemi. K březnu tohoto roku bylo vyplaceno odškodné ve výši 2,45 mil. eur). Srov. např. LIBNIK, V.: *Izbrisani: kaj je res in kaj ni*. siol.net. 2019. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://siol.net/novice/slovenija/izbrisani-kaj-je-res-in-kaj-ni-493149>>.
- 9 V literární vědě se tématu stereotypům věnuje imagologie, která prostřednictvím obrazu cizího a vlastního zkoumá obraz „jiného“ v literárních textech. Tyto obrazy mají charakter nejen stereotypů a mýtů, ale také předsudků nebo klišé. Neodrážejí přitom přímo realitu, ale spíše jsou výrazem intelektuálního diskurzu nejrůznějších etnických či sociálních skupin. K tomu podrobněji ZELENKA, M.: *K teoriji komparativske imalogije (Úvodné tézy)*. In: ZELENKA, M. – TKÁČ-ZABÁKOVÁ, L. (eds): *Imagológia jako výskum obrazov kultury. K reflexii etnických stereotypov krajín V4*. Nitra 2018, s. 8.
- 10 Z příspěvků věnujících se jednomu či oběma románům jmenujme např. PAVIČIČ, M.: *Deveta dežela, podobi pojugoslovanse sedanjosti in antiutopična podoba (evropske?) prihodnosti*. *Slavia Centralis* 2, 2009, č. 2, s. 182–192; PAVIČIČ, M.: *Odnosi med Slovenci in prišleki s področja nekdanje Jugoslavije v romanih Fužinski bluz Andreja Skubica in Čefurji raus! Gorana Vojnoviča*. In: VOJTEHOVÁ POKLAČ, S. – VOJTECH, M. (eds): 90. výročí vzniku Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity v Lubľanie / 90. letnica ustanovitve Univerze v Ljubljani in Univerze Komenskega v Bratislavi. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 22. 10. – 23. 10. 2009 pri príležitosti jubilea oboch univerzít / Zbornik príspevkov z mednarodne konference, ki je potekala 22. 10. do 23. 10. 2009 ob jubileju obeh univerz. Bratislava 2010, s. 293–305; STABEJ, M.: *Prišleki in čefurji*. In: ZUPAN SOSIČ, A. (ed.): *Obdobja 29: Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. Ljubljana 2010, s. 297–304; MALTAŘIČ, B.: *Reflexe problematiky přistěhovalců z republik bývalé Jugoslávie v současné slovinské literatuře*.

A kdo je vlastně čefur? Podle Slovinského etymologického slovníku je *čefur* (-ja, m) přistěhovalec z jižních republik bývalé Jugoslávie ve 20. století, psáno také *čifúr*, *čufúr*; *čefúrka*, *čifúrka*, *čufúrka*, *čefúrski*, *čifúrski*, *čufúrski*, vše hanlivé. Pravděpodobně převzato z chorvatštiny, srbštiny *Čifut*, *Čivut* (Žid). Slovinská koncovka *-ur* místo původního *-ut* byla po vzoru *nemčur* (česky *Němčour*) zavedena coby příznak hanlivosti.¹¹

Vlastní definici čefura přináší Robert Pešut alias Magnifico,¹² podle něhož je čefur osoba žijící na území jistého státu, ale není příslušníkem tamní národnostní majority. „V našem případě to jsou lidé, kteří pocházejí z krajů jižně nebo východně od řeky Kolpy.¹³ K čefurům ve většině případů počítáme také jejich potomky. Ve své fyziognomii se od příslušníků většinové části populace odlišují nízkým čelem, srostlým obočím, výraznými lícními kostmi a mohutnou spodní čelistí. Jejich základní charakterové rysy jsou: milují pohodlný život, nadávají, mají rádi alkohol, něžné pohlaví, fotbal. Zbožňují kýč a zlaté řetězy. Líbí se jim bojová umění a nezřídka jsou agresivní i bez zjevného důvodu. Jejich aklimatizační doba je ve většině případů velmi dlouhá.“¹⁴ Urban Zorko v doslovu Vojnovičova románu *Čefurji raus!* hovoří o vnímání čefurů v 90. letech coby rvoucích se mladících původem z jižních zemí s příjmením na -ic a typickým oblečením: pruhovanými tepláky, bomberem, přesně určenou značkou bot a typickým účesem. Sám autor románu na čefury nahlíží v nejobecnějším smyslu jako na přistěhovance či potomky přistěhovalců z bývalé Jugoslávie s nízkým vzděláním a životním standardem (viz dále).¹⁵ Sami příslušníci této sociální skupiny však označení čefur nevnímají vždy s negativním nádechem, podobně jako např. v našem prostředí Romové sami sebe často označují za cikány, třebaže je slovo cikán vnímáno převážně hanlivě.

Fužinské blues

Andrej E. Skubic (* 1967) je slovinský spisovatel, překladatel a jazykovědec. Svého času žil na Fužinách, kde také vzniklo jeho dosud nejznámější dílo *Fužinské blues*, v němž se coby jeden z prvních autorů věnoval problematice přistěhovalců z postjugoslávských republik a jejich soužití s většinovým slovinským obyvatelstvem na známém lublaňském

In: ZEMANOVÁ, Z. – POŘÍZKOVÁ, L. (eds): Cizinec – vyhnanec – přistěhovalec. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia Umění a kultury střední Evropy 2011. Olomouc 2012, s. 307–314; CURK, M.: *Dialog sodobnih literarnih ustvarjalcev z večkulturnostjo evropske družbe*. Slavistična revija 65, 2017, č. 3, s. 487–499.

11 SNOJ, M.: *Slovenski etimološki slovar*. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4285519/cefur?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=%c4%8defur>>.

12 Robert Pešut, známý spíše pod pseudonymem Magnifico, je slovinský zpěvák a herec slovinsko-srbského původu.

13 Kolpa je přírodní hranicí mezi Slovinskem a Chorvatskem.

14 Z písně Čefur Roberta Pešuta Magnifica. Cit. dle VOJNOVIČ, G.: *Proč na tebe každéj sere aneb Čefurové, raus!* Praha 2011, s. 7.

15 ZORKO, U.: *Vodič po vesti neke večine*. In: VOJNOVIČ, G.: *Čefurji, raus!* Ljubljana 2008, s. 186.

sídlíšti. Sám Skubic přitom považuje Fužiny za krásné sídlíště s architektonicky pěkně umístěnými a solidně postavenými paneláky, dobrou infrastrukturou, domácími lokály a jedinečnou atmosférou a identitou, která se liší od té lublaňské, přičemž podotýká, že mýt o Fužinách je pak zcela něco jiného.¹⁶

Pestrost fužinského sídlíště je patrná i ve Skubicově knize. *Fužinské blues* je román, který vyprávějí čtyř hlavní postavy žijící v jednom domě, příslušníci různých generací, sociálních tříd, vzdělání, pohlaví a národnosti, jejichž příběhy se vzájemně proplétají. Děj se odehrává v jednom dni, 13. července 2000, kdy se hrálo kvalifikační fotbalové utkání mezi Slovinskem a Jugoslávií o postup na mistrovství Evropy. Politické a později vojenské střety mezi kdysi bratrskými státy se tak přenesly na fotbalové hřiště, přičemž na multinárodnostním sídlíšti lze fotbal vnímat jako pokračování sporů jinými prostředky.¹⁷ K napětí mezi obyvateli přispívá také fakt, že v daném dni bylo vedro a v panelovém domě, kde všichni bydlí, kvůli havárii neteče voda.

Knihu otevírá příběh Petra (Pera) Sokiče, Slovince (třebaže jeho příjmení zní výrazně neslovinsky), bývalého heavymetalového zpěváka a alkoholika, který nostalgicky vzpomíná na svou partu a mejdany z 80. let. Nemůže se smířit s tím, že zlaté časy jsou už dávno pryč a jeho přátelé buď zemřeli, sedí ve vězení, fetují (což se mu velice přičí), anebo se tzv. institucionalizovali, tedy opustili ideály mládí a žijí spořádaný, dospělý život se stálým zaměstnáním a rodinou. Sokič spíše pozoruje a komentuje dění a ve vzpomínkách se vrací k minulosti, alkoholovým večírkům a také přemýšlí nad nikdy nenaplněnou láskou k Ireně. Z vyprávění není vždy zcela zřejmé, které události se skutečně staly a které jsou jen výplodem jeho fantazie či alkoholového deliria.

Pozorovací roli má v románu také druhá vypravěčka, Vera Erjavec, trochu staromódní, rozvedená bývalá profesorka slovinštiny a toho času důchodkyně. Vera se nedokázala vyrovnat s tím, že pro muže byla často spíše sexuálním objektem než respektovanou intelektuálkou. V románu se vedle své sexuality a ne zcela jasného vztahu k Adamovi, starému příteli, zabývá především otázkou slovinštiny a klíše o ohrožení jazyka a tím národní identity jako takové. „Vždyť lidé potřebují nějaké standardy. Někakou společnou identitu.“¹⁸

Třetím vypravěčem je Igor Ščinkovec, Slovinec, bývalý řidič autobusu a nyní majitel realitní kanceláře, pragmatický otec od rodiny a příslušník nižší (dle vlastních slov vzmahající se podnikatelské) třídy. Je „přílišný Slovinec“¹⁹, s přehnaným národním vědomím, hraničícím až s nacionalismem a šovinismem. V případě jakýchkoli problémů (ať už se slovinskou policií, nebo sporů s Paškovičem a černošskou mafii v místní hospodě)

16 JAVORŠEK, J. J.: *Sociální nadrealizem. Fužinski bluz*. Gledališki list SNG Drama. Ljubljana 2005, s. 69.

17 BOGATAJ, M.: *Onoho borkébo dne*. In: SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 297.

18 SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 78.

19 BOGATAJ, M.: *Bluz (na tri gole)*. Literatura, 2006, č. 175/176, s. 164.

raději zbaběle ustupuje do pozadí. Je přesvědčen o tom, že jedná zcela správně, v zájmu svém i své rodiny a okolí.

Poslední a nejdůležitější postavou je šestnáctiletá pubertáčka Janina Pašković, po otci Černohorka (matčin původ není v románu vyjasněn). Janina většinu volného času podobně jako řada jejich vrstevníků tráví na mejdanech či poflakováním po sídlišti nebo řeší své problémy s opačným pohlavím a postavení v partě, hledá svou identitu, a to včetně té národní. Touží po tom, aby ji lidé respektovali a měli rádi, což se jí ne vždy daří, a také po lásce: její hledání kluka vyústí v lesbickou zkušenost s nejlepším kamarádkou, Slovinkou Dašou, kde celý příběh končí. I přes zvláště příjemný zážitek brzy poté zpanikaří a myslí především na ostudu, kdyby se o tom, co se mezi nimi stalo, dozvěděl někdo z její party. Více než svůj původ řeší postavení mezi vrstevníky a příslušnost ke „svému“ sídlišti, které hájí např. při sporech s partičkami mladých z jiných lublaňských čtvrtí.

Proč na tebe každej sere aneb Čefurové, raus!

Goran Vojnović (* 1980) je slovinský spisovatel, scénárista a filmový režisér bosensko-chorvatského původu. Za svou prvotinu *Proč na tebe každej sere aneb Čefurové, raus!* získal cenu Kresnik za nejlepší knihu roku a vzbudil pozornost u široké veřejnosti, dokonce i té části, která se o literaturu příliš nezajímá. Některé kapitoly knihy (zejména *Proč sme skončili na policijski stanici* a *Proč je slovinska policie v prdeli*) totiž rozzuřily slovinskou policii, která Vojnoviće obvinila z hanobení a nactiutrhání,²⁰ obvinění však nakonec byla stažena. Kontroverze ovšem vzbuzovala také u čtenářů, neboť se dotýkala citlivého tématu přistěhovalců z „jihů“ a navíc v jazyce, který nebyl pro řadu Slovinců zcela přijatelný.²¹

Příběh vypráví sedmnáctiletý Marko Đorđić,²² potomek přistěhovalců z Bosny, který žije na Fužinách, kde se také většina románu odehrává. Marko je čefur a v tom dle jeho názoru tkví příčina všech problémů nejen doma, ale také ve škole, v basketbalovém klubu, zkrátka v celém jeho „podělaném“ životě. V jednotlivých kapitolách, jejichž názvy mají podobu otázek, čtenáře postupně seznamuje se stereotypy a problémy, týkajícími se jeho

20 Srov. např. KRANJC, B.: *Vojnovića zaradi romana Čefurji raus zaslišali policisti*. *Mladina*. 2009. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.mladina.si/80012/vojnovic-a-zaradi-romana-cefurji-raus-zaslisali-policisti>>.

21 K jazykové stránce románu viz dále. Názory na knihu mezi čtenáři se zabývá např. STABEJ, M.: *Prislike in čefurji*. In: ZUPAN SOSIČ, A. (ed.): *Obdobja 29: Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. Ljubljana 2010, s. 297–304.

22 Dle M. Stabeje se v Markovi silně odráží osobnost autora románu, třebaže sám Vojnović několikrát prohlásil, že nejde o autobiografický román a jeho vzpomínky jsou možná vzdáleně podobné (bosenský původ, život na Fužinách, basketbal), ale v detailech zcela odlišné od Markova příběhu. Srov. STABEJ, M.: *Prislike in čefurji*. In: ZUPAN SOSIČ, A. (ed.): *Obdobja 29: Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. Ljubljana 2010, s. 279.

menšiny. Příznačné názvy buď evokují negativní postoj k většinové slovinské společnosti (*Proč mně Slovinsko pije krev, Proč je slovinská policie na hovno*), nebo především k vlastní skupině, kdy vysvětlují typické vlastnosti a chování čefurů (*Proč čefuri nemluví o sexu, Proč čefur pouští muziku v autě na plný koule, Proč čefurové sedí v posledních lavicích*) či vlastní motivaci k určitému chování (*Proč sme zapálili domovní odpad, Proč sem nerad sám, Proč v neděli nevstávám z postele* atd). Třebaže si je Marko všech stereotypů vědom a nahlíží na ně se značnou ironií, nepokouší se je nijak bourat, právě naopak, svým chováním je často spíše potvrzuje.

Marko má problém s vlastní identitou, neboť stojí na pomezí dvou světů: slovinského a čefurského, a ani s jedním se nedokáže zcela ztotožnit. Ve škole je outsider, propadá z několika předmětů a jako „správný čefur“ sedí v poslední lavici. Líbí se mu sousedka, mladá televizní moderátorka, ale nikdy se na ni neodvážá ani přímo podívat, natož ji oslovit. Jediné, v čem vyniká, je basketbal. Kvůli nesportovnímu chování a kouření jej však trenér vyhodí z klubu, což Marka vyvede z míry, třebaže si to nechce přiznat, a před svými nerozlučnými čefurskými kamarády Acem, Adim a Dejanem frajeří, že jej sport už nezajímá. Ve skutečnosti je však rozhozený a navíc dostane strach z otcovy reakce, neboť ten jej vidí v roli úspěšného sportovce. Basketbal je přitom pro Marka jediná možnost, jejíž pomocí by mohl získat respekt a uznání okolí. Otec s ním přestane mluvit a Marko místo návratu ke sportu začne možná tak trochu všem navzdory vyvádět a dokazovat, že je „pravý čefur“: s kumpány se opijí, zdemolují loveckou chatu, s Acem se vydají zbít řidiče autobusu Damjanoviće (ačkoliv Marko je zde pouze v roli pozorovatele), který je udal policii za výtržnictví, zapálí domovní odpad... Damjanović skončí po napadení v kómatu, což je příslovecná poslední kapka pro Markova otce, který se rozhodne poslat svého syna k příbuzným do Bosny, aby jej tak skryl před policií a zachránil před případným stíháním. Nemůže jej však zachránit před ním samotným. I v Bosně je totiž Marko ten jiný, který nezapadá do nového prostředí, a uvědomí se, že „[b]ejt čefur ve Slovinsku, na to sem celkem zvyklej, ale bejt Janezek²³ v Bosně, to je pořádná pakárna“.²⁴ Přesto je však přesvědčen, že mohl dopadnout daleko hůř, kdyby na Fužinách zůstal, tudíž nad svým osudem nezoufá, neboť není vše ještě zcela ztraceno.

Stereotypy o Fužinách

V obou knihách se vícekrát hovoří o sídlišti Fužiny. Fužiny (slov. Nove Fužine nebo jen Fužine) jsou lublaňské sídliště, které je proslulé především díky vysokému počtu obyvatel pocházejících z postjugoslávských republik. Vznikalo v 70. a 80. letech 20. století právě v době nejintenzivnější vlny přistěhovalectví. Tehdejší přistěhovalci patřili nejčastěji k sociálně slabším vrstvám obyvatelstva (zároveň zde však dostávali byty také příslušníci

23 Janezek nebo Janez je hanlivé označení pro Slovince.

24 VOJNOVIČ, G.: *Proč na tebe každéj sere aneb Čefurové, raus!* Praha 2011, s. 240.

JLA a v menší míře také Slovinci s vyšším vzděláním a příjmy), proto je sídliště spojeno s řadou stereotypních představ jako vysoká míra kriminality, nevzdělanost tamějšího obyvatelstva, chudoba, drogy, vandalismus atd. Ke zmírnění negativního pohledu široké veřejnosti na Fužiny nepomohla ani skutečnost, že zde žili nebo žijí bývalá primátorka Lublaně Danica Simšič, televizní hvězda Matjaž Tinko nebo profesorka z lublaňské slovenistiky Erika Kržišnik.²⁵ Otázka kriminality na Fužinách byla v posledních letech několikrát zkoumána a podle statistik Fužiny nejsou o nic horší než jiné části Lublaně, spíše naopak, řada studií z posledních let považuje Fužiny v této otázce za zcela průměrné.²⁶

Většinu výše uvedených stereotypů o problematičnosti Fužin najdeme také ve Skubicově románu. První zmínku při sporu Ščinkovce s policisty: „Aspoň by mohl držkovat na stanici, že jsou Fužiny nebezpečný místo.“²⁷ A dále při jeho práci realitního makléře: „Ne jak ti šmejdi, kterým se zmíníš – a co třeba krásnej byt na Fužinách – a oni se na tebe dívají, jak kdybys spadl z měsíce. Ani si netroufají přijet se podívat, jako kdyby je, co já vím, někdo v momentě odkráčloval, když budou vystupovat z auta.“²⁸ Nebo: „Vždyt víte, to není vůbec pravda, co se říká o Fužinách, že tady není ani slyšet slovinština,“ říká. Bude třeba nějak zachránit situaci. Před léty tady byly sociální a kádrové byty, ale to je teď už deset let privátní.“²⁹ A jinde: „Ta střelba posledně, ta mně ale nahnala strach. To je hrozné, že po sobě takhle střelí na ulici.‘ Podíváme se na sebe ze Zokim. Krucifix, takový dva nóbl lidi se ti přestěhují do Fužin a někoho jim oddělají přede dveřmi. [...] ,ale v Kosezích³⁰ jsem nikdy nepřemýšlela, jestli je to petarda nebo pistole.‘ [...] ,Ale hlavně, Fužiny nejsou v žádném případě taková idyla, jak jste nám to vylíčil vy, pane,“ říká Erjacovka, jako by ji ten rozhovor nějak podráždil [...]. ,Paní, já žiju na Fužinách už šestnáct let,“ říká autoritativně, tak na takové. ,Já jsem tady už od úplného začátku. Když postavili tyto paneláky. Když tady kolem ještě Bosňáci rožnili selata. A řeknu vám, kolik jsem měl v té době šlamastyk?“³¹ „Nic. Ani ne. Auto mně během šestnácti let vykradli jen jednou, a to ne ve Fužinách, ale když jsem ho měl zaparkovaný v Trnovu.“³²

25 Srov. PAVIČIĆ, M.: *Deveta dežela, podobi pojugoslovanske sedanjosti in antiutopična podoba (evropske?) prihodnosti*. Slavia Centralis 2, 2009, č. 2, s. 184.

26 Otázka kriminality na Fužinách byla v posledních letech několikrát zkoumána a podle statistik Fužiny nejsou o nic horší než jiné části Lublaně, spíše naopak. Srov. např. DELIĆ, A.: *Fužine so varnostno bolj dolgočasne kot Ljubljana*. Delo.si. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.delo.si/ozadja/fuzine-so-varnostno-bolj-dolgočasne-kot-ljubljana.html>>.

27 SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 32.

28 Tamtéž, s. 37.

29 Tamtéž, s. 40.

30 Koseze jsou čtvrt v Lublani.

31 SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 113–114.

32 Zde Skubic popsal svou vlastní zkušenost. Srov. JAVORŠEK, J. J.: *Socialni nadrealizem. Fužinski bluz*. Gledališki list SNG Drama. Ljubljana 2005, s. 69.

Hele, v sousední čtvrti. Víte, jaký jsou tam ceny za čtvereční metr? Ve Fužinách ale ani jednou.“³³

O Fužinách a jejich špatné pověsti se zmiňuje i Janina: „Gordan. Jo, prý se hodně zajímal o drogy. Hrál si na hipíka, a když poznal bandičku z Fužin, zahlásil, jasně, jako že Fužiny, známý drogový centrum a tak.“³⁴ Nebo: „Je to malá ryba, kdyby nebyl, nekupoval by byt na Fužinách.“³⁵ Předsudky vůči Fužinám vyjadřuje též Verin přítel Adam, jemuž se Vera marně snaží vysvětlit, že nežije někde v ghettu: „Mohli jste si vzít hypotéku a splácet ji,“ pokračuje Adam. „A ne že ses musela přestěhovat... do Fužin.“ [...] „Co je s Fužinami v nepořádku?“ ozvu se. „No, není to zrovna nejlépešší, neříkám, že nejvíc nóbl část Lublaně – pro profesorku v důchodě, jen to,“ říká Adam. „Nóbl,“ usměje se, nóbl, Adame, a jsme zase u toho. „Adame, bydlím u Lublanice, v bezprostřední blízkosti Golovce.“³⁶ Nedaleko od obchvatu. V jedenáctém patře, vysoko nad hlukem, s výhledem na lublaňské panoráma. „Mluví jako ten šibal Ščinkovec, který bydlí na konci chodby, když prodává svoje šlendriánské byty ze své šlendriánské kanceláře u Kolínského. [...] „Fužiny jsou čisté, tak jako každé jiné lublaňské sídliště. Nebo jakékoliv jiné místo v Lublani.“³⁷

O Fužinách v drtivé většině záporně hovoří Vojnovičův román prostřednictvím Marka, podle kterého „Fužiny jsou divný sídliště. Stačí, abys kousek popošel a ksichty jsou hned jiné a už tě všichni přeměřují a pozorují, co si za kokota, a dělej, že jsou nebezpečný a že bude lepší, když vypadneš, a jestli ne, dostaneš po držce.“³⁸ Uvádí řadu běžných, typicky fužinských aktivit, jako je například posedávání před panelákem, pálení odpadu či nadměrného popíjení alkoholu. Nespokojenost tamního obyvatelstva dle Marka spočívá především v jejich sociálním postavení a vyloučení z většinové společnosti. „To jsou ty fužinské rodinné scény. V každém z těch milionů bytů může každou chvíli někomu rupnout v bedně a je hotovo. Všichni jsou nasraný, vydeptaný, nešťastný, špatně placený, všichni jsou po krk v hovnech, jak by řek Radovan. [...] Na Fužinách nejsou spokojený a šťastný, protože kdyby byli spokojený a šťastný, nežili by na Fužinách. To je realita. Protože není na světě jedinej člověk, kterej by jako dítě snil o tom, že bude žít na předměstí Lublaně ve dvanáctém patře ve 2 + 1 s pětičlennou rodinou a výhledem na protější panelák.“³⁹ I přes svůj kritický postoj se však zamýšlí nad tím, proč jsou Fužiny vnímány tak negativně. „Proč jsou Fužiny tak pitomý sídliště, kde na tebe všichni koukají jako na zločince? Měli sme Rašeho, hráče v NBA, měli sme starostku, ombudsmana, fotbalisty, házenkáře, kandidáta na prezidenta, moderátorku, všechno máme, nejsme všichni zločinci, zatraceně. Fužiny jsou největší sídliště v bejvalý Jugošce. Máme všechno.

33 SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 114–115.

34 Tamtéž, s. 57.

35 Tamtéž, s. 69.

36 Golovec je vrch a lesopark v Lublani.

37 SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 135–136.

38 VOJNOVIČ, G.: *Proč na tebe každéj sere aneb Čefurové, raus!* Praha 2011, s. 135.

39 Tamtéž, s. 194–195.

Slovinci, Chorvaty, Bosňáci, Srby, ČernoHORce, Makedonce, Šiptary, cikány, taky nějaký negr se najde a Palestinci, smíšený manželství, všechno možný. To sou normální lidi.“⁴⁰

Stereotypy o čefurech

Čefuri, jak bylo uvedeno výše, jsou hanlivým označením pro přistěhovalce z „barbarského jihu“, z bývalých jugoslávských republik. Jugoslávie se především v souvislosti s etnickými boji v 90. letech 20. století stala symbolem balkánské⁴¹ nekulturnosti a zostalosti. Slovinci se vůči tomuto „barbarskému jihu“ snažili vymezit a v době snah o odtržení se intenzivně hlásili k ideji střední Evropy, k níž měli blíže i historicky.⁴² Nutno podotknout, že ve stereotypních představách neslovinských obyvatel Jugoslávie byli Slovinci civilizovaný, pracovitý, ale zároveň podřízený, otrocký a podlézavý národ, což vycházelo z jejich postavení ještě v době Rakousko-Uherska,⁴³ přičemž Slovinci považovali ostatní jugoslávské národy za pravý opak, tedy za nekulturní, necivilizované a agresivní.

Ve Skubicově románu se objevuje slovo čefur a také jeho jemnější podoba južnjak, případně jugovič. Každá z postav má k této skupině obyvatel odlišný postoj. Pero s nimi očividně nemá žádný zásadní problém, resp. ne větší než s ostatními obyvateli Fužin. U Very není její vztah k čefurům zcela jednoznačný. Obvykle je kritická ke všem mladým lidem a zejména studentkám bez ohledu na jejich původ. V jedné části, kdy potká Janinu, však uvažuje nad čefurskými dívkami: „Po pravdě jsou všechny ty jižanské slečinky náramně tradiční. Nenajdeš tradičnější. [...] Dřív nebo později skončí všechny do jedné s muži, kteří se budou prohánět po hospodách a kasínech a opilí je budou bít a dělat jim dítě za dítětem; s nekonečnou oddaností budou vařit fazolové lusky a péct papriku a maso a prebranec. Ano, budou přesně vědět, kde je jejich místo.“⁴⁴ Z uvedeného je cítit spíše negativní postoj k čefurům a tradiční stereotypní představa, že čefurské ženy jsou ženami v domácnosti, plně oddané svým mužům, kteří tráví svůj volný čas po hospodách.

⁴⁰ Tamtéž, s. 144.

⁴¹ Balkánský poloostrov je od válek v letech 1912 a 1913 dále stereotypně považován za nekulturní, barbarskou část světa s agresivními, po boji prahnoucími národy, které mají násilí v krvi. Srov. např. ŠABEC, K.: *Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu*. In: NOVAK POPOV, I. (ed.): 43. SSJLK: Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Ljubljana 2007, s. 112.

⁴² To se týkalo intelektuálů angažovaných v evropských integračních procesech a předních slovinských historiků či spisovatelů, jako byli N. Grafenauer, P. Vodopivec, R. Šeligo, A. Debeljak nebo D. Jančar. Více k tématu např. v mém příspěvku BŮŽKOVÁ, I.: *Koncept střední Evropy ve slovinské esejistice: Příklad Draga Jančara*. In: GUNIŠOVÁ, E. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017, s. 41–52.

⁴³ ŠABEC, K.: *Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu*. In: NOVAK POPOV, I. (ed.): 43. SSJLK: Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Ljubljana 2007, s. 113–114.

⁴⁴ Prebranec je tradiční srbské fazolové jídlo.

Nejvýrazněji negativní postoj k čefurům zaujímá Ščinkovec, což je značně ironické, jelikož jeho jediným zaměstnancem je čefur Zoki. „Koneckonců on je taky jugovič, i když je už úplně náš. [...] Já nemám nic proti čefurům, když jsou kulturní, tak jako Zoki. Když mluví pěkně slovinsky a nepouštějí mně ty svoje duc duc zpěvačky na plný kule z aut pod oknem.“⁴⁵

„Díval jsem se na zvonky na začátku chodby, říká, „a zdá se mně, že tam nebyl žádný jugovič.‘ No, to sice jo, to je chvályhodný, týpek je zmatenej a na injekcích, ale vlastenecký vědomí má nezkažený, tvrdý jak kámen.“ „Jo,“ říká Iršič, má najednou nějak přivřený oči, „díky bohu, že je skinheadi, kteří tady bydlí o dveře dál, všechny srovnali.‘ No, hele. Jak má pak člověk s takovými lidma pracovat? Zoki je jugovič a nic neřekne, bude teď dělat bojovníka za práva čefurů? Ať jdou takoví hňupi do prdele.“⁴⁶

O svém čefurském původu a vztahu mezi Slovinci a čefury uvažuje také Janina, která je kritická k sobě i druhým. „Nakonec se eště dovím, že mě půlka Fužin nemusí. [...] Ale proč by mě měli mít rádi – já su malá zlomyslná Černoňorka.“⁴⁷ A jinde: „Kdyby viděli mě, kdo sem, byla bych hnedka přes noc za katrem. Já nemám na takový fórky to správný příjmení.“⁴⁸ „Ne, kurva, esli mě něco sere, tak je to ten fotbal dneska. Myslím, fotbal je v pohodě. Ale to Slovinsko – Jugina, se mně zdá, to je horor. Tedka budou jedni machrovat před druhýma. Dobře, viceméně celý Fužiny ví, komu kdo bude fandit.“⁴⁹ „Dobře, chápu to, jak otec může fandit Jugině, ale nevím, kde vzal Željo takovej nápad. Jugoslávii viděl jenom v televizi. A to především, když na ňu padaly bomby. Pokud je tady někdo náš člověk, pak je to Zahovič.“⁵⁰ Je stejnej jako my, slovinskej čefur.“⁵¹

Ve Vojnovičově románu se označení čefur objevuje daleko častěji a převážně je také vnímáno negativně. Marko postupně představuje všechny hlavní stereotypy o čefurech coby méněcenných obyvatelích bez vzdělání a (dobré) znalosti slovinštiny, kteří vykonávají podřadnou práci a žijí svůj nespokojený život v malých bytech na Fužinách. Ženy doma vždy vaří a chodí drbat k sousedkám, zatímco muži se opíjejí rakijí, sledují fotbal nebo basket, kšeftují se vším možným, rádi pouštějí hlasitou hudbu v autech s otevřenými okny, hvízdají na ženy na ulici a jsou často agresivní.

„Něco na tom prostě je, na tý muzice v autě, s votvřenýma voknama, pomalá jízda a tohle všechno. Sledovat lidi, jak vobracej voči v sloup, je maximální rozkoš. Dyt víš, že tu muziku nesnášej, že by nás všechny nejradši vyhledali a poslali zpátky do Bosny [...]“⁵² A jinde: „Žádná pořádná čefurská rodina nechodí na obědy do restaurace. [...]“⁵³ Jednak je

45 SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 40.

46 Tamtéž, s. 40–41.

47 Tamtéž, s. 152.

48 Tamtéž, s. 156.

49 Tamtéž, s. 155.

50 Zlatko Zahovič je bývalý slovinský fotbalista.

51 SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 156.

52 VOJNOVIČ, G.: *Proč na tebe každej sere aneb Čefurové, raus!* Praha 2011, s. 131.

to moc drahý, jednak bysme se museli dvě hodiny o něčem bavit, což je pro čefurskou rodinu peklo. Doma za deset minut dojíš a deš se dál dívat na telku. Nebo umývat nádoby. To podle pohlaví.“⁵³

Nejčastěji je k čefurům značně kritický a odsuzuje „bratříčkování“ s dalšími čefury. „[...] jenom je důležitý, jestli je někde někdo na -ič a pak je důležitý, kdo ho zná, protože když je na -ič, pak je to čefur a čefura samozřejmě zná nějaké další čefur. A stejně tak, když se rozbije pračka, nekoupíš novou nebo ji neodvezeš do servisu, ale voláš Krvkovičovi, kterej to zadarmo spraví. Všechno marný. Čefur čefurovi. Pračka funguje a za dva dni je zase v hajzlu.“⁵⁴ Zároveň však na čefurech shledává i cosi, s čím se identifikuje: „Ten čefurskej primitivismus, střelenej, vulgární, odpornej, úchylnej, ten balkánskej morbidní narcismus ti připadá nějakým podivným způsobem vždycky cool, když ho tak živočišně prožíváš nebo když si ožalej jak dán. Je to něco genetickýho v nás, aspoň v nás čefurech.“⁵⁵

Bezvýhradně kritický postoj zastává k většinové slovinšské společnosti, která na čefury pohlíží s despektem a apriori jako na zločince, což je patrné například při scéně, kdy s přáteli utečou z restaurace bez placení. „Už od začátku se na nás dívala, jako bysme byli nějaký zločinci. Jenom proto, že vypadáme jako nějaký čefuráčci, nebo co? Dobře si viděl její pohled, když nás sledovala a myslela si, že po obědě zdrhnem. Dyt sme taky zdrhli, ale to není to. Vtip je v tom, že ona nemohla vědět, že zdrhnem, a stejně se na nás tak dívala a přinesla nám mizernou porci a tak. [...] A v tom to je. [...] V tom, že se na tebe dívá, jako bys byl zloděj, ještě než se tím zlodějem staneš. A tak se na nás vždycky všichni dívaj. Vždycky všichni sledujou, co šlohnem a co rozmlátíme a komu roztrískáme držku.“⁵⁶ Paradoxně tak kritizuje většinovou společnost za předsudky, které vůči čefurům má, aby vzápětí svým chování zcela potvrdil jejich reálný základ.

Na jiném místě se věnuje citlivému tématu přepisování čefurských příjmení: „A nejvíc mě naštvě, když mě napíšou Marko Djordjič. Hovada jedny negramotný. [...] Mě v tý škole pořád pruděj s téma pádama a vzorama, žena ženy ženě a tydle kraviny, a oni neumějí napsat jedno příjmení. Đorđić. [...] Ale to je holt ten nacionalismus. Oni nás čefury nemaj rádi a potom to jako naschvál napíšou takhle. Schválně se tváří, jako že nemůžou đ a ć najít na klávesnici. Protože když čteš černou kroniku v novinách, krádeže a vloupání a mafie a takový, sou tam všichni Hadžihafisbegovičové a Đukićové a všichni čefurové maj krásný đ i ć. Ještě by rádi ty naše písmenka natiskli tučně, aby se jó vědělo, že sme my čefurové lumpové. A když čteš sport, tam maj všichni Nesterovičové najednou tvrdý č.“⁵⁷

53 Tamtéž, s. 39.

54 Tamtéž, s. 50.

55 Tamtéž, s. 20.

56 Tamtéž, s. 41–42.

57 Tamtéž, s. 87–88.

Propast mezi slovinšským a čefurským obyvatelem je dle Markova názoru příliš veliká na to, aby si mohli navzájem rozumět: „My a Slovinci nemáme nárok [...]. Každý si jde svým směrem a ani za boha to nejde spojit. Můžeme se jakože kámošit a rozumět si a tak různě si jeden ze druhého utahovat, ale nemůžeme si skutečně porozumět. Tak jako bratři. Nemáme v krvi tytéž věci a tečka. My sme čefurové a oni sou Slovinci, to je všechno.“⁵⁸

Přes řadu výše uvedených negativních výroků o Fužinách však v obou románech ani v jednom ve skutečnosti nenastane větší konflikt mezi Slovinci a čefury. Ve *Fužinském blues* během fotbalového utkání sice dojde v místním lokálu k hádce mezi Ščinkovcem a Paškovići (Janininým otcem a strýcem), nicméně jádro problému nemá nacionální podtext a navíc celý verbální střet obejde bez rvačky, zbytek zápasu tak probíhá v poměrně smířlivé atmosféře. Menší problémy Janininy party s obyvateli jiných částí Lublaně pak také nejsou ovlivněny její národností, ale příslušností a loajalitou k místě bydliště, tedy Fužinám, což dokládá i skutečnost, že Janinina nejlepší kamarádka Daša je Slovinka. Negativní názor na čefury se (kromě předsudků vedlejších postav) nejvýrazněji projevuje u šovinistického Slovince Igora Ščinkovce, jehož nejbližší spolupracovník Zoki je paradoxně také čefur. Nicméně jak Ščinkovec podotýká, jedná se o čefura „asimilovaného“ a kulturního, který se na rozdíl od druhých začlenil do většinové společnosti.

Ani ve Vojnovičově knize pak k zásadním střetům nedochází mezi čefury a většinou vým obyvatelstvem, ale v rámci menšiny samotné (nejčastěji pak v rámci rodin, kdy spolu jednotliví členové domácností nedokáží otevřeně komunikovat jako v případě Marka a jeho rodičů). To potvrzuje i fakt, že po výtržnostech Marka a jeho přátel v autobusu je to právě „jejich“ člověk, fužinský čefur, který na ně zavolá policii. Zrada tak (pro Marka možná trochu překvapivě) přichází z vlastní menšiny.

Jazyková stránka

Jazyk obou románů je poznamenán původem jeho hrdinů, což je nejvýrazněji patrné u dvojijazyčné mluvy Janiny a Marka, patřících do skupiny tzv. druhé generace přistěhovalců, kteří tak míchají svůj rodný jazyk a slovinštinu.⁵⁹ Skubicovo *Fužinské blues* je navíc kaleidoskopem čtyř zcela rozdílných lidí s odlišným jazykovým diskurzem, kteří jsou jeden s druhým v neustálém konfliktu, čímž se autor dle vlastních slov pokusil o jakýsi „sociolingvistický experiment“.⁶⁰ A tak zatímco bývalá profesorka slovinštiny Vera hovoří až přehnaně spisovným jazykem, Igor a Pero mluví nespisovně a v lublaňském dialektu, často používají vulgarismy a prvky jiných jazyků a dialektů, Janina pak míchá hovorovou

58 Tamtéž, s. 88–89.

59 Hlubší analýzu jazyka přináší např. PAVIČIĆ, M.: *Deveta dežela, podobi pojugoslovanse sedanjosti in antiutopična podoba (evropske?) pribodnosti*. *Slavia Centralis* 2, 2009, č. 2, s. 182–192.

60 HORVAT, M.: *Andrej E. Skubic*. Mladina.si. 2014. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.mladina.si/158006/andrej-e-skubic/>>.

slovinštinu s černohorštinou. Překladatel Petr Mainuš za výchozí jazyk románu použil hovorovou brněnskou mluvu i s její substandardní slovní zásobou a morfologií, jazyková pestrost románu se v českém překladu bohužel neprojeví do takové míry jako ve slovinštině.⁶¹

Ščinkovcův jazyk je plný hovorových výrazů: *lej* místo *glej* (s. 22),⁶² *zdaile* místo *zdaj* (s. 26), *tukajle* (s. 90), *mafijaš* (s. 27), *pokzigmár* (s. 23), *fuzbal* (s. 29), *tip* (s. 30), *špegle* (s. 22) atd. Objevují se hovorové podoby infinitivu (*nategnit* místo *nategniti*, s. 93, *pobegniti*, s. 22, *gobcat*, s. 24, *stisnit*, s. 24 atd.) nebo určitý člen *ta-* u přídavných jmen nespisovně psaný dohromady (*tamala*, s. 94, *tapravi*, s. 29). Co se týče lexiky, obsahuje jeho mluva velké množství germanismů: *parkplac* (s. 22), *frajla* (s. 32), *luft* (s. 33), *fajercajg* (s. 25), *nabasan* (s. 33), *gljib* (s. 158), *folk* (s. 158), *cajt* (s. 159), *šans* (s. 84), *švoh* (s. 84), *ziber* (s. 29), *ksih* (s. 89), *cimer* (s. 31), *foter* (s. 129), *fejst* (s. 129), *tavžent* (s. 91), v menší míře se vyskytují i anglicismy jako *ful* (s. 157), *šoping center* (s. 93), *lift* (s. 35), *keš* (s. 35), *šit* (s. 93). Ščinkovec také používá výrazy převzaté z chorvatštiny či srbštiny: *džeparac* (s. 24), *komad* (s. 27), nejčastěji pak při nadávkách a kletí: *jebemti* (s. 24), *pizda mu materina* (s. 24), *kurac* (s. 31), *pizda ti materina* (s. 94), *popizdit* (s. 94).

Ještě výrazněji je slangová mluva patrná v projevu Pera Sokiče. Vedle hovorových výrazů *bajta* (s. 6), *pojstla* (s. 7), *pir* (s. 185), *gajba* (s. 7), nespisovného používání infinitivu *poscat*, *prepričat* (s. 10), nebo určitého člen *ta-* u přídavných jmen nespisovně psaného dohromady (*tamali*, s. 184, *tazadnja*, s. 72) se i zde objevuje velké množství opakujících se vulgarismů (*pizda*, *jebat*, *spizdit*, *kurc*). Především pak lze pozorovat výraznou hláskovou asimilaci *oglu* (*mogel*, s. 9, *reku* (*rekel*, s. 8) a redukci samohlásek, typickou pro lublaňské prostředí: *kaplce* (místo *kapljice*, s. 5), *tud* (*tudi*), *samga* (*samega*), *pr men* (*pri meni*, s. 71), *enga* (*enega*, s. 224), *spomint* (*spomniti*, s. 87). Lublaňský dialekt se projevuje také výrazy jako *kva* (s. 189), *zakva* (s. 11) a užíváním hovorového lokativu: *na unmu koncertu* (s. 143), *v temu tvojmju stanovanju* (s. 145). Také Sokičův jazyk podobně jako Ščinkovcův obsahuje řadu germanismů *ziber* (s. 6), *fertik* (s. 11), *folk*, *cajt* (s. 185), *fuzbal* (s. 184), *švoh* (s. 70), *gljib* (s. 73), *foter* (s. 79), *vufl* (s. 70), *fajercajg* (s. 9) a anglicismů (včetně citátů z jeho oblíbených heavymetalových písní), např. *friend* (s. 8), *filing* (s. 224), *fak* (s. 148), *šit* (s. 146), *šaca* (s. 220), *bejba* (s. 147), *aut* (220), *ful* (s. 149), *kul* (s. 152). Často se vyskytují také balkanismy jako *kučni ljubimec* (s. 6), *usred* (s. 5), *šta* (s. 5), *gužva* (s. 185), *komad* (s. 75), *sada* (s. 7), přičemž většinu opět tvoří nejrůznější nadávky typu *pizdu mater* (s. 70), *jebemti* (s. 223), *pizda vam materina*, *pizda* (s. 206).

Nejzajímavější je jazyk Janiny Pašković, která používá černohorštinu a slovinštinu a oba jazyky také kombinuje. Její vyprávění začíná v černohorštině, teprve ve čtvrtém

61 Např. podle Aleše Kozára je to proto, že čeština nemá takové jazykové zdroje, které by přímo náležely určité sociální skupině a charakterizovaly ji. KOZÁR, A.: *Skubic, Andrej. Fužinské blues*. iLiteratura.cz. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/17687/skubic-andrej-fuzinske-blues>>.

62 Všechny další citované strany jsou z SKUBIC, A.: *Fužinski bluz*. Ljubljana 2004.

odstavci poprvé promluví slovinsky. Její slovinština je přitom velmi hovorová a vulgární, často se objevují nadávky typu *jeho mater* (s. 38), *u pičku materinu* (s. 35), *kurac* (s. 38), *jebemti* (s. 113), *jebote* (s. 123). Lublaňská redukce samohlásek je pak mnohem výraznější než u Ščinkovce nebo Pera. „*Blo bi ful bolš, če bi bli zdele not pa neb mogli ven.*“ (s. 35). Objevují se také lublaňské výrazy *kva* (s. 36), *zakva* (s. 115), užívání hovorového lokativu: *v unmu klubskem prostoru* (s. 39), *po celmu placu* (s. 127) nebo nesprávně použitý duál: *Ob šestih smo obedve, K miz so pršle Danila pa Sanela* (s. 40). Vedle řady germanismů *cajt* (s. 36), *šibt* (s. 37), *folk* (s. 39), *švic* (s. 41), *fuzbal* (s. 46), *glib* (s. 114), *foter* (s. 129), *šajze* (s. 188), *berc* (s. 224) užívá velkého množství anglicismů, typických pro její věkovou skupinu: *ful* (s. 35), *kul*, *filing* (s. 36), *etitjud* (s. 40), *lajf* (s. 113), *keš* (s. 113), *šit* (s. 113), *frendi* (s. 117), *džanki* (s. 119), *sori* (s. 120), *simpl* (s. 123), *bulšit* (s. 127).

Ve chvíli, kdy Janina myslí nebo hovoří slovinsky, často vkládá do slovinských vět výrazy z černohorštiny: „*A onda je niko nije jebao ni pet posto, a meni je postalo dosadno s trojico tipova, vsi so bli še zmeri zadeti ko afne.*“ (s. 43), „*Še k Samiri na ljubavni sestanak ni mogu prit [...]*“ (s. 55). Jak upozorňuje Pavičić, použití jazyka určuje to, na co zrovna myslí nebo s kým mluví. Slovinština zde zastupuje racionální myšlenky, vnitřní pocity pak černohorština. Ve chvíli, kdy hovoří se svou slovinskou kamarádkou Dašou, je její uvažování psáno slovinsky. Když však Janina s Dašou přijde domů a potká tam otce se strýcem, začne najednou přemýšlet (a pak i hovořit) v černohorštině.⁶³ Před Dašou se přitom stydí černohorštinu používat: „*Ove moje riječi mu zvuče malo čudno pred Dašom, ali jebiga, šta se tu može.*“ (s. 160). Při erotickém zážitku s Dašou se ovšem pod vlivem pocitů neudrží a ke kamarádčině velkému překvapení na ní promluví černohorsky.⁶⁴

Proplétání dvou jazyků lze pozorovat také v románu Gorana Vojnoviće. Jazyk, kterým Marko promlouvá, je označován jako čefurština, resp. fužinština podle výše zmiňovaného sídliště. Jeho základem je hovorová nespisovná lublaňština obohacená o bosenské lexikální i gramatické prvky. V českém překladu se podobně jako v případě Fužinského blues se jazyková rozdílnost často ztrácí, někde jsou naopak ponechány původní pasáže v bosensčině bez překladu.⁶⁵

Marko tedy užívá převážně hovorový lublaňský dialekt s již výše uváděnou hláskovou asimilací *vidu* (*videl*, s. 29)⁶⁶, *pršou* (*prišel*, s. 30), která se projevuje zejména v dialozích. Podobně jako ve Fužinském blues se objevují germanismy: *fuzbal* (s. 10), *foter* (s. 48), *štuk* (s. 41), *folk* (s. 57), *zic* (s. 72), značný počet anglicismů: *fakin šit* (s. 16), *šfajtal* (s. 10), *lajf*, *faca* (s. 16), *kul* (s. 18), *tu mač*, *simpl* (s. 32), *bed* (s. 53), *filing* (s. 59), *šejkati* (s. 41), *dizaster*

63 PAVIČIĆ, M.: *Deveta dežela, podobi pojugoslovanse sedanjosti in antiutopična podoba (evropske?) prihodnosti*. Slavia Centralis 2, 2009, č. 2, s. 186.

64 SKUBIC, A.: *Fužinski bluz*. Ljubljana 2004, s. 226.

65 K českému překladu románu např. MŽOURKOVÁ, H.: *Čefurové, raus! aneb O překládání jazykově heterogenního textu*. Plav. Měsíčník pro světovou literaturu. 2013, č. 12. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.svetovka.cz/2013/12/12-2013-kritika/>>.

66 Všechny následující strany jsou z VOJNOVIĆ, G.: *Čefurji raus!* Ljubljana 2008.

(s. 26) a balkanismů jako *šamar, papak* (s. 10), *njuške* (s. 12), *mozak* (s. 47), zejména pak v nadávkách: *kurac* (s. 12), *Pička jim materna* (s. 23), *Jebali vas nigerji in pičke!* (s. 47) apod.

S rodiči Marko hovoří bosensky, s přáteli se však baví hovorovou slovinštinou a balkanismy užívají, zejména pokud jde o citáty např. písní. Ve zvlášť vypjatých chvílích však Marko hovoří i přemýšlí bosensky, v jeho mluvě se objevují idiomy, fráze, ustálená spojení. Např. ve chvíli, kdy se situace doma vyhroťe a on se začne prát s otcem a nakonec pláče u matky na rameni, přejde ze slovinštiny do bosensčiny: „*Ranka me poskuša ustavit, a ne more. Naenkrat nešto u meni pukne i rasplačem se skož.*“⁶⁷ Starší generace fužinských čefurů, jako jsou Markovy rodiče, přátelé a sousedé, hovoří převážně bosensky, přičemž do své mluvy začleňuje (často zkomolené) slovinské výrazy, např. *Jembem jim jst mater!* (s. 24), *Što se nisi javio, da te vpraša?* (s. 60), *Zvio sam si gležanj!* (s. 15) apod.

Závěr

Komplikované vztahy mezi slovinským obyvatelstvem a přistěhovalci z „bratrských“ jugoslávských republik hanlivě označovaných jako čefuri našly své místo také v literatuře. Dvěma stěžejními romány, které se tomuto tématu věnují, jsme se zabývali v předloženém článku. *Fužinské blues* in *Proč na tebe každéj sere aneb Čefurové, raus!* se shodně odehrávají na Fužinách, problematickém sídlišti spojeném s řadou stereotypů o vysoké kriminalitě, nevzdělanosti tamějšího obyvatelstva, vandalismu či drogách. Většina hlavních i vedlejších postav v obou románech má k Fužinám poměrně záporný vztah, který se zřejmě nejvýrazněji projevuje v případě Marka, podle kterého jsou Fužiny divné sídliště s ještě podivnějšími obyvateli, kde je každý ihned podezřelý.

Přes veškerý kritický postoj je však i Marko, podobně jako Janina ve *Fužinském blues*, do jisté míry k Fužinám loajální, neboť je oba považují za „své“ sídliště. Navzdory řadě negativních výroků o Fužinách v obou románech ani v jednom ve skutečnosti nedojde k zásadnímu konfliktu mezi Slovinci a čefurskou menšinou, většina sporů také nemá nacionální podtext. Verbální střet mezi Ščinkovcem a Paškoviči ve *Fužinském blues* se nakonec obejde bez rvačky stejně jako konflikty Janininy party s obyvateli jiných částí Lublaně. Podobně i ve Vojnovičově románu *Proč na tebe každéj sere* ke střetům nedochází mezi čefury a většinovým slovinským obyvatelstvem, ale v rámci menšiny samotné. Podobně tragické jsou vztahy ve většině v knize popisovaných čefurských rodin, zejména v té Markově, jejíž členové spolu nedokáží dostatečně komunikovat.

Čefuri jsou v obou románech převážně nahlíženi s despektem coby primitivní, nekulturní a nevzdělaní lidé s přehnaným vztahem ke sledování fotbalu, zálibou v popíjení alkoholu a s agresivitou „v krvi“. Ve *Fužinském blues* se negativní názor na čefury nejpatrněji projevuje u šovinistického Slovince Igora Ščinkovce, jehož nejbližší spolupracovník

⁶⁷ Tamtéž, s. 104.

Zoki je ironií osudu také čefur. Nicméně jak Ščinkovec podotýká, jedná se o čefura „asimilovaného“ a kulturního, který se na rozdíl od druhých začlenil do většinové společnosti. V *Proč na tebe každej sere* jsou čefurové popisováni daleko důkladněji i se všemi zápornými vlastnostmi a projevy, kterými jsou kromě výše zmíněného ještě např. hvízdání na ženy, pouštění hlasité hudby v autě, posedávání před panelákem, kšeftování s jinými čefury nebo právě neschopnost komunikace v rámci rodiny. Marko na svou menšinu nahlíží se značnou ironií a kritikou, zároveň se s ní však identifikuje, obzvláště ve chvílích, kdy kritizuje většinovou slovinskou společnost za předsudky vůči čefurům. Svým chováním však paradoxně všechny uvedené stereotypy jen potvrzuje.

Co se týče jazykové stránky, jsou oba romány poznamenány původem jeho hrdinů, což je nejvýrazněji patrné u dvojjazyčné mluvy Janiny a Marka, patřících do skupiny tzv. druhé generace přistěhovalců, míchajících slovinštinu a černohorštinu, resp. bosensštinu. *Fužinské blues* staví do kontrastu jazyk čtyř postav ze zcela odlišného prostředí, díky čemuž se střetávají čtyři specifické jazykové diskurzy. S výjimkou Very, hovořící přehnaně spisovnou slovinštinou, mluví ostatní postavy hovorovou lublanštinou s řadou pro ni typických znaků, jako je užívání velkého počtu germanismů a anglicismů, krácení infinitivů či hlásková redukce, všechny navíc používání značné množství vulgarismů, především srbochorvatských. Nejzajímavější je mluva hlavní hrdinky Janiny, která je nejvýrazněji hovorová a značně vulgární. Janina střídá, či dokonce míchá oba jazyky, ve slovinských větách tak často používá výrazy z černohorštiny a naopak. Použití jazyka je ovlivněno tím, na co zrovna myslí či s kým mluví. Podobně i Vojnovičův hrdina Marko míchá dva jazyky, hovorovou slovinštinu a bosensštinu svých rodičů. Zatímco se svými rodiči hovoří bezvýhradně bosensky, s přáteli, třebaže jsou taktéž čefurského původu, hovoří v lublaňském dialektu, a to méně vulgárním, než jaký užívá Janina. Jak u Marka, tak u Janiny je přitom shodně slovinština racionálním jazykem, zatímco černohorština, resp. bosensština jazykem pocitovým, který oba užívají při vypjatých situacích či popisováním vnitřních procesů a dojmů.

Bibliografie

- BOGATAJ M.: *Onoho horkého dne*. In: SKUBIC, A. E.: *Fužinské blues*. Brno 2004, s. 297–300.
- BOGATAJ, M.: *Bluz (na tri gole)*. Literatura, 2006, č. 175/176, s. 164–176.
- BŮŽKOVÁ, I.: *Koncept střední Evropy ve slovinské esejistice: Příklad Draga Jančara*. In: GUNIŠOVÁ, E. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017, s. 41–52.
- Case of Kurić and others v. Slovenia* (No. 26828/06). [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-111634%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-111634%22])>.

- CURK, M.: *Dialog sodobnih literarnih ustvarjalcev z večkulturnostjo evropske družbe*. Slavistična revija 65, 2017, č. 3, s. 487–499.
- Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/02/CKZ_izbris_studentska_zalozba_2008.pdf>.
- DELIČ, A.: *Fuzine so varnostno bolj dolgočasne kot Ljubljana*. Delo.si. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.delo.si/ozadja/fuzine-so-varnostno-bolj-dolgočasne-kot-ljubljana.html>>.
- HACIN LUKŠIČ, M. – UDOVIČ, B.: »Rajš' ko Talijana, sem zbrala Slovana«: analiza preseljevanj Slovencev na ozemlje držav nekdanje Jugoslavije in njegove posledice. Prispevki za Novejšo Zgodovino 54, 2014, č. 2, s. 178–194.
- HORVAT, M.: *Andrej E. Skubic*. Mladina.si. 2014. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.mladina.si/158006/andrej-e-skubic/>>.
- JAVORŠEK, J. J.: *Socialni nadrealizem. Fužinski bluz*. Gledališki list SNG Drama. Ljubljana 2005, s. 66–70.
- KRANJC, B.: *Vojnovica zaradi romana Čefurji raus zaslišali policisti*. Mladina. 2009. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.mladina.si/80012/vojnovica-zaradi-romana-cefurji-raus-zaslisali-policisti>>.
- KOGOVIŠEK, N. a kol.: *Brazgotine izbrisa*. 2010. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/02/brazgotine_izbrisa_mirovni_institut_2010.pdf>.
- KOZÁR, A.: *Skubic, Andrej. Fužinské blues*. iLiteratura.cz. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/17687/skubic-andrej-fuzinske-blues>>.
- LIBNIK, V.: *Izbrisani: kaj je res in kaj ni*. siol.net. 2019. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://siol.net/novice/slovenija/izbrisani-kaj-je-res-in-kaj-ni-493149>>.
- MALTARIČ, B.: *Reflexe problematiky přistěhovalců z republik bývalé Jugoslávie v současné slovinské literatuře*. In: ZEMANOVÁ, Z. – POŘÍZKOVÁ, L. (eds): Cizinec – vyhnanec – přistěhovalce. Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia Umění a kultury střední Evropy 2011. Olomouc 2012, s. 307–314.
- MŽOURKOVÁ, H.: *Čefurové, raus! aneb O překládání jazykově heterogenního textu*. Plav. Měsíčník pro světovou literaturu. 2013, č. 12. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.svetovka.cz/2013/12/12-2013-kritika/>>.
- Odločitve US. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US19309>> či <<http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US22240>>.
- PAVIČIĆ, M.: *Deveta dežela, podobi pojugoslovanske sedanjosti in antiutopična podoba (evropske?) prihodnosti*. Slavia Centralis 2, 2009, č. 2, s. 182–192.
- PAVIČIĆ, M.: *Odnosi med Slovenci in prišleki s področja nekdanje Jugoslavije v romanih Fužinski bluz Andreja Skubica in Čefurji raus! Gorana Vojnovica*. In: VOJTECHOVÁ POKLAČ, S. – VOJTECH, M. (eds): 90. výročí vzniku Univerzity Komenského

- v Bratislave a Univerzity v Ljublanju / 90. letnica ustanovitve Univerze v Ljubljani in Univerze Komenskega v Bratislavi. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 22. 10. – 23. 10. 2009 pri príležitosti jubilea oboch univerzít / Zbornik prispevkov z mednarodne konferencie, ki je potekala 22. 10. do 23. 10. 2009 ob jubileju obeh univerz. Bratislava 2010, s. 293–305.
- SKUBIC, A.: *Fužinski bluz*. Ljubljana 2004.
- SKUBIC, A.: *Fužinské blues*. Brno 2004.
- SNOJ, M.: *Slovenski etimološki slovar*. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4285519/cefurj?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=%c4%8defurj>>.
- STABEJ, M.: *Prišleki in čefurji*. In: ZUPAN SOSIČ, A. (ed.): *Obdobja 29: Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. Ljubljana 2010, s. 297–304.
- Statistični urad Slovenije*. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://pxweb.stat.si/SiStat>>.
- ŠABEC, K.: *Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu*. In: NOVAK POPOV, I. (ed.): 43. SSJLK: Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Ljubljana 2007, s. 102–116.
- V državah biuše Jugoslavije se jih vse manj izreče za Slovence*. Delo.si. [online]. [Cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <<https://www.delo.si/novice/slovenija/v-bivsi-jugoslaviji-se-jih-vse-manj-izreče-za-slovence-166300.html>>.
- VOJNOVIČ, G.: *Čefurji, raus!* Ljubljana 2008.
- VOJNOVIČ, G.: *Proč na tebe každej sere aneb Čefurové, raus!* Praha 2011.
- ZELENKA, M.: *K teorii komparativnej imagológie (Úvodné tézy)*. In: ZELENKA, M. – TKÁČ-ZABÁKOVÁ, L. (eds): *Imagológia jako výskum obrazov kultury. K reflexii etnických stereotypov krajín V4*. Nitra 2018, s. 7–16.
- ZORKO, U.: *Vodič po vesti neke večine*. In: VOJNOVIČ, G.: *Čefurji, raus!* Ljubljana 2008, s. 184–199.

Mgr. Iveta Bůžková (* 1984) pod vedením doc. dott. Giuseppeho Maiella, Ph.D., zpracovává disertaci s názvem *Drago Jančar ve středoevropském prostoru*. Ve své odborné činnosti se věnuje zejména současné slovinské literatuře. E-mail: iveta.buzkova@gmail.com.

ALEKSIS KIVI A SRBSKÁ PRINCEZNA

Eliška Jiráňová

Aleksis Kivi and the Serbian Princess

Osmo Antero Viinikainen, born in 1941 in Kotka, is a Finnish author and artist whose novel *Aleksis Kivi ja serbian prinsessa* (“Aleksis Kivi and the Serbian Princess”, 1996) connects two vastly different worlds using the figure of Aleksis Kivi, who is considered to be the father of Finnish literature. The novel is based on Kivi’s greatest work and the first novel written in Finnish, *Seven Brothers*. Besides Aleksis Kivi himself, the characters in Viinikainen’s grotesque novel include the characters from Kivi’s novel and a number of historic figures, including Serbian historic figures from the Obrenović and the Karadžević dynasties. The paper examines the novel from the thematic and historical perspective and focuses on the perception of the historical figures in the novel and the credibility of the novel itself. As the novel is not dated, the paper also explores the historical events mentioned in the novel and their accuracy to establish a timeline.

Key words: Serbia; Finland; literature; Aleksis Kivi; Obrenovic; Karadjordje; Bakunin

V MĚSTNAT do jednoho příběhu dvě srbské dynastie, ruského anarchistu, největšího finského spisovatele a fiktivní literární postavy? Přesně o to se pokusil ve svém díle Osmo Antero Viinikainen (* 1941). Spojení srbského a finského světa v jednom románovém díle je výjimečné, proto se v zájmu zkoumání srbsko-finských literárních vztahů autorka rozhodla zaměřit na vnímání srbských, finských a dalších historických postav očima finského spisovatele a rozhodla se analyzovat román *Aleksis Kivi a srbská princezna*. Román je svým tématem na poli srbsko-finských vztahů ojedinělý. Je však nutno zmínit, že román je fikcí, je tedy sice založen na reálných historických postavách, ty jsou však stavěny do situací, které historicky nebyly možné a mnohdy jsou absurdní, groteskní.

Osmo Antero Viinikainen se narodil v Kotce, později však přesídlil do Helsinek, kde také vystudoval politologii na helsinské univerzitě Helsingin yliopisto. Jeho další kroky ale směřovaly mimo toto pole, pracoval jako učitel na základní škole, dokonce působil v cirkuse, věnoval se i počítačové vědě a investičnímu poradenství. Jako jeho největší dílo je hodnocen román *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa: seitsemän kertomusta, näytelmä ja alleiviivatut selitykset: fiktio* (Aleksis Kivi a srbská princezna: sedm příběhů, her a podtržených vysvětlivek: fikce) vydaný v roce 1996. Román byl ve stejném roce nominovaný na finskou literární cenu Finlandia.¹ Román je psán formou divadelní hry. Jedná se o narativní fikci, sled určitých fiktivních událostí. Každé dějství je uvedeno krátkým popisem prostředí a situace, vypravěč není přítomen, děj plyne prostřednictvím rozmluv hrdinů. Román nikdy nebyl přeložen do českého jazyka.

Autor byl značně ovlivněn vypravěčským stylem španělského romanopisce Miguela de Cervantese y Saavedry a jeho pikareskním románem *Důmyslný rytíř Don Quijote de la Mancha*.² Cervantes se rozhodl nejt cestou vyprávění prostřednictvím první osoby či vševědoucího vypravěče, zvolil proto postup „lčení historie“ a vysvětluje a poskytuje fakta o tom, co je v příběhu přítomno. Nevnučuje svému čtenáři žádné názory, ale poskytuje dostatek informací, aby byl čtenář schopen závěry vyvodit. Uvedl také postavu historika Cida Hamedta Benengaliho, aby vyprávění dodal důvěryhonost. Tento aspekt napomohl růstu romanopisce spolu s jeho postavami; Cervantes jako první využil techniky objektivního tvůrce, který stojí stranou svých postav, přesto je však s jejich činy pevně svázán. Tento aspekt položil základ moderní estetiky pro umění románu.³ Mancing hodnotil Cervantesův postup takto: „Simultaneous simplicity and complexity of the

1 Finlandia-palkinto, finské literární ocenění udělované každoročně autorům nejlepších románových děl. Do roku 1992 byla cena udělována i za jiné literární žánry. Srov. *Finlandia palkinto*. Suomen kirjasaatio 2010. [online]. [Cit. 6. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20100827123318/http://www.kustantajat.fi/kirjasaatio/palkinnot/>>.

2 Samotný Don Quijote a Sancho Panza se ve Viinikainenově románu také objevují.

3 Cílem této práce není zabývat se Cervantesovým narativním postupem, existuje však řada významných studií. Více o těchto narativních postupech viz např.: John Jay Allen, Ruth El Saffar, Santiago Fernández Mosquera, R. M. Flores, Thomas Lathrop, Santiago A. López Navia, Martín Morán či Paz Gago.

narrative strategies in the text“⁴ a narativu věnoval celou studii. Obdobný postup lze vypořádat i ve Viinikainenově díle, který v románu využívá reálných historických postav, aby doložil „pravdivost“ příběhu; přepisuje jim však fiktivní vlastnosti a také oživuje románové postavy a staví je na pozici reálných. Jeho styl komentuje Vainikkala-Kejonen následovně: „Salaperäinen väliin tuleva kertoja kiusoittelee lukijaa, ennakoii, epäröi mutta katsoo kuitenkin velvollisuudekseen hankkia todisteen esittämälleen tarinalle.“⁵

Intertextualita⁶ (či dle některých českých autorů – Jiřího Homoláče nebo Daniely Hodrové – intertextovost) zde hraje výraznou roli; využívání jiných literárních děl a jejich citování implikuje literární vzdělanost autora a rozšiřuje také obzory vnímání jeho textu.

Viinikainenovo dílo je provázané s románem *Sedm bratří* největšího finského spisovatele Aleksise Kiviho.⁷ Román je považován za první finskojazyčný román, sám autor jej však označoval jako *kertomus*, tedy vyprávění, ne jako román. Dílo vypráví o životě

- 4 MANCING, H.: *Cervantes as Narrator of Don Quijote*. Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America XXIII, 2003, č. 1, s. 3. [online]. [Cit. 8. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.h-net.org/~cervant/csa/articos3/mancing.pdf>>.
- 5 „Tajemný intervenující vyprávěč dráždí čtenáře, předvídá, váhá, avšak považuje za svou povinnost získat důkazy o příběhu, který je vyprávěn.“ VAINIKKALA-KEJONEN, M.-R.: *Sankarilla on aina kertoja*. [online]. [Cit. 6. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/maalis05/3101681.xml>>.
- 6 Mýšlenky intertextuality se věnoval Michail Michajlovič Bachtin, věnoval se také stavbě románů a zaměřoval se zejména na jazyk a jeho použití, nepoužíval však ještě pojem intertextualita. Ten poprvé použila Julia Kristeva. Intertextualitu vnímala jako součást každého textu, nejen románu (Bachtinovo pojetí): „jakýkoliv text se utváří jako mozaika citací [...], je utvářen absorpcí a transformací nějakého jiného textu.“ (KRISTEVA, J.: *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha 1999, s. 9). Stejně k textu přistupuje i Ronald Barthes, dle kterého je intertextem každý text, protože jsou v něm v různých rovinách přítomny jiné (ať už předchozí či současné) texty (cit. dle HOMOLÁČ, J.: *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha 1996, s. 11). Je však nutno zmínit, že vnímání intertextuality se napříč autory liší. Mezitextové vztahy spadají dle Genetta pod tzv. transtextualitu a lze tak rozlišovat několik úrovní: intertextualitu v užším slova smyslu (citační praxe mezi texty), paratextualitu jako vztahy mezi textem a jeho rámcem (např. předmluva, název,...), metatextualitu (komentář jednoho textu k jinému), hypertextualitu (transformace jednoho textu v jiný – např. adaptace), architektualitu (vztah textu k jeho žánrově či druhově charakteristice) (TRPKA, V.: *Intertextualita*. In: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. [Cit. 30. 9. 2019]. Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/INTERTEXTUALITA>>). Ve zkoumaném textu se setkáváme s tzv. metatextualitou.
- 7 Aleksis Kivi (1834–1872), vlastním jménem Alexis Stenvall. Literát pocházející z rodiny chudého venkovského krejčího, který studoval v Helsinkách finštinu, literaturu a historii; studium však nedokončil. Do literatury vstoupil básněmi, jež mají zásadní význam pro další vývoj finské lyriky. Věnoval se také psaní her, tragédie *Kullervo* či realistická komedie *Ševci z Nummi* (*Nummisuutarit*) byly přijaty kladně; nejvýznamnější hrou je biblické drama *Lea*, které je považováno za počátek finského divadla – premiéra byla uvedena roku 1869. Mistrovské dílo *Sedm bratří* (*Seitsemän veljestä*, 1870) psal téměř 20 let a třikrát jej přepsal a jedná se o syntézu Kiviho uměleckých a životních názorů. Román je složen ze 14 kapitol a každá z nich je uvedena krátkým vyprávěním, následuje několik „scénických poznámek“ a pak již začíná dialog, který tvoří více než polovinu díla a připomíná tak divadelní hru. Kritika jej přijala s rozpaky a až po vydání románu se autora zastal Johan Vilhelm Snellman a Frederik Sygnaeus. Kivi podlehl duševní chorobě – neúspěchem zkroutěný a s chatrným zdravím krátce před smrtí vydal tragédii *Margareta* (1871); hra je jakýmsi poetickým sbohem světu, který k němu byl krutý. Srov. HARTLOVÁ, D. – ČERNÍK, Z.: *Slovník severských spisovatelů*. Praha 1998, s. 289.

na finském venkově a zejména se věnuje psychologickému aspektu – hlavní hrdinové, sedm bratrů⁸ – osiří a musí se naučit žít v souladu se svým okolím, sousedy na vesnici a s přírodou. Zpočátku bratři vystupují jako značně divocí a problematičtí, neustále se dohadují s obyvateli vesnice, vikářem a také s chlapci z vedlejší vesnice, Toukoly; matky všech dcer v okolí je považují za špatné protějšky pro své dcery. Poté, co jsou bratři nuceni naučit se číst, aby mohli přijmout svátost biřmování, a tedy být oficiálně prohlášeni za dospělé, raději se rozhodnou utéct a žít v lese. Ocitnou se tak na statku Impivaara a snaží se hospodařit a přežít, čelí však mnohým nástrahám. Až po deseti letech života v divočině se rozhodnou vrátit zpět do vsi a nastěhovat se zpět do Jukoly, odkud utekli. V závěru je vyzdvíženo mužství všech bratrů, kteří se stali oporou místní společnosti a hlavami rodin. Přesto je však nutno zmínit, že tón románu není moralistický a jeho cílem není zdůraznit fakt, že i když je možné vzdorovat, vždy je nutné racionálně zvážit rozhodnutí a uznat chybu.

Tento příběh upoutal Viinikainena natolik, že se rozhodl využít jeho postavy a idey ve vlastním díle. Sedm bratrů se zde setkává se svým autorem, dalšími vypravěči, historickými i fiktivními postavami z evropských dějin, a to jak na poli imaginativním, tak reálném, v okamžicích života i smrti. Narativní a ontologické úrovně se prolínají jako v postmodernismu, metafyzika je kombinována s metalepsemi. Multidimenzionalita románu jakoby uctívala formu *Sedmi bratrů*.⁹ Román byl představen také jako divadelní hra – v roce 2007 byla uvedena ve finském Jyväskylä v letním divadle Harju a byla opakovaně hrána po dobu měsíce a půl, od 20. června do 4. srpna.¹⁰

Kdesi v osamělé finské krajině muž jménem Aleksis Kivi píše svůj román, který se však stává mnohem víc než divadelním dílem, protože zde je založen na reálných postavách. Příběh o bratrství a soužití s přírodou a okolím je narušen dopisem od ruských anarchistů, který je na cestě ze Stockholmu a vyjadřuje sen o společnosti bez systému – ruští anarchisté jsou v románu prezentováni prostřednictvím postavy Michaila A. Bakunina,¹¹ tvůrce

8 „Jejich jména od nejstaršího dolů jsou tato: Juhani, Tuomas, Ápo, Simeoni, Timo, Lauri a Éro. Tuomas a Ápo jsou dvojčata a rovněž Timo a Lauri. Juhani, nejstarší, má pětadvacet let, kdežto Éro, nejmladší, prožil sotva osmnáctkrát proměnu roku. [...] Jejich otce, vášnivého lovce, stihla náhlá smrt v nejlépeším mužném věku, když bojoval s lýtým medvědem.“ KIVI, A.: *Sedm bratrů*. Praha, 1941, s. 9. Všechny překlady z finštiny jsou dílem autorky článku.

9 ESKELINEN, M.: *Kolmannen asteen yhteys*. Mahdollisen kirjallisuuden seura, 2014, s. 3. [online]. [Cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://mahdollisenkirjallisuudenseura.net/wp-content/uploads/MKS-Eskelinen-Kolmannen-asteen-yhteys.pdf>>.

10 *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Jyväskylä Kansannäyttämö, 2007. [online]. [Cit. 17. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.kansannayttamo.fi/vanhatsivut/pages/serbian_prinsessa.htm>.

11 Michail A. Bakunin (1814–1876), ruský revolucionář a tvůrce anarchismu, který se během studií v Moskvě sblížil s obdobně smýšlejícími mladými lidmi, zejména se členy ilegálního revolučního kroužku vedeného ruským filozofem Nikolajem V. Stankevičem, spisovatelem Alexandrem I. Gercenem a publicistou Vissarionem G. Bělinským. Srov. VLČEK, R.: *Kapitoly z obecných dějin 19. století II*. Brno 2017, s. 20. [online]. [Cit. 13. 7. 2019]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/auth/el/phil/jaro2017/HIAK109a/um/Kapitoly_2.pdf>. V mládí působil Bakunin jako publicista a diplomat a kritizoval politickou situaci, za což byl

anarchismu a ruského revolucionáře, který bratry kvůli útěku do lesa a životu v odloučení vnímá jako anarchisty a oslavuje Kiviho za propagaci tohoto myšlení: „Mutta kuitenkin kertomukset uroteoistanne seitsemän miehen kapinaryhmän kärjessä ovat kiirineet kautta Venäjän maan, Baltiaan ja Puolaan asti, ja lietsoneet maaorjien keskuuteen uskoa sorrarön yön väistymisestä ja anarkismin aamunkoitosta. Saanko vielä puristaa kättänne, toveri Hiiden Kivi!“¹²

Čím dále století postupuje, tím těžší je pro Kiviho vyrovnávat se s vlastním výtvořem a s tím, jaký směr události nabraly. Do toho všeho dorazí do jeho domu skupina krásně oblečených cizinců... srbská delegace.

V prvním dějství Kivi spolu se svým bratrem Alperttim a jeho ženou Karuliinou sedí ve světnici a Kivi se věnuje literatuře. Čas není specifikován, uvedeno je pouze, že se vše odehrává v 19. století. Přestože přesné datové určení není známo, je patrné, že se jedná o počátek století, a to dle komentáře Kyöstiho, Kiviho bratra: „Siispä aloittakaame! Seuraava tarina liittyy niihin taisteluihin, joita Serbian kansa parhaillaan käy itsenäisyytensä puolesta. Mehän tiedämme, että meidän täällä oljennellessamme hyvän tsaarimme Aleksanterin kelpo alamaisina joutuvat serbialaiset veljemme kamppailemaan ase kädessä vapautukseen Turkin pakana-sulttaanin vuosisataisen sorrarön ikeestä. Sitä jaloa kamppailua on käyty vuoroin Obrenovits-suvun, vuoroin Karadjordjevits-suvun johdolla, sillä niin yhtäläisen kipakasti mielivät molempien sukujen ruhtinaat kansansa vapaussankareiksi, että ovat he kuin kissat ja koirat yhteisen kupin ympärillä: sovussa ja yhteistuumiin ei vapuden asian ajaminen ota luonnistuakseen. Mutta kohtapa saamme kuulla miten noiden kaukaisten, keskenään juonittelevien sukujen vehkeilyt mitä merkillisimmin säikein kutoutuvat kotitanhuviemme tapahtumiin.“¹³

pronásledován. Na jaře 1849 působil také na revoluční dění v Praze; spiknutí však bylo odhaleno a vše tak vyústilo v jeho zatčení a věznění v Rusku. Srov. URBAN, O.: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 82–83.

12 „I přesto se zkazky o činech sedmičlenné povstalecké skupiny rozšířily po ruském území, do Pobaltí a Polska, a povzbudily nevolníky, aby věřili v boj proti útlaču a úsvit anarchismu. Rád bych potřásl Vaší rukou, drahý soudruhu Kivi!“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 128–129.

13 „Tak tedy začněme! Následující příběh se pojí k těm bojům, které národ srbský právě svádí za svou nezávislost. Jak je nám známo – zatímco my si tady žijeme jako řádní poddaní našeho dobrého cara Alexandra, naši srbsští bratři jsou nuceni bojovat se zbraní v ruce za osvobození se ze stoletého otrockého útlaču tureckého pohanského sultána. Tento ušlechtilý boj vede tu rod Obrenovićů a tu zase rod Karadževićů, jelikož knížata obou rodů se touží stejně horlivě stát hrdiny osvoboditeli pro svůj národ, že jsou jako kočky a psi u jedné misky: ve shodě a pokoji se nezdá být možné svobody dosáhnout. Ale zakrátko se dozvíme, jak jsou pleťichy těchto dalekých, vzájemně intrikujících rodů jakkoli neobvyklým způsobem propleteny s událostmi naší vlastní domoviny.“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 104–105.

Z proslovu vyplývá, že v oné době probíhá boj o srbskou nezávislost (tzn. první a druhé srbské povstání¹⁴. Za povšimnutí stojí Kyöstiho hodnocení cara Alexandra: „Tsaari Aleksanteri ja äiti Venäjä olkoot meidän ja vapautemme turva! Toisiimme ei meillä ole luottamista“¹⁵ – právě on se zasloužil o finskou nezávislost a byl finským lidem vnímán velmi pozitivně.¹⁶ Na základě těchto specifik lze stanovit, že děj probíhá ve 20. letech 19. století, tedy v době srbských povstání a po prohlášení Finska velkoknížectvím v roce 1809. Jak finská, tak srbská historie byla ovlivněna napoleonským tažením Evropou – v srbském případě v podobě rusko-tureckých válek (kdy Srbsko stálo na ruské straně, nicméně po ukončení ruské války s Tureckem bylo ponecháno „napospas“), které vyústily ve stanovení Srbska knížectvím; ve finském případě to bylo v podobě setkání Napoleona a cara Alexandra I. v Tylži roku 1807 a následného švédsko-ruského konfliktu, který ovlivnil další dění ve Finsku a vyústil v prohlášení velkoknížectví.¹⁷ V rozporu s tímto tvrzením je však fakt, že Aleksis Kivi své dílo *Sedm bratří* tvořil až v průběhu 60. let 19. století a vydáno bylo v konečné podobě, po trojnásobném kompletním přepsání, až v roce 1870. Vzniká tak zde nesoulad mezi využitou datací a historicky doložitelnými fakty. Lze však předpokládat, jak je i v románu několikrát zmíněno, že Kivi již dříve uvažoval o napsání epického výpravného díla, nicméně vytvořil jej až mnohem později. Navíc

14 První srbské povstání proti turecké nadvládě bylo podmíněno slábnutím Osmanské říše, kdy se konflikty s Ruskem nevyvíjely pro Osmany dobře, navíc Srbové jako členové rakouské armády získali vojenské schopnosti během rakousko-turecké války na konci 18. století. Zpočátku šlo pouze o povstání dahiů v bělehradském pašaliku, nicméně postupem času se povstání rozrostlo proti Osmanské říši jako celku a vyústilo v boj o nezávislost. V čele povstání stál Karađorđe Petrović, zakladatel dynastie Karađorđevićů. Když 1806 propukla turecko-ruská válka, srbská strana pod příslibem nezávislosti od Ruska bojovalo v Bělehradském pašaliku proti Turkům. Po ukončení války (ze strany Ruska kvůli francouzské hrozbě – možnému napadení Napoleonem) byla válka s Tureckem roku 1812 ukončena bukureštským mírem. Srbové sice měli za pomoc Rusku přislíbenou autonomii, to se však nestalo. Následně vypuklo druhé srbské povstání (1815), jehož vůdcem byl Miloš Obrenović, které skončilo uzavřením dohody s Turky – Obrenovičovi totiž bylo jasné, že sám nemůže nepřítele porazit, proto se uchýlil k diplomatickému jednání. Turecko navíc bylo v ohrožení ruského útoku, neboť válka s napoleonským vojskem byla ukončena, proto přijalo kompromisní řešení. Miloš Obrenović byl uznán bělehradským pašou za vrchního knížete Srbů; Srbové však akceptovali svrchovanost tureckého sultána. Srov. PELIKÁN, J. a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013, s. 163–172.

15 „Car Alexandr a matka Rusko budiž bezpečím pro nás i naši svobodu! Nikomu jinému důvěřovat nemůžeme.“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 114.

16 Car Alexandr I. Pavlovič (1777–1825), ruský imperátor, finský velkokníže, polský král (jako Alexandr II.).

17 Car měl po setkání s Napoleonem zapojit Švédsko do protianglické koalice, což se však nestalo, proto došlo ke konfliktu Ruska se Švédskem, který se odehrával z velké části na finském území – tehdejšími území Švédska; Rusové obsadili Helsinky a postupovali dále. Švédská strana byla po krvavé porážce u Oravinen nucena uzavřít příměří (1808). Ruským cílem bylo původně přinutit Švédsko, aby se připojilo k protianglické koalici, protože ale chtěli posílit i svou pozici, bylo rozhodnuto o připojení Finska. To bylo vyhlášeno už roku 1808, následně car Alexandr I. vydal manifest o postavení Finska – protože cílem cara bylo zajistit si loajalitu nově nabytého území, svolal finský zemský sněm (1809) a finské stavy zde přisahaly věrnost carovi. Finům bylo slíbeno, že budou zachovány staré svobody a Finsko tak získalo rozsáhlou autonomii a bylo prohlášeno velkoknížectvím. Srov. HEJKALOVÁ, M.: *Finsko*. Praha 2003, s. 49–51.

vzhledem k roku narození (1834) dílo ve 20. letech tvořit nemohl. V románu Kivi několikrát naráží na fakt, že jeho inspirace, dílo, které vytvořil – myšleno jednotlivé postavy bratrů, statek Impiraava a Joukola – jsou ve skutečnosti odlišné od jeho představ, jak si je vysnil; s jeho vizí se neshoduje ani chování bratrů, kteří vystupují aktivněji a agresivněji a prosazují své vlastní názory na úkor společnosti. Zde je proto patrná neshoda mezi časovým určením srbských událostí a mezi Kiviho skutečnou prací na románu.

Zatímco Alpertti čte Bibli, Kivi mluví o svých knihách. Ovlivnění Viinikainena Cervantesem je patrné z několika zmínek v románu, např. když Kivi označuje Dona Quijota za „[...] suruhahmoinen sieluveljeni“.¹⁸

Z krásně oděné skupiny cizinců, která se objeví před Kiviho dveřmi, se vyklube srbská delegace složená ze zástupců dynastie Karađorđevićů a Obrenovićů, přestože jsou prvně považováni za pocestné, kteří na chalupu zabloudili. Jejich příchod, a zejména princeznu, komentuje Kivi teatrálním citováním ze svého vlastního díla: „Usein hänen silmänsä, jalot ja laupiaat, lepäsivät uneksuen vienon tyttösen päällä, joka orpona ja suojatonna kerran oli joutunut heidän huoneeseensa“¹⁹ – stále není odhalena pravda a cizinci jsou považováni za chudé. Neustále se jich vyptává, jak se daří bratrům na Impiraave a nedochází mu zpočátku, s kým má tu čest. Zde je zarážející společný postup dvou rodů, které ve skutečnosti historicky čelily mnoha konfliktům a byly nesmířitelnými konkurenty. Miloš Obrenović poté, co se stal srbským knížetem roku 1815, aktivně potíral jakoukoliv opozici, a to včetně rodu Karađorđevićů. Už v době prvního srbského povstání byl Karađorđe Petrović nucen uprchnout do Rakouska (1813) a následně do Besarabie,²⁰ načež se vůdcem druhého srbského povstání stal Miloš Obrenović. Když se Karađorđe potajnu vrátil zpět do Srbska, původně se záměrem posílit povstání, došlo však k diplomatické dohodě Miloše Obrenoviće s Turky a Karađorđe se stal obětí atentátu. „Na Milošův příkaz byl Karađorđe v okolí Smedereva, kde se ukrýval, zavražděn. Jeho useknutou hlavu poslal Miloš sultánovi do Istanbulu jako výraz své loajality.“²¹

Vyhnanství je další částí románu, která se vymyká historickým faktům – Viinikainen zde za vyhnance chybně označil Miloše Obrenoviće: „Olisiko puolen toistakymmentä vuotta ehtinyt kulua siitä, kun Oolannin sodan mainingit nostaaasaan Itävallan tukemat Karadjordjevit sit vapaustaistelun johtoon paiskasivat vastaavasti ruhtinas Milos

18 „[...] duševního bratra se smutnou duší.“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 99.

19 „Často její oči, bystré a laskavé, ulpěly na dívence, která kdysi přišla do jejich domu jako sirotek bez ochrany.“ KIVI, A.: *Sedm bratrů*. Praha 1941, s. 260; překlad Vladimíra Skaličky.

20 Prvně byl Karađorđe rakouskými úřady internován, nakonec mu ale bylo povoleno vycestovat do Ruska. Srov. RYCHLÍK, J.: *Mezi Vídni a Cařihradem 1 / Utváření balkánských národů*. Praha 2009. [online]. [Cit. 16. 7. 2019]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=_VZu1DwAAQBAJ&pg=PT212&lpg=PT212&dq=karadjordje+utekl+ze+srbska&source=bl&ots=fArKQ9w9jR&sig=ACfU3U3wzrtJLzdIRl9AAo8QgmVjxrZoRQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewjnwazymtXjAhUBaVAKHVWM DmoQ6AEwBH0ECAkQAQ#v=onepage&q=karadjordje%20utekl%20ze%20srbska&f=false>.

21 PELIKÁN, J. a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013, s. 173.

Obrenovitsin maanpaon kunniaattomaan hämäärään, mistä tämä yllättäen ilmestyy takaisin historian valokeilaan kesken vaivihkaista rämpimistään suomalaismetsien suojuissa kohti Pietaria ja tsaarín hovia aikomuksenaan juonia siellä sukunsa värit takaisin vapaus-taistelun viireihin.²² Již výše je však vysvětleno, že do vyhnanství byl donucen odejít Karadorđe. Je pravda, že Obrenović preferoval Rusko, byl přesvědčen, že právě tato velmoc je nejvíce zainteresována na vývoji na jihu Balkánu a bude podporovat myšlenku dalšího rozšíření samosprávy pro pravoslavné Srby,²³ nebyl zde však ve vyhnanství. Poté, co byla sultánem vyhlášena – se souhlasem Ruska – ústava autonomního Srbska, byla zřízena na knížeti nezávislá státní rada, kterou sultán jmenoval a která byla složena výhradně z Milošových odpůrců. Kníže proto rezignoval na knížecí stolec a emigroval na svůj soukromý statek ve Valašsku (v dnešním Rumunsku).²⁴

V románu je však, oproti historickým faktům, několikrát zmíněno spojení obou rodů s cílem dosažení stability v zemi. Lze to vidět například ve vyjadřování Karadorđeho, který oslovuje Obrenoviće jako drahého přítele: „Milos Obrenovits! Jalo maanmieheni! Rakas ystäväni!“²⁵ či v jeho proslovu na dvoře statku Impivaara. Ten je při slavnostní příležitosti vyzdoben v balkánském stylu a připomíná tržiště, je plný hudebníků, prodjců a všudypřítomné hudby. Ve svém projevu označuje znesváření rodů za ukončené: „Arvoisa yleisö, olkaa tervetulleet todistamaan tätä suurta historiallista sovintoa. Jatkuvan keskinäisen tukkanuottasilla olon uuvuttamina olemme me Serbian kaksi uljasta sukua päättäneet yhdistää voimamme jalossa taistelussa kansamme vapauttamiseksi turkkilaisien väääröppisistä ikeestä [...] Me kiitämme tätä kelpo pariskuntaa, joka on vaivojaan ja varojaan säästelemättä luonut tänne viheliäiseen takapajulaansa tämän suurenmoisen virikkeellisen kasvuympäristön ja siten taannut prinsessallemme hänen säätynsä mukaiset elämisen puitteet...“²⁶ Bylo totiž rozhodnuto o spojení obou znesvářených rodů a nabídnutí ruky srbské princezny ruskému carovi na důkaz úcty a za účelem spoje-

22 „Asi patnáct let stačilo uplynout od dob, kdy se rod Karadorđevićů podporován Rakouskem při vypuknutí Ålandské války vyšvihl do vedení boje o svobodu a odpovídajícím způsobem uvrhnul knížete Miloše Obrenoviće do hanebného stínu vyhnanství, ze kterého se však tento překvapivě znovu vynořuje na výsluní historie plíže se kradmě a skrytu finských lesů vstříc Petrohradu a carskému dvoru s úmyslem dostat barvy svého rodu pomocí intrik zpět na praporec boje o svobodu.“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 105.

23 ČOROVIĆ, V.: *Istorija srpskog naroda: Srbija kao samoupravna država*. [online]. [Cit. 28. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/7_8_1.html>.

24 ŠESTÁK, M. a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2009, s. 193.

25 „Miloši Obrenovići! Drahý krajane! Milý příteli!“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 107.

26 „Vážené publikum, buďte vítáni jako svědci tohoto velkého historického smíru. Unaveni neustálými vzájemnými šarvátkami jsme se my, dva srbské chrabré rody, rozhodly spojit své síly v tomto ušlechtilém boji za osvobození našeho národa z heretického tureckého otroctví... Jako pokrevní zpečetění této dohody jsme se teď vydali přivést zpět domů naši malou ztracenou princeznu, ve které se krásným a dříve neviděným způsobem spojují oba naše vznešené rody... Děkujeme tomuto dobrému páru, který nedbaje vynaloženého úsilí a prostředků dokazal vytvořit v této mizerné díře toto báječné a působivé

ní národů, aby ruská říše mohla chránit srbské zájmy a zajišťovala srbskou autonomii. S tímto měl vypomoci i největší finský básník Johan Ludvig Runeberg,²⁷ který měl svou vybranou řečí cara o kráse a hodnotách princezny přesvědčit. Jeho vybrané básnické umění komentuje Lauri, hrdina *Sedmi bratři*, následovně: „Suuri suomalainen runoilija! Runoilee pahkakuppejakin runoilemalla niille tekijän. Vaarat runoilee ja kylät vaarojen laelle. Kaukametsän vaarojen ympäriille. Ja maailman. Ja maailmalle reikäiset rajat.“²⁸

Přestože dílo Viinikainenena vyniká svým tématem, díky čemuž je ve finské literatuře naprosto ojedinělé, z pohledu historického není přesné a setkání zmíněných postav za uvedených skutečností nebylo reálné a ani k němu nikdy nedošlo. Lze však předpokládat, že historická přesnost nebyla záměrem autora, primárním cílem hry je pobavit a prezentovat odlišnou srbskou kulturu; groteskní spojení historických postav a událostí tomu zdatně napomáhá a představuje finskému čtenáři (či divákovi) balkánský svět. Všechny postavy sice žily v 19. století, což je spojuje, nicméně není dokázáno ani známo, že by členové dynastie Obrenovičů či Karadževićů kdy cestovali do finských končin, stejně tak jako není známo, že by se Aleksis Kivi věnoval jakékoliv oblasti srbského prostředí či se dokonce setkal se srbskými představiteli – ať už na finské půdě, či ve svém domově. Ani v srbské, ani ve finské literatuře není dílo, které by se natolik věnovalo srbsko-finským, byť fiktivním, vztahům, proto se autorka zaměřila na detailní rozbor právě tohoto románu.

Bibliografie

- Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Jyväskylä Kansannäyttämö 2007. [online]. [Cit. 17. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.kansannayttamo.fi/vanhatsivut/pages/serbian_prinsessa.htm>.
- ČEROVIĆ, V.: *Istorija srpskog naroda: Srbija kao samoupravna država*. [online]. [Cit. 28. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/7_8_1.html>.
- Djordje Petrović, known as Karadjordje*. Belgrade 1997. [online]. [Cit. 15. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20080824031053/http://www.royalfamily.org/album/portraits/port200.htm>>.

prostředí pro její vývoj a tudíž zajistili naší princezně život v rámci standardů hodných jejího titulu...“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 133–134.

- 27 Johan Ludvig Runeberg (1804–1877), finskošvédský básník. Sám se považoval za finského básníka, přestože psal švédsky – jako veškerá tehdejší finská inteligence. Autor sbírky *Příběhy praporčíka Ståla* (1848–1860), jejíž první báseň, *Naše země*, se stala finskou hymnou. HARTLOVÁ, D. – ČERNÍK, Z.: *Slovník severských spisovatelů*. Praha 1998, s. 412.
- 28 „Velký finský básník! Dokáže zřymovat dřevěné hrnečky tak, že jim vybásní tvůrce. Zalesněné vrchy vybásní a na těch vrších visky. Šíré lesy okolo vrchů. A svět. A světu neucelené hranice. Není-li toto básník!“ VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996, s. 141.

- ESKELINEN, M.: *Kolmannen asteen yhteys*. Mahdollisen kirjallisuuden seura, 2014. [online]. [Cit. 9. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://mahdollisenkirjallisuudenseura.net/wp-content/uploads/MKS-Eskelinen-Kolmannen-asteen-yhteys.pdf>>.
- Finlandia palkinto*. Suomen kirjasäätiö 2010. [online]. [Cit. 6. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://web.archive.org/web/20100827123318/http://www.kustantajat.fi/kirja-saatio/palkinnot/>>.
- HARTLOVÁ, D. – ČERNÍK, Z.: *Slovník severských spisovatelů*. Praha 1998.
- HEJKALOVÁ, M.: *Finsko*. Praha 2003.
- HOMOLÁČ, J.: *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha 1996.
- KIVI, A.: *Sedm bratří*. Praha 1941.
- KRISTEVA, J.: *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha 1999.
- MANCING, H.: *Cervantes as Narrator of Don Quijote*. Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America XXIII, 2003, č. 1, s. 117–140. [online]. [Cit. 8. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://www.h-net.org/~cervant/csa/articso3/mancing.pdf>>.
- OAKES, D.: *Finnish Pronunciation Guide*. Phantom Ranch 2014. [online]. [Cit. 19. 7. 2019]. <<http://www.phantomranch.net/folkdanc/alphabet/finnish.htm>>.
- PELIKÁN, J. a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013.
- RYCHLÍK, J.: *Mezi Vidní a Čařibradem 1 / Utváření balkánských národů*. Praha 2009. [online]. [Cit. 16. 7. 2019]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=_VZuDwAAQBAJ&pg=PT212&lpg=PT212&dq=karadjordje+utekl+ze+srbska&source=bl&ots=fA1KQ9w9jR&sig=ACfU3U3wzrtJL2dIRl9AAo8QgmvJxrZoRQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewjnwazymtXjAhUBaVAKHVWMDmoQ6AEwBH0ECAkQAQ#v=onepage&q=karadjordje%20utekl%20ze%20srbska&f=false>.
- ŠESTÁK, M. a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2009.
- TRPKA, V.: *Intertextualita*. In: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. [Cit. 30. 9. 2019]. Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/INTERTEXTUALITA>>.
- URBAN, O.: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982.
- VAINIKKALA-KEJONEN, M.-R.: *Sankarilla on aina kertoja*. [online]. [Cit. 6. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/maalisos/3101681.xml>>.
- VIINIKAINEN, A.: *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. Helsinki 1996.
- VLČEK, R.: *Kapitoly z obecných dějin 19. století II*. Brno 2017. [online]. [Cit. 13. 7. 2019]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/auth/el/phil/jaro2017/HIAK109a/um/Kapitoly_2.pdf>.

Bc. Mgr. Eliška Jiráňová, DiS., (* 1989) zpracovává pod vedením doc. PhDr. Václava Štěpánka, Ph.D., disertační práci s názvem *Srbsko-finské vztahy od 19. století po současnost* a své bádání orientuje zejména na srbskou a finskou literaturu, překlady děl a kulturu obecně. E-mail: 341768@mail.muni.cz.

FORMOVÁNÍ UKRAJINSKÉ LITERÁRNÍ POSTAVY NA PŘELOMU 20. A 21. STOLETÍ: OD FENOMÉNU „*HOMO SOVIETICUS*“ K PERMANENTNÍMU HLEDÁNÍ

Krystyna Kuznietsova

The Shaping of the Ukrainian Literary Character at the Turn of the 21st Century: From the Phenomenon of “*Homo Sovieticus*” to Permanent Searching

The literary process in any culture and country continues to evolve due to political, social and historical factors; another important factor in the modern era is the popularisation of trends. The changeable nature of literary genres, topics and character prototypes is, therefore, a given. This paper reconstructs the shaping of the fictional characters in Ukrainian literature at the turn of the 21st century—from the characters of Ukrainian modernism, “*Homo Sovieticus*” and the underground up to the present day. The shaping of Ukrainian fictional characters during this time was not easy. With the arrival of Ukrainian postmodernism, the characters became uncertain and were forced into endless searching with no real hopes for the future. The main protagonists of the current Ukrainian novels have changed: they look to the past to assess and understand the world they live in but are perhaps still searching and have to follow a path of self-discovery to be able to finally stop and fully understand their identity.

Key words: Ukrainian fiction; contemporary fiction; post-Communist literature; character; contemporary character

LITERÁRNÍ proces v jakékoli kultuře a státě vždy prochází změnami ovlivněnými politickou a společenskou situací, historií a v dnešní době často i popularizačními trendy. A proto proměnlivost žánrů a témat v literatuře musíme považovat za zřejmou, stejně tak i proměnlivost prototypů postav. Samozřejmě že nemluvíme o jediném vyhraněném typu, ale o transformaci postavy, která může zaujmout čtenáře, autora současníka.

Postava v literární vědě byla vždy otevřenou otázkou o postupech její teoretické analýzy a jejího samotného vnímání sebe sama a jejího místa v literárním díle. Dnes se však přikláníme k tzv. teorii fikčních světů, kde postavu nemůžeme ztotožnit s opravdu existujícím člověkem, jelikož nežije ve skutečném světě, ale v autorem vymyšlené umělecké realitě. Je důležité ale podotknout, že se v případě takového nahlížení na postavu fikční svět stvořený spisovatelem často a nevyhnutelně prolíná s tím naším skutečným.¹ A tudíž postavy práz svým vzhledem, povahou, jednáním a úvahami, vnitřním a vnějším světem odráží charakteristiku člověka, osobnosti, kterou bychom mohli považovat za jednoho z nás.

Bez ohledu na to, jakým jazykem je dílo napsáno, zobrazuje autor svět, jehož postavy patří k určité společnosti, dokonce i když neuvádí místo a čas událostí, stejně se vyskytují v určitém období kalendářního času historie na určitém území a hrdinové vždy budou představiteli určitého národa. Autor vytváří neexistující svět skrze realitu, jehož součástí jsou i čtenáři, kteří sebe a své okolí rozpoznávají na stránkách románu.² Navíc v současné próze autorský vypravěč často splývá s postavou, což ještě více přibližuje text k realitě. A z tohoto důvodu můžeme vnímat fikční svět jako odraz toho našeho a literární postavu jako odraz nás samotných.

V proměnlivosti ukrajinská literatura není žádnou výjimkou a na začátku 20. století vidíme výraznou změnu nejenom uměleckých stylů, směrů a témat, ale i samotné postavy. Ve 20. letech 20. století přichází do ukrajinské literatury zcela nové téma města, což vyžadovalo i žánrovou proměnu a próza tíhla k intelektuálnímu románu. Pochopitelně že ukrajinská moderna a román těchto let byly docela odlišné od moderny světové a od intelektuálního románu v jiných evropských zemích, ale ukrajinský intelektuální román a moderna přinesly s sebou zcela novou postavu. Jestliže novelisti Hryhorij Kosynka a Volodymyr Vynnyčenko zůstávají u tématu vesnice a popisují životní dramata a duševní hledání vesničanů, Valerjan Pidmohylnyj přichází se svým prvním urbanistickým románem *Město* (1928), kde hlavní hrdina-vesničan prochází bouřlivým vývojem. Toto téma je něčím novým a v ukrajinské prozaické tvorbě dosud neznámým. Osudová krize hledání

1 FORT, B.: *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno 2005.

2 ANDERSON, B.: *Pomyslná společnost*. In: HROCH, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha 2004, s. 239–269.

sebe sama ve velkém měště vytváří osobnost nejistou a zároveň precizní v dosažení svých cílů.³

Podobné postavy pro svou prózu vybírá i ukrajinský novelista Hnat Mychajlyčenko, který literárně působil mezi lety 1915 a 1922. V novelách *Políbek*, *Město*, *Prostitutka*, *Vězení* a v dalších líčí osobnosti, které neznámá vůle vhodila do světa utrpení a duševních otřesů. Žijí v podmínkách absolutního odcizení od reality, osamělí, nuceni každou minutu svého živobytí řešit existenciální problémy.⁴

Zcela novým pro ukrajinskou literaturu byl i popis prostředí uměleckého a vědeckého. Jím spisovatelé ve svých dílech dávali prostor postavám intelektuálním a seznamovali čtenáře s jejich složitým vnitřním světem. Například román Jurije Janovského *Strážce lodi* (1928) před námi otvírá tvůrčí proces natáčení filmu a hlavní hrdina se často zamýšlí nad otázkou života a smrti, nad smyslem života umělce a tajemstvím lidské duše, hledá harmonii a krásu, snaží se definovat poslání následující tvůrčí generace.⁵ Z tohoto hlediska je zajímavým i román *Doktor Serafikus* (1929) od Viktora Domontovyče, který vybírá jakožto hlavní postavu vědce-podivína, jehož způsob života a světonázor tkví v popírání „přirozeného“ ve prospěch „kulturního“, reality ve prospěch abstrakce a popírání bezprostřednosti ve prospěch umělého chování. Je asocíální a nezapadá do společnosti, opečovává svůj vnitřní filozofický svět, ale nakonec se začíná zabývat i lidskými vztahy, jelikož jim moc nerozumí.⁶

Byl to vánek západoevropské moderny s výzvou „umění pro umění“ a s úsilím o „čistě umění“. Spisovatelé se snažili svého protagonistu vzdálit od mas a politiky a zaměřit jeho myšlenky na vývoj vnitřního světa a hledání odpovědí na své psychologické a filozofické otázky. Tyto postavy stály na začátku zrození intelektuála, kterého potkáváme v ukrajinské literatuře i na konci 20. století, jelikož právě modernistický obraz byl vlivný a atraktivní pro postsovětskou generaci.⁷

Proměny prozaických postav 20.–30. let 20. století by určitě byly zajímavé i v dalších desetiletích a nemusely by čekat na svůj „návrat“ v 70.–80. letech, ale komunistické pohledy a očekávání od kultury byly poněkud jiné. A proto byl na začátku třicátých let za jediný přijatelný umělecký směr prohlášen socialistický realismus. Spisovatelé byli postaveni před hotovou věc – museli tvořit podle modelu a pravidel socialistického myšlení, kde jakákoli postava má vykonávat svoji funkci – být vzorem pro čtenáře a vyvolávat touhu po napodobování. Taková postava byla sovětským ideálem, jednalo se o správného občana – budovatele světlé budoucnosti lidstva, „*homo sovieticus*“ nebo

3 КУЗЬМЕНКО, В. І. (ред.): *Історія української літератури ХХ – початку ХХІ століття. У трьох томах. Том 1.* Київ 2013, s. 389–392.

4 Тамтєз, s. 377–380.

5 Тамтєз, s. 427–429.

6 ДОНЧИК, В.: *Історія української літератури ХХ століття. У 2 кн. Кн. 1.: 1910–1930-ті роки.* Київ 1993, s. 647–648.

7 АНДРЕЙЧИК, М.: *Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття.* Львів 2014.

„nového“ člověka, kterého popisoval kolektiv autorů v knize *Sovětské lidi*⁸ (1974) jako člověka, pro kterého je nejdůležitější věcí práce, který je zároveň nesmírně oddaný své vlasti, je součástí kolektivu, je nezdravě zvědavý a nadměrně se zajímá o život svých sousedů a nemusí se starat o nic, protože zodpovědnost za něj na sebe přebral stát.⁹ Podobně se vyjadřuje i ruský filozof a sociolog Alexandr Zinovjev: „[*Homo sovieticus*] je zvyklý žít v relativně špatných podmínkách, připraven čelit obtížím, neustále čeká na to nejhorší; schvaluje činnost vlády; snaží se zasahovat do života těch, kteří porušují obvyklé formy chování; zcela podporuje vedení vládních orgánů; má standardní ideologické vědomí; má pocit odpovědnosti za svou zemi; nebrání se sebeobětování a je připraven odsoudit i jiné k obětavosti.“¹⁰

Není divu, že tvůrčí práce tohoto období neměla uměleckou hodnotu a úspěch na vydání měla jenom díla prosáknuta propagandistickou falšovaností a umělými obrazy. Odchylnost od stanovených pravidel byla přísně trestána. Dokonce i v 60. letech v období Chruščovovského tání došlo k uvolnění režimu jen „na oko“, částečně se vydávala dříve zakázaná literatura, vybírala se ale pod přísným dohledem komunistické cenzury.¹¹ Část ukrajinských spisovatelů přestávala ve své veřejné činnosti, v literárněvědných pracích se o nich hovoří jako o autorech, kteří psali „do šuplíku“, jiní vytvářeli syžety nezaangažované, které mohly být povolené k tisku, a tak získávali možnost opatrně psát bez zásahu do politiky. V tomto možná dobře vynikala próza z medicínského prostředí. Doktoři byli postavami, které měly šanci na existenci. Jejich vnitřní svět zasahoval jenom do problémů lidskosti a morálního dobra, hodnot života a přehodnocování životních priorit a humanita nebyla v sovětské mentalitě důvodem k zákazu, byla naopak morálním poučením. Jurij Ščerbak svými romány *Život pro druhé* (1966), *Hranice imunity* (1971) a *Příčiny a následky* (1986) obohatil ukrajinskou literaturu intelektuální prózou a zajímavými lékařskými postavami. Jeho lékaři jsou zcela apolitictí, autor odmítá kult sovětského člověka a prosazuje ve svých románech důležitost rozvoje duchovního a vnitřního světa jedince. Podobnou cestou se vydal i ukrajinský spisovatel Jurij Mušketyk v románě *Kapka kerve* (1964), ale na rozdíl od Ščerbaka tento autor zasahuje i do problému národnosti skrze popis ruskojazyčného lékařského prostředí Kyjeva, kde ukrajinština zněla uměle a maloměstácky. I když to nebylo zamýšleným hlavním tématem díla, v němž najdeme i problém lidskosti a svědomí.¹² Po rozpadu SSSR mnoho ukrajinských spisovatelů bylo v literárním diskursu opomíjeno, protože byli nedostatečně protlačováni a byli to

8 *Советские люди*. Коллектив авторов. Москва 1974. Cit. dle: ГЕЛЛЕР, М.: *Машина и винтики. История формирования советского человека*. Лондон 1985.

9 ГЕЛЛЕР, М.: *Машина и винтики. История формирования советского человека*. Лондон 1985, s. 25–33.

10 ЗИНОВЬЕВ, А.: *Гомо советикус. Мой дом — моя чужбина*. Москва 1991, s. 207.

11 НАЄНКО, М.: *Історія українського літературознавства і критики*. Київ 2010, s. 449–458.

12 ДОНЧИК, В.: *Історія української літератури ХХ століття*. У 2 кн. Кн. 2.: 1960–1990-ті роки. Київ 1995, s. 320–326, 404–407.

inteligenti jiného typu, nebyli také pronásledováni komunistickým režimem. Postavy jejich próz nebyly nešťastnými umělci, kteří nemohou vyjadřovat svůj názor a identitu. Názory občanů tohoto, jak ho někdy nazývá A. Zinovjev, „experimentálního“ státu se velmi lišily a protagonisté próz Ju. Ščerbaka a Ju. Mušketyka nejspíš měli i stranický lístek a chtěli žít co možná nejlépe, nehledě na dobovou situaci. To však není odsouzeníhodné, jelikož se jedná o touhu vlastní lidské povaze. Jejich profesní postavení vyžadovalo kompromisy, jakož například i být součástí komunistické strany, nevyžadovalo se však aktivní zapojení. Asi by nebylo správné považovat zastírání historické skutečnosti, že Sovětský svaz existoval, za vhodné. Tyto postavy jsou sovětskými občany, kteří ale vynikají na pozadí jiných, jedná se o intelektuály, kteří přijali dobovou změnu a naučili se s ní žít, navzdory všemu se snažili zachovat a rozvinout v sobě to, co z nás dělá člověka, a mít hluboký vnitřní svět, což je vylučuje z kategorie sovětského modelu.

Podobné obrazy a téma lidské duše a humanity vybírali nejenom tito autoři, obdobu například najdeme i ve tvorbě Olesja Hončara. Právě tyto postavy, jak je nazývá americký literární badatel a ukrajinista Marko Andrejčuk – „marginální intelektuálové“¹³, se staly prototypem pro vytvoření nové osoby zachycené v uměleckém literárním díle. Byli to, jak už bylo řečeno výše, apolitictí, občansky neangažovaní inteligentní lidé, kteří nejčastěji byli zaměřeni na město a kteří ještě před rozpadem Sovětského svazu způsobili zrod nové postavy, tedy hlavního hrdiny-umělce neustále hledajícího svůj životní účel a místo ve světě.¹⁴

Je ale zapotřebí podotknout, že v ukrajinské literatuře této doby, tedy v letech zrození postmoderny, můžeme vidět nejednoznačný pohled na umělecké hodnoty, který způsobil vznik různorodých uměleckých děl a rozdělil ukrajinskou literaturu na tzv. „školy“ – stanislavovskou a kyjevsko-žitomírskou. Představitelé první (Jurij Andruchovyč, Taras Prochasko, Jurij Izdryk, Jurij Vynnyčuk) se vydali cestou za undergroundem, zatímco druzí chtěli zachovávat tradice ukrajinské literatury (Jevhen Paškovskij, Oles Uljanenko, Vjačeslav Medviď).¹⁵ V mnohých smyslech byla postmoderna jedinou správnou cestou po pádu totalitního režimu. Jenom ona se mohla na přelomu století stát rozhodujícím popudem k výrazné změně, která měla být realizovaná jedinečně tímto směrem, jenž bořil hranice mezi výmyslem a realitou, mísil žánry a texty, odhaloval dříve zakázané, a tak se stával provokující hrou. Nehledě na to, že se spisovatelé obou škol rozešli v názorech, možná právě postmodernistické prvky je spojovaly, jelikož touha autora i samotného čtenáře spočívala v tématech, postavách a situacích, které nemohly být znázorněny v době komunistických zákazů a cenzury.

V nekomunistické části Evropy a v Americe byl pop-art a underground rozšířeným jevem už v 60. letech minulého století, kdy se rozvíjelo nové povědomí, v němž se prolínal

13 АНДРЕЙЧИК, М.: *Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття*. Львів 2014.

14 Tamtéž.

15 ДАНИЛЕНКО, В.: *Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес*. Київ 2008, s. 292–317.

romantický protest, nonkonformismus, vizionářství a život na okraji společnosti. Na Ukrajině však měl šanci na aktivní prosazení až koncem 90. let 20. století s přesahem do začátku nového tisíciletí. A jedním z jeho příznačných prvků, jakožto reflexe nového povědomí, je rozvoj mládežnických subkultur, které se přirozeně objevují i v textech autorů tehdejší doby.¹⁶

A proto se spisovatelé vycházející na tvůrčí dráhu v 80. letech 20. století (často v ukrajinských literárněvědných titulech označováni jako „osmdesátníci“) „snažili přezkoumat roli intelektuála v ukrajinské společnosti. Nahrazovali tradiční kulturní modely, které zdůrazňovaly politický aktivismus, občanskou odpovědnost a stabilitu, za modely, které podporovaly svobodu, hru a neustálé hnutí. Nové přístupy k próze vytvořily nové druhy postav, zejména jednoho z klíčových hlavních hrdinů v dílech osmdesátých let – ukrajinského intelektuála postsovětské éry.“¹⁷

Vzhledem k tomu, že v posledních letech Sovětského svazu a několika dalších letech po jeho rozpadu byla ukrajinská velká města poznamenána dobou nejružnějších hudebních, divadelních a také i literárních festivalů, vznikla nová postava, kterou můžeme potkat například ve tvorbě Ju. Andruchovyče. Byl to umělec zúčastňující se bouřlivých večírků, koncertů a festivalů, populární autor uzavřených nebo tajemných literárních setkání a čtení. Próza Ju. Andruchovyče je prosáknuta bohémským životem a městem evropského typu, což se reflektuje i v jeho postavách.¹⁸ Zcela jinak je to například u O. Uljanenka, který nás seznamuje s nižšími vrstvami společnosti – s bezdomovci, prostitutkami, zločinci apod., zároveň ale podtrhává bohatý vnitřní svět svého protagonisty. Bezdomovci a osudoví smolaři tohoto spisovatele jsou postavami nezabývajícími se svým vzhledem, popularitou nebo poznáváním své sexuality, hledají živly pro rozvoj své duchovnosti, nehledě na pesimismus a zklamání, do kterého jsou vhozeni.¹⁹ Marko Andrejčyk ve své práci *Intelektuál jako hrdina ukrajinské prózy 90. let 20. století* poznamenává, že ukrajínští spisovatelé se po oslavě nezávislosti setkávají s velkým zklamáním a nesplněnými očekáváním. V jejich dílech se objevují postavy s „nemocnou duší“, s jakousi psychickou odchylkou, a proto nezapadávají do nové reality, která neodpovídá jejich dřívějším touhám a představám o svobodném státě. Často tak podléhávají alkoholu, bez kterého prostě nemohou vyřídit své každodenní záležitosti. Jestliže poezie a tajemné literární schůze a čtení byly předtím útekem od socialistických všedních dnů, po roce 1992 se jím stává alkohol.²⁰ Nalezneme zde postavy poznamenané předešlou dobou, které se nestaly vzornými občany USSR, neodpovídaly modelu „nového“ člověka, ale

16 ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005.

17 АНДРЕЙЧИК, М.: *Интеллектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття*. Львів 2014, s. 36.

18 ДАНИЛЕНКО, В.: *Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес*. Київ 2008, s. 292–317.

19 ПУНІНА, О.: *Самотній геній: Олесь Ульяненко: літературний портрет*. Київ 2016, s. 33–47.

20 АНДРЕЙЧИК, М.: *Интеллектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття*. Львів 2014.

byly tou dobou nakažené a ta v nich zanechala něco, co mohly odmítat, ale nemohly se toho zbavit.

Sovětský historik a disident Michail Heller, který v roce 1963 emigroval do Francie, dobře popisuje člověka poznamenaného sovětským režimem. Píše o emigrantech, kteří sice odjeli do ciziny, ale „nepřestali dýchat ‚sovětský‘ vzduch. Samozřejmě ta skutečnost, že opustili svůj stát, hovoří o defektech v jejich komunistické výchově, avšak jejich myšlení zůstalo odlišné a při styku s nesovětským prostředím hned začaly být vidět odlišnosti v pohledu na svět a rozdíly mezi sovětskou a nesovětskou mentalitou.“²¹

Možná, že je to podobné, a spisovatelé a jejich postavy nehledě na svobodu doopravdy byli nakaženi tím „sovětských“ vzduchem, následky čehož potvrzují ještě dalších několik desítek let. Výstižně o tom píše ukrajinský spisovatel Volodymyr Dibrova ve svém cyklu povídek *Микитенту* z roku 1990: „Моє «Я» не обмежується даним тілом службовця та мешканця вулиці Імені Рокочин Вихідного Дня, а міцно сидить у моїх нащадках та предках, в той час, як вони, відповідно, сидять у мені. Відтоді я переродився і став новою людиною. Втім, стара людина зовсім не зникла, а лиш причаїлася, бо боротьба між новим та старим — це і є джерело мого розвитку. Кожного ранку у своїх тисячах перетілень, які ланцюгом обійняли, ми прокидаємося.“²²

Hledání „sebe sama v toku dějin“²³ přetrvává i u autorů novější generace, jako například u Serhije Žadana a Oleksandra Uškalova²⁴, kteří na začátku 21. století představují postavu národně ambivalentní a možná místy i příliš materialistickou, zvyklou na „konzumaci“ pop-kultury. Často to jsou protagonisté ze společenského okraje, zklamaní mladí lidé bez perspektivní budoucnosti. Jejich jazyk je často vulgární a hovorový, ale v proudu myšlenek stále nacházíme prvky inteligence a vzdělanosti vypovídající o jejich hlubokém vnitřním světě. Lyrické odstupy a poetické metafory hovoří i o zvýšené citlivosti těchto jedinců, což je donucuje k častému útěku do alkoholového opojení. Formování fragmentárního vědomí těchto postav můžeme do jisté míry považovat za důsledek totalitní komunistické výchovy.

Ukrajinská literární vědkyně Tamara Hundorova dobře popisuje postavu, která se objevuje v dílech autorů na přelomu 20. a 21. století a je poznamenána předchozí dobou. Podotýká, že tyto postavy jsou vhozené do depresivního, ohroženého, k životu

21 ГЕЛЛЕР, М.: *Машина и винтики. История формирования советского человека*. Лондон 1985, s. 28–29.

22 Překlady původních textů provedla autorka článku: „Moje Já se neomezuje daným tělem úředníka a obyvatele ulice Imeni Rokovyn Vychidnoho Dnja, ale napevno se ukrývá v mých potomcích a předcích, zatímco se oni patřičně ukrývají ve mně. Od této doby jsem se znovu zrodil a stal jsem se novým člověkem. Nicméně starý člověk nezmizel, jenom se schovává, jelikož boj mezi starým a novým je zdrojem mého rozvoje. Každé ráno se budíme v tisíci svých ztělesněních, které nás ovinuly jako řetězy.“ ДІБРОВА, В.: *Вибране*. Київ 2002, s. 265.

23 KRÁLÍKOVÁ, A.: *Autorské tváře v knižních zrcadlech. Obrazy autorů současné české literatury v perspektivě kulturního transferu*. Příbram 2015, s. 173.

24 Například v románech *Depeš Mod* S. Žadana a *BŽD O*. Uškalova.

neupůsobeného a neuspořádaného prostoru, kde na ně číhají každodenní nebezpečí a pasti, kde cesty vedou do neznáma, železniční koleje nečekaně začínají a hned mizí uprostřed prázdnoty a metro podivným způsobem spojuje svět živých a mrtvých. Domov jako posvátné útočiště pro tyto postavy neexistuje, nemohou se nikde zastavit, usadit se, uspořádat své prostředí podle svých potřeb, požadavků a zálib. Znejistění existence nelze nepropojit s dobovými změnami v postkomunistických zemích, přičemž těžkomyslnost vzniká většinou z touhy po dětství a mládí, která v novém světě, v čerstvě vzniklém státě už nebudou moci znovu prožít. Často je právě toto pohonem pro neustálé hledání té správné životní cesty.²⁵

Podobně jako i v ostatních literaturách, i v té se ukrajinské postmoderna rychle vyčerpává a už nestačí ani čtenáři, ani autorovi. Výstižně o tom hovoří česká literární vědkyně Alena Fialová: „*Pomalou se vyčerpával také boom postmoderních experimentálních próz: postmoderna ztratila punc překvapujícího a provokujícího gesta a stala se – vedle jiných poetik a výrazových prostředků – organickou součástí individuálních literárních stylů.*“²⁶

A proto ukrajinská próza po první dekádě 21. století hledá nové směry a tendence. Spisovatelé možná částečně i přehodnocují předchozí období, podobně jako jejich předchůdci zahodili za hlavu všechno socialistické, vzdávají se prudkého zájmu o svou tělesnost a nadměrnou sexualitu v textech. Odmítají být uzavřeni před kritickým procesem, kde každý může být géniem. Snaží se tak vytvářet kvalitní a pracný text a s tím i postavy zajímavé pro dnešního čtenáře.²⁷

Proto v současné ukrajinské literatuře potkáváme postavy, které se s odstupem času dívají na minulost, přehodnocují události dějin, které nevratně poznamenaly jejich životy, a jenom oni je dokážou bez předsudků a bez souzení pochopit. Právě minulé události nám umožní nastínit, kdo jsme doopravdy a částečně poznat svět našich rodičů a prarodičů a možná dokonce i lépe porozumět současnosti.

Hledání sebeidentifikace v dnešní próze se těsně prolíná s hledáním národní identity, která se stává pomocníkem v nalezení svého životního účelu a místa k usazení. Možná proto tady zůstává neustálé hledání vlastního domova, které bylo příznačné pro postavy na přelomu staletí. Řada současných autorů se proto obrací k tématu rodiny. Například mladá spisovatelka Viktorija Amelina ve své knize *Dům pro Doma* (2017) popisuje rodinu sovětského generála, jež se přestěhuje z východní Ukrajiny do socialistického Lvova, a jehož potomci vyrůstají v novém prostředí, ve kterém se musejí přizpůsobovat. Je to příběh o složitosti zapadnout do cizího světa a o nepříslušnosti v něm, o neporozumění

25 ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005.

26 FIALOVÁ, A. (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekadý jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha 2014, s. 341.

27 АНДРЕЙЧИК, М.: *Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття*. Львів 2014.

mezi lidmi, kteří mají stejné občanství, ale rozdílnou výchovu a zvyky. Lze podotknout, že je to i tragédie osudů lidí, kteří se necítí nikde doma, nemají žádnou vlasteneckou příslušnost, a proto ztrácejí jakoukoliv identitu. Často se nechtě stávají outsidersy nejprve vlastního života, a pak i politicko-sociálních, kulturních a dalších procesů. Tato problematika je citlivá a pochopitelně může působit klamavým dojmem, že jsou skutečnosti popsané jednostranně a subjektivně; možná proto si spisovatelka pro zachování svého nestranného postoje vybírá jako vypravěče svého prozaického díla psa, protože: „Чи болить собакам проблема політичної нації та добровільно обраної ідентичності?“²⁸ Podobně rodinný příběh na pozadí historických a politických událostí je též záležitostí nového románu Natalky Šňadanko *Spořádané spisy arcivévody Viléma* (2017), kde se na území Haliče střetávají multikulturní světy.

Podobně jako i v předchozích letech, důležitým aspektem v ukrajinské próze zůstává město. Autoři stále vnímají vliv metropole jako nedělitelnou součást člověka, jeho vnímání světa a také i formování jeho názorů. Městu není přidělena vlastní role postavy, jako tomu bylo třeba u V. Pidmohylného, ale má velký vliv na formování vnitřního charakteru protagonisty a jeho světonázoru.

Důležitou roli hraje i minulost. Jak vidíme ve výše zmíněném románě V. Ameliny, následky komunistického režimu přetrvávají dodnes a ukrajinští prozaici po roce 2014 stále více využívají tohoto tématu ve svých knihách. Proto by bylo chybné opomíjet zde návrat k socialistické minulosti v literatuře posledních let za účelem přehodnocení tohoto období a možná i lepšího pochopení současnosti. Tato tendence v dnešní době nabírá na popularitě, a to nejenom v ukrajinské kultuře, vzpomeňme si třeba na dramatický seriál *Černobyl*, který vznikl v koprodukcí amerického HBO a britské Sky.²⁹ Stejným směrem se například vydává i ukrajinský spisovatel Stepan Pročjuk ve svém románě *Byliny nemohou umřít* (2017). Vzhledem k možnosti využití své biografické minulosti a nepříjemných zkušeností s komunistickými orgány se autor v tomto románě, podobně jako i v předchozí knize *Desátý řádek* z roku 2014, věnuje popisu doby socialistické. Příběh románu *Byliny nemohou umřít* se odehrává v roce 1970 v Kyjevě a jeho postavy jsou poznamenány touto dobou, jejich psychika je ovlivněná totalitním režimem. S. Pročjuk se snaží vylíčit metody činnosti represivních orgánů, jak sám uvádí „metody provokací KGB a psychiatrie za účelem trestu“, chce poukázat na postavení umělce v sovětské společnosti a také v milostné zápletce znázorňuje hodnoty mladých lidí tehdejších let.³⁰ Názory literárních kritiků na tento román se liší, ale možná právě

28 „Copak trápí psy problém politického národa a dobrovolně zvolené identity?“ АМЕЛИНА, В.: *Дім для дома*. Львів 2017, s. 77.

29 ŠTEFL, J.: *HBO uvádí minisérii o tragédii v Černobylu. Nabízí realistický pohled i osudy zasažených lidí*. iRozhlas. [online]. [Cit. 20. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.irozhlas.cz/kultura/televize/hbo-serial-chernobyl-premiera-cz_1905070803_jak>.

30 ПРОЦЬЮК, С.: *Травам не можна помирати*. Київ 2017.

taková próza nám dává impuls k zamyšlení, že následky historického dění přetrvávají ještě mnohá desetiletí a možná právě snaha se podívat na minulost střízlivě a bez emocí nám umožní pochopit dnešní svět lépe a dát šanci národní literatuře být aspoň trochu bližší nebo srozumitelnější pro jiné národy a státy. A možná že právě postavy takových knih nám mají připomínat, kdo jsme a kým se máme stát.

Informační svět a dostatečně vysoká životní úroveň nutí jedince dnešní společnosti k neustálým změnám. Proto v moderním světě pozorujeme křehké hranice mezi hodnotami, náboženstvími, kulturami, tradicemi atd., což vede k rozmazávání národních rysů. To posléze vytváří základ pro budoucí globalizaci. Ale nebude v takovém případě budoucí identifikace jednotlivce pouze porozuměním sobě samému, smyslu své existence a nalezení svého individuálního místa v tomto světě a v této globální společnosti, formováním individuálního pohledu na tento svět s odmítnutím aspektu příslušnosti k jakékoli národnosti? Nevíme, je možné, že i toto je budoucí úspěch lidstva a kultury, jenž bude měnit literaturu, a především i budoucí postavu prozaických děl a jeho autora jako zástupce světové literatury.

Jak vidíme, formování postavy ukrajinských prozaických děl od konce 20. století do současnosti nebylo lehké. Postmoderna s sebou přinesla postavu nejistou, nucenou k neustálému hledání, často znejistěnou a bez výhledů do budoucnosti. Hlavní hrdinové dnešního ukrajinského románu se proměnili, vzhlíží k minulosti pro přehodnocení a pochopení tohoto světa, ale možná ještě nepřestali ve svém hledání a potřebují projít další cestu sebepoznání, aby se zastavili a zcela určili svoji identitu.

Bibliografie

- ANDERSON, B.: *Pomyslná společenství*. In: HROCH, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha 2004, s. 239–269.
- FIALOVÁ, A. (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha 2014.
- FOŘT, B.: *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno 2005.
- KRÁLÍKOVÁ, A.: *Autorské tváře v knižních zrcadlech. Obrazy autorů současné české literatury v perspektivě kulturního transferu*. Příbram 2015.
- ŠTEFL, J.: *HBO uvádí minisérii o tragédii v Černobylu. Nabízí realistický pohled i osudy zasažených lidí*. iRozhlas. [online]. [Cit. 20. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.irozhlas.cz/kultura/televize/hbo-serial-chernobyl-premiera-cz_1905070803_jak>.

АМЕЛІНА, В.: *Дім для дома*. Львів 2017.

АНДРЕЙЧИК, М.: *Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття*. Львів 2014.

- ГЕЛЛЕР, М.: *Машина и винтики. История формирования советского человека.* Лондон 1985.
- ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн.* Київ 2005.
- ДАНИЛЕНКО, В.: *Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес.* Київ 2008.
- ДІБРОВА, В.: *Вибране.* Київ 2002.
- ДОНЧИК, В.: *Історія української літератури ХХ століття. У 2 кн. Кн. 1.: 1910–1930-ті роки.* Київ 1993.
- ДОНЧИК, В.: *Історія української літератури ХХ століття. У 2 кн. Кн. 2.: 1960–1990-ті роки.* Київ 1995.
- ЗИНОВЬЕВ, А.: *Гомо советикус. Мой дом — моя чужбина.* Москва 1991.
- КУЗЬМЕНКО, В. І. (ред.): *Історія української літератури ХХ – початку ХХІ століття. У трьох томах. Том 1.* Київ 2013.
- НАЄНКО, М.: *Історія українського літературознавства і критики.* Київ 2010.
- ПРОЦЮК, С.: *Травам не можна помирати.* Київ 2017.
- ПУНІНА, О.: *Самотній геній: Олесь Ульяненко: літературний портрет.* Київ 2016.

Mgr. Krystyna Kuznietsova (* 1989) pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., zpracovává disertaci *Reflexe národa v literárních postavách prozaických děl druhé poloviny 20. st. (na materiálech ukrajinské, české a bulharské literatury)*. Ve své odborné činnosti se věnuje zkoumání národní identity a jejímu odrazu v literárních postavách prozaických děl současně české, ukrajinské a bulharské literatury. E-mail: 282051@mail.muni.cz.

NĚKOLIK POZNÁMEK KE VZTAHU PRAVOPISU, INTERPUNKCE A TYPOGRAFIE A K TERMÍNU INTERPUNKČNÍ ZNAMÉNKA V ČEŠTINĚ A RUŠTINĚ

Zbyněk Michálek

Some Notes on the Relationship of Orthography, Punctuation and Typography and on the Term of Punctuation Marks in Czech and Russian

The author of the paper introduces several basic terms from the sphere of orthography and punctuation and reflects their mutual relationship in Czech and Russian. In the paper the author mentions some of their definitions that are not always unambiguous, comments on them and compare to each other, which includes comparing between languages. Greater attention is paid to punctuation and punctuation and other marks as well as to other tendencies and problematic phenomena that are not captured in codification manuals. He points out the different understanding of punctuation in Czech and Russian. There are also presented some terms and definitions from the typography sphere, that has close relationship with orthography and punctuation. However, typography and the visual side of the text is in the background among linguists, although the differences (especially in practice) between the languages are significant and there is the high level of interference between them. Based on some sameness between orthography and typography there is established a new term, *typographic-orthographic phenomenon*, which should connect the spheres of orthography, punctuation and typography.

Key words: typography; typographic-orthographic phenomenon; punctuation; punctuation marks; alphabet; script; orthography; writing system; grapheme

Základní termíny: abeceda, psací soustava, pravopis, písmo, typografie

KZÁPISU běžných textů – pomineme-li těsnopis apod. – se v současnosti v ruštině a češtině užívá *abecedy* (*алфавит*),¹ což jsou grafémy (písmena, litery, буквы) určená k zápisu hlásek (přesněji fonémů), přičemž obvykle jednomu fonému odpovídá jeden grafém.² Každý jednotlivý grafém-písmeno má obvykle čtyři základní podoby: velkou a malou, tiskací a psací.³ Abeceda je v obou jazycích doplněna i o jiné grafické značky a znaky několikerého charakteru. Jsou to především:

1. arabské číslice (cifry, арабские цифры), kterými zapisujeme číselné pojmy; těch je konečný počet, a lze je tak definovat výčtem: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9;⁴
2. znaky/značky především matematické, fyzikální apod., ale i jiné (např. +, −, %, §, &, @, £, α, † aj.), jichž je velké množství – nelze tudíž podat jejich úplný výčet;⁵

- 1 Český termín *azbuka*, jímž se označuje nejčastěji ruská abeceda, případně jiné cyrilské písmo (KRAUS, J. a kol.: *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha 2009, s. 91; HAVRÁNEK, B. a kol.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. I, Hláskosloví a tvarosloví*. Praha 1961, s. 115.), se v ruské lingvistice (*азбука*) užívá ve dvou významech: 1. pro označení cyrilského písma, 2. častěji pro označení slabikáře. (КУЗНЕЦОВ, С. А. (отв. ред.): *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург 2000, s. 30.) Existuje ještě termín *цириллица* (цириллица), jímž se označuje staré slovanské písmo, v ruštině však někdy označuje moderní abecedy založené na cyrilském písmu, tedy *psací soustavu*, o ní viz dále. Českou psací soustavou je latinka založená na latinské abecedě s některými doplněními v podobě spřežek, diakritiky apod. Psací soustavy, jejich typologie, vztah k jednotlivým jazykům atd. zkoumá věda *gramatologie*; jedná se o nepříliš rozšířený termín, jež zavedl v roce 1952 lingvista Ignace Gelb. Také se užívá termínu *grafémika*.
- 2 Toto tvrzení samozřejmě neplatí stoprocentně. V češtině např. existuje spřežka (digrafém) *ch*, již se označuje jeden foném (tedy [x/]). Považuje se za jedno písmeno a v abecedním řazení je umístěna mezi *b* a *i* (na rozdíl od jiných jazyků vyjma slovenštiny, kde je řazena po *c*), je tak také chápáno např. v křížovkářské praxi. V ruštině spřežky neexistují, pokud za ně nepokládáme staré grafémy typu *ы, ю* apod., které jsou však spíše ligaturami. Naopak (cizí) grafémy *q, x* označují spojení dvou fonémů ([kv], [ks], příp. [gz]). Některé fonémy v češtině nemají svůj odpovídající grafém: foném [dʒ] se zapisuje spojením dvou písmen *dž* (nikoliv spřežkou!) (*džbán*) (na rozdíl od slovenštiny, jejíž abeceda obsahuje spřežky *dz, dž*). V ruštině grafémy *я, ъ* aj. vyjadřují buď spojení dvou fonémů ([ja], [jo] aj.) – a to po pauze (*у я*), samohláске (*уя*) nebo souhláске již zmínčené měkkým znakem (*мя*) –, nebo předešlou souhlásku změkčují, je-li to možné (*да × дя* vs. *шъ × шю*). Někdy se proto mluví o tzv. *slabičném principu*, kdy se souhláska stává jednoznačnou až ve spojení s následující samohláskou. V češtině tento princip platí omezeně, srov. *dě* [de], *di* [di] (ovšem *diktát* [dikta:t]). HAVRÁNEK, B. a kol.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. I, Hláskosloví a tvarosloví*. Praha 1961, s. 116. Toto je daň za tzv. *fonologický pravopis*, kdy, jednoduše řečeno, v písmu zaznamenáváme pouze fonémy. To nám pomáhá slova začleňovat do morfologických a etymologických souvislostí. Proto nezaznamenáváme např. asimilaci znělosti (na rozdíl např. od srbštiny). Jednotlivé zvuky zaznamenává tzv. *fonetický pravopis*, jež se v praxi u živých jazyků nepoužívá; je však použit pro Mezinárodní fonetickou abecedu. Není účelem příspěvku podávat podrobné výklady o principech pravopisu, at už češtiny, nebo ruštiny. Ještě poznamenáváme, že hlásky/fonémy lze vyjadřovat i jinak než písmeny, srov. např. Morseovu abecedu (B = − . . .).
- 3 Podob je samozřejmě mnohem větší množství v závislosti typu písma a řezu písma atd. (patkové, bezpatkové, strojopisné, tučné, kurzívní, kapitáلكové, ...).
- 4 Vedle toho používáme ještě číslice římské, což jsou ovšem velká písmena latinské abecedy s číselným významem (jako tomu bylo např. i u původní cyrilice), nejde tedy o speciální grafémy.
- 5 V textech můžeme vidět i jiné grafické značky: • nebo jiný znak jako znak konce článku v časopisech, noty ♪ a jiné značky ♡, →, které se běžně jako součást psací soustavy nechápu.

3. interpunkční znaménka⁶ (знаки препинания) a jim podobné znaky používané na úrovni slov, o nich podrobněji dále.

Grafémy typu 1 a 2 se od grafémů typu 3 liší: jde o ideogramy⁷ značící celé jednotlivé pojmy, které se „čtou“: ideogram 3 tedy znamená pojem (slovo, lexém), tři⁸, ideogram § značí ‚paragraf‘. Řecké písmeno α tudíž v českém nebo ruském textu nečteme foneticky jako v řečtině [a], nýbrž jako ‚alfa‘ /,альфа⁹, jelikož nejde o označení hlásky, ale pojmu. Grafémy typu 3, interpunkční znaménka, oproti tomu nečteme, nevyslovujeme nijak.⁸ V písmu slouží ke strukturaci, organizaci, spojování a rozdělování textu (slov, slovních spojení, vět i nadvětných úseků), při čtení nám pomáhají s modulací výpovědi, s intonací apod., případně naopak: pomáhají tyto modulace a intonace zaznamenat v psaném textu; záleží, která forma pro nás je primární. M. Sedláček poznamenává, že mezi umístěním interpunkce v textu (např. čárkami) a pauzami ve výpovědi často sice nalzáme shody, nejde však o vzájemnou závislost, nýbrž o paralelnost.⁹ Interpunkční znaménka tak mají víceméně pouze pomocnou funkci.¹⁰

- 6 Termín *členicí znaménka*, který se také v jazykovědné literatuře používá, tu chápeme jako synonymum k termínu interpunkční znaménka. Termín *členicí znaménka* užívá např. základní česká kodifikační příručka *Pravidla českého pravopisu* (dále PČP). HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002. Setkáváme se také se synonymním termínem *rozdělovací znaménka*. HUBÁČEK, J. a kol.: *Čeština pro učitele*. Opava 2010; BALCAR, M.: *Příručka ruského pravopisu*. Praha 1983, s. 90; BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. II, Skladba*. Praha, 1960, s. 431; ADAM, K. – JAROŠ, V. – HOLUB, J.: *Český slovník pravopisný a tvaroslovný*. Praha 1953, s. 83. Mimochodem, naopak velmi široce chápal interpunkci např. A. A. Reformatskij: „Под пунктуацией надо понимать все то, что в «графике» (опять привычки потому, что пробел — тоже графика) идет поверх букв и особых иероглифов (§, №, %, ◊ и т. п.).“ РЕФОРМАТСКИЙ, А. А.: *О перекодировании и трансформации коммуникативных систем*. In: МОЛОШНАЯ, Т. Н. (отв. ред.): *Исследования по структурной типологии*. Москва 1963, s. 214.
- 7 ERHART, A.: *Základy jazykovědy*. Praha 1984, s. 164.
- 8 Výjimkou je samozřejmě např. diktování textu, kde často interpunkční znaménka vyslovujeme, především pak ta, jež nejsou podmíněna gramatickou stavbou věty: je tak nutné například číst závorky. Nutnost číst/vyslovovat interpunkci vyvstává v poslední době také kvůli rozmáhajícímu se počítačovému zpracování přirozeného jazyka, konkrétně při rozpoznávání řeči, jež se využívá při hlasovém ovládání počítače, diktování atd.
- 9 SEDLÁČEK, M.: *K základním otázkám interpunkce v češtině*. Naše řeč 69, 1986, č. 3. [online]. [Cit. 21. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6621>>. S. Žaža poznamenává: „Interpunkční znaménka jsou ovšem jen zčásti protějškem těch prostředků, které máme k dispozici pro členění projevu mluveného (jako např. zdůraznění některých částí projevu, zrychlení nebo zpomalení přednesu, zvláštní intonaci atpod.). Je-li nezbytně nutno vyznačit toto členění i v projevu psaném, dosahujeme toho cíle různými jinými grafickými prostředky (v tištěném textu např. různými druhy písma, proložení, v psaném projevu podtržením aj.).“ ŽAŽA, S.: *Ruská interpunkce ve srovnání s českou*. Praha 1958, s. 6.
- 10 Zcela výjimečně mění užití/neužití interpunkčního znaménka – zde čárky značící pauzu – význam výpovědi: *Učitel řekl, abych to dopsal a odešel.* × *Učitel řekl, abych to dopsal, a odešel.*

Abeceda a ostatní grafické značky se souhrnně nazývají *psací soustava* (*система письма*).¹¹ Pravidla pro užívání psací soustavy se nazývají *pravopis/ortografie* (*правописание/орфография*).¹² Systém psací soustavy a pravopisu se nazývá *písmo* (*письмо*).

Typografie (*типографика*) je 1. obor, jenž zahrnuje sazbu a knihtisk, 2. výtvarné a technické řešení tiskoviny (tzv. makrotypografie).¹³ V naší oblasti budeme tento termín používat ve druhém významu. Typograficky správná tiskovina musí být nejen esteticky konformní, ale konformní také jazykově. Tím, že říkáme, že typografie řeší také jazykovou stránku tiskoviny, nemáme na mysli to, že například určuje, kde má stát v závislosti na gramatické stavbě věty čárka apod. To je zcela jazykovědná problematika. Typografie určuje, jak se interpunkční a jiná znaménka chovají vůči sobě navzájem při jejich styku, určuje především jejich vztah k mezerám (jimž se naopak málo věnuje literatura jazykovědná), říká nám, jak mají jednotlivá interpunkční znaménka vypadat a kdy používat jejich různé varianty apod. Z tohoto hlediska se proto v některých místech protíná s teorií pravopisu.

Interpunkce a interpunkční znaménka v češtině a ruštině

Protože plynulý, nepřerušovaný text by bylo velmi obtížné číst i chápat,¹⁴ je nutné ho členit. Členění se provádí několikerým způsobem, např. odstavci, kapitolami, tzv. fleurony (флерон)¹⁵ apod. Takové členění se nazývá vertikální a obvykle se do interpunkce nezařazuje.¹⁶

Text je však také možné – a nutné – členit horizontálně, a to interpunkčními znaménky. Jak jsme uvedli výše, interpunkční znaménka se liší od písmen a mají také jinou funkci.

11 KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds): *Nový encyklopedický slovník češtiny. N–Ž*. Praha 2016, s. 1516; ЯРЦЕВА, В. Н. (ред.): *Большой энциклопедический словарь. Языковедение*. Москва 2000, s. 375. Někdy také *soustava písma*. HAVRÁNEK, B. a kol.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. I, Hláskosloví a tvarosloví*. Praha 1961, s. 115. Existuje ještě termín *grafika* „způsob zaznamenávání hlásek písmem“. KRAUS, J. a kol.: *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha: Academia, 2009, s. 285.

12 KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds): *Nový encyklopedický slovník češtiny. N–Ž*. Praha 2016, s. 1258; ЯРЦЕВА, В. Н. (ред.): *Большой энциклопедический словарь. Языковедение*. Москва 2000, s. 350.

13 KRAUS, J. a kol.: *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha 2009, s. 832; МИЛЬЧИН, А. Э.: *Издательский словарь-справочник*. Москва 2003, s. 465. Typografie se také zabývá vytvářením písem (шрифт) – v takovém případě mluvíme o mikrotypografii.

14 Zde srovnaj tzv. *scriptio continua* – nepřerušovaný zápis textu verzálkami bez mezer a interpunkce, s nímž se setkáváme ve starodávných řeckých a římských rukopisech: „NEQVEPORROQVISQVAMESTQVIDOLOREMIPSVMQVIADOLORSITAMETCONSECTE TVR ADIPISCIVELIT“. Moderním latinským pravopisem přepsáno: „Neque porro quisquam est qui dolorem ipsum quia dolor sit amet, consectetur, adipisci velit.“ *Scriptio continua*. In: Wikipedia, The Free Encyclopedia. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Scriptio_continua>.

15 Např. . Флерон (типографика). In: Википедия, свободная энциклопедия. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <[https://ru.wikipedia.org/wiki/Флерон_\(типографика\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Флерон_(типографика))>.

16 S. Žaža nazývá např. mezeru, ale právě i nový odstavec („alineu“) jako „negativní“ interpunkční znaménka. ŽAŽA, S.: *Ruská interpunkce ve srovnání s českou*. Praha 1958, s. 6.

Jsou to ty grafémy, které se užívají na větné úrovni, strukturují psaný text a slouží k záznamu/reprodukcii větné modality, intonace apod. Kladení interpunkčních znamének pak nazýváme interpunkcí.¹⁷

Lze vysledovat jisté zásady, jimiž se řídí kladení interpunkce. Vhodné pro praxi se nám jeví dělení, jež přebíráme z *Akademické gramatiky spisovné češtiny*:¹⁸ 1. princip formální, např. oddělování závislých a řídicích vět, 2. princip významový, např. (ne)kladení čárky u několikanásobných či postupně rozvíjejících přívlasktů, 3. princip zvukový, např. kladení čárek u oslovení či psaní otazníku v otázkách, a 4. princip autorský, který je závislý na záměrech autora. O autorské interpunkci se mluví často i v ruském prostředí (авторская пунктуация).¹⁹

Jak jsme uvedli výše, vztah mezi interpunkcí v textu a pauzami, intonací ve výpovědi není vztah závislostní, ale vztah paralelní. Rozlišujeme dva základní typy interpunkce:²⁰ 1. typ německý (ruský), formálnější, jenž důsledně odděluje např. vedlejší věty od hlavních (*Я знаю, когда ты уезжаешь*), a 2. typ francouzský (anglický), který je naopak volnější a oddělování např. vedlejších vět nevyžaduje (*I know when you leave*). Česká interpunkce se řadí k prvnímu typu. Nicméně např. ruská interpunkce je formálnější nežli česká, srov. např. zápisy *Čau, Marie!*; *To se, myslím, pleteš*; *Vářila, poslouchajíc rozhlas*, kde česká kodifikace umožňuje psát i nepsat čárku,²¹ přestože základní pravidla znějí 1. oslovení se odděluje čárkami, 2. vsuvky se oddělují čárkami, 3. přechodníkové obraty se oddělují čárkami. Jde o to, že zmíněné gramatické jevy jsou natolik oslabené, že ve výslovnosti nepozorujeme pauzu; proto jsou správné i zápisy *Čau Marie*; *To se myslím pleteš*; *Vářila poslouchajíc rozhlas*. Srov. jediné správné ruské zápisy *Привет, Мария; Думаю, ты ошибаешься; Она готовила, слушая радио*.

Interpunkce se v české jazykovědné tradici řadí k pravopisu. Protože se však do jisté míry vymyká, jak jsme ukázali výše, často se vyděluje jako samostatná disciplína. Tak je tomu např. v angličtině, kde se pro ni užívá termínu *punctuation*. Zahrnuje „nejen užívání vlastních interpunkčních znamének, nýbrž i velkých počátečních písmen, spojovníku, apostrofu, mezer mezi slovy, dále členění na odstavce i některé pokyny typografického

17 SEDLÁČEK, M.: *K základním otázkám interpunkce v češtině*. Naše řeč 69, 1986, č. 3. [online]. [Cit. 21. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6621>>.

18 ŠTÍCHA, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha 2013, s. 51.

19 Např. ВАЛГИНА, Н. С. – СВЕТЛЫШЕВА, В. Н.: *Орфография и пунктуация. Справочник для абитуриентов, студентов, редакторов*. Москва 2008, s. 339.

20 ŽAŽA, S.: *Ruská interpunkce ve srovnání s českou*. Praha 1958, s. 5; SEDLÁČEK, M.: *K základním otázkám interpunkce v češtině*. Naše řeč 69, 1986, č. 3. [online]. [Cit. 21. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6621>>.

21 HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002, s. 67; PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha 2019, s. 152, 154, 158.

rázu (užívání různých typů písma)²². Podobně je tomu v ruském prostředí, i když se interpunkce nechápe takto široce, až např. na již zmíněného A. A. Reformatského.²³ Základní kodifikační příručkou, co se týče pravopisu, jsou tu *Правила русской орфографии и пунктуации*.²⁴ Jak už sám název příručky napovídá, interpunkce se tu chápe jako samostatná oblast. Část pravopisná se tak věnuje těmto pravidlům:

- pravidla užívání písmen (о/ё, ь а ъ, н/нн atd.);
- pravidla užívání nepísmenných znaků (*spojovník, lomítko, apostrof, znak přízvuku*);
- pravidla pro psaní dohromady, se spojovníkem a odděleně (v české terminologii *hranice slov v písmu*);
- pravidla užívání velkých a malých písmen;
- pravidla pravopisu zkratkových slov a grafických zkratek;
- pravidla dělení slov.

V části interpunkční:

- interpunkční znaménka na konci věty a na jejím začátku; koncová interpunkční znaménka uprostřed věty;
- pomlčka mezi větnými členy;
- interpunkční znaménka u „nominativu tématu“ (speciální funkci nominativu);
- interpunkční znaménka u několikanásobných větných členů;
- interpunkční znaménka u volně připojených větných členů;
- interpunkční znaménka u vsuvek a vložených konstrukcí;
- interpunkční znaménka u oslovení;
- interpunkční znaménka u citoslovcí a citoslovečných vět;
- interpunkční znaménka u potvrzovacích, záporných, tázacích a zvolacích slov;
- interpunkční znaménka v souvětí;
- interpunkční znaménka u přímé řeči a citátů;
- spojování interpunkčních znamének, posloupnost jejich rozmístění; vzájemný vztah znamének ve složitých konstrukcích;
- interpunkční znaménka u výřtů a pravidla členění textu.

V *PČP* oproti tomu najdeme:²⁵

22 SEDLÁČEK, M.: *K základním otázkám interpunkce v češtině*. Naše řeč 69, 1986, č. 3. [online]. [Cit. 21. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6621>>.

23 РЕФОРМАТСКИЙ, А. А.: *О перекодировании и трансформации коммуникативных систем*. In: МОЛОШНАЯ, Т. Н. (отв. ред.): *Исследования по структурной типологии*. Москва 1963, s. 214.

24 ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018.

25 HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002.

- označování hlásek písmeny (i/i/y/ý, s/z, th atd.);
- zkratky a značky;
- psaní velkých písmen;
- hranice slov v písmu (psaní spřežek, spojovací čárka [spojovník], dělení slov);
- členicí znaménka (tečka, čárka, středník, otazník, vykřičník, dvojtečka, uvozovky, pomlčka, tři tečky, závorky, *odsuvník*).

Klasifikace interpunkčních znamének

Interpunkční znaménka se dají klasifikovat dle různých parametrů a prakticky v každé příručce věnující se pravopisu můžeme nalézt jejich odlišnou typologii a terminologii. Často se setkáváme příkladně s následujícím dělením:

- parametr párovosti: znaménka nepárová (одиночные знаки препинания – otazník, čárka, ...) a znaménka párová (парные знаки препинания – uvozovky, závorky);²⁶
- parametr pozice: znaménka, jež se užívají na konci věty (otazník, tečka), znaménka, jež se užívají uprostřed věty (čárka, pomlčka), a znaménka, jež se užívají na začátku věty (tři tečky, uvozovky); některá znaménka lze užívat na různých pozicích;²⁷
- parametr funkce: např. rozdělovací, která oddělují věty a jednotlivé větné členy, a vyčleňovací, která vyznačují jejich hranice.²⁸

Zařazení těch kterých grafémů k interpunkčním znaménkům se rovněž u různých autorů, příruček apod. liší. Nejčastěji se k nim řadí:

- tečka (точка) .
- čárka (запятая) ,
- středník (точка с запятой) ;
- dvojtečka (двоеточие) :
- otazník (вопросительный знак) ?
- vykřičník (восклицательный знак) !
- uvozovky (кавычки) „“ , ‘ » « > < , resp. « » , < >
- závorky (скобки) () a []²⁹

26 *Знаки препинания*. In: Википедия, свободная энциклопедия. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Знаки_препинания>.

27 ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018.

28 HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002, s. 58.

29 Setkáváme se i s jinými typy závorek než s kulatými a hranatými, nicméně v běžném textu sporadicky: složené {}, lomené {}, špičaté <> aj.

- pomlčka (тире) –, resp. —
- tři tečky (výpustka) (многоточие) ...

K interpunkčním znaménkům se naopak zpravidla neřadí:

- spojovník (дефис/черточка) -³⁰
- lomítko (косая черта) /³¹
- apostrof (odsuvník) (апостроф) ’

Spojovník, lomítko a apostrof se neřadí k interpunkčním znaménkům, neboť se uplatňují na úrovni slov, nikoliv vět. Nemění také modalitu výpovědi, intonaci apod. Často se k interpunkci neřadí ani užití interpunkčních znamének na jiné než větní úrovni, např. tečka ve zkratkách: *prof., prof.*³² Je-li však zkratky užitá na konci věty, píše se tečka pouze jedna, a splývá tak tečka „neinterpunkční“ a interpunkční.

V ruské teorii pravopisu se od roku 2006 tyto znaky (tedy spojovník, lomítko a apostrof) oficiálně nazývají *небуквенные (орфографические) знаки* a řadí se k nim ještě *знак ударения* (tedy znaménko přízvuku).³³ Toto znaménko se používá k naznačení přízvuku ve specifických případech: systematicky ve slovnících, knihách pro cizince apod. a pak také v případech, kdy a) přízvuk rozlišuje slova (*большую × большую*) nebo b) je neobvyklý, neznámý apod. (*юкола*), c) případně když chceme naznačit dvojí možný přízvuk (*твóроэ*).³⁴ Jedná se v principu o diakritické znaménko, a je tak mimo oblast našeho zájmu.³⁵

V *РСП* je apostrof v rozporu s tímto principem zařazen mezi interpunkční znaménka,³⁶ v *Akademické příručce českého jazyka* jsou v oddíle interpunkce zařazeny dokonce všechny tři.³⁷ *ČSN 01 6910* oddíl o interpunkčních znaménkách nazývá „Interpunkční

30 Podle Sedláčka značí „příznakovou mezeru“, vyjadřuje těsné spojení slov. SEDLÁČEK, M.: *K základním otázkám interpunkce v češtině*. Naše řeč 69, 1986, č. 3. [online]. [Cit. 21. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6621>>.

31 Např. *РСП* užití lomítka neřeší vůbec. HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002.

32 ŽAŽA, S.: *Ruská interpunkce ve srovnání s českou*. Praha 1958, s. 7; ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018, s. 170.

33 ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018, s. 97.

34 Tamtéž, s. 100.

35 Diakritické (rozlišovací) znaménko jsou „čárky, tečky, kroužky ap. nad písmeny n. pod nimi sloužící k rozlišení růz. platností téhož písmene“. KRAUS, J. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha: Academia, 2009, s. 170. Této definici by znak přízvuku nevyhovoval, neboť nemění platnost písmene, nicméně tato definice je nedostatečná: zaprvé, existují diakritické znaky nejen nad a pod písmeny, nýbrž i přes ně (l, ø) aj., ale např. tečka nad i nebo j také nemění platnost písmene.

36 HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002.

37 PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha 2019.

znaménka a spojovník³⁸,³⁸ čímž vyděluje spojovník, nicméně bez komentáře zařazuje lomítko i apostrof. V *Českém slovníku pravopisném a tvaroslovném* je apostrof řazen taktéž k rozdělovacím (interpunkčním) znaménkům.³⁹ A např. *Pravidlá slovenského pravopisu* na s. 12 k interpunkčním znaménkům řadí spojovník, apostrof i lomítko (lomka), kdežto na s. 52 již uvádějí: „V rámci pomenovania sa používa spojovník (-) a apostrof (‘).“⁴⁰

V některých případech – především na internetu – se setkáváme s termínem *rozdělovník*. Jde o označení spojovníku ve funkci, kdy nespojuje slova, nýbrž je rozděluje, a to nejčastěji na konci řádku. Je však možné ho užít i jinde než na konci řádku, např. ve slovnících při naznačení dělení (*oko-lo*), při zápisu přerývané řeči (*ma-kej, ma-kej!*) apod.⁴¹ Zajímavostí české kodifikace je, že je-li nutné rozdělit slovo v místě, kde se nachází spojovník (např. *malíř-lakýrník*), je nutné spojovník zdvojit, respektive užít rozdělovníku a spojovníku: *malíř-|lakýrník*.⁴² Tímto se předchází případům, kdy by nevhodné rozdělení slova mohlo způsobit nedorozumění, byť je tato možnost spíše hypotetická. Srov. slova jako *československý* a *česko-slovenský*, která budou na konci řádku rozdělena jako *česko-|slovenský* a *česko-|-slovenský*. V ruské kodifikaci je toto pravidlo pouze fakultativní.⁴³ *Příruční mluvnice ruštiny* mluví o spojovací čárce (tedy spojovníku), dělicí čárce (tedy rozdělovníku) a spolu s apostrofem je řadí ke znaménkům užívaným na slovní úrovni.⁴⁴

Nadto ČSN 01 6910 rozlišuje „*povinný spojovník*; spojovník vyžadovaný pravopisem slova nebo víceslovného výrazu nezávisle na poloze slova nebo víceslovného výrazu na řádku“, „*nerozdělitelný spojovník*; spojovník, před nímž ani za nímž textový procesor nemůže provést zalomení řádku. [...] Nerozdělitelný spojovník se někdy označuje jako *pevný spojovník*“ a „*podmíněný spojovník*; znak vložený do slova k označení místa, kde lze slovo rozdělit; jestliže je slovo na konci řádku kvůli nedostatku místa textovým procesorem rozděleno, zobrazí se tento znak jako *rozdělovací znaménko* [...] Podmíněný spojovník se někdy označuje jako *volitelné rozdělení*“ [kurzivou zvýrazněno námi – Z. M.].⁴⁵

38 ČSN 01 6910 *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha 2014.

39 ADAM, K. – JAROŠ, V. – HOLUB, J.: *Český slovník pravopisný a tvaroslovný*. Praha 1953, s. 83. Tato příručka je však spíše popularizačního charakteru, teoreticky interpunkci příliš nerozebírá a řadí k ní např. tečku ve zkratkách aj.

40 *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava 2000, s. 12, 52.

41 HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002, s. 55.

42 Tamtéž; ČSN 01 6910 *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha 2014, s. 15; PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha 2019, s. 186.

43 ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018, s. 173.

44 BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. I, Hláskosloví a tvarosloví*. Praha 1961, s. 119.

45 ČSN 01 6910 *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha 2014, s. 13.

Obvykle se k interpunkci neřadí ani používání mezery nebo psaní velkých písmen na začátku vět.⁴⁶ Souhlasíme tu však s M. Sedláčkem, že užívání velkých písmen bychom měli chápat jako zvláštní typ interpunkce, „neboť nemá žádnou jinou funkci nežli signalizovat začátek výpovědi, tak jako např. tečka signalizuje její konec“.⁴⁷ Je však v této funkci podle našeho názoru poněkud redundantní, jelikož by bylo možné bez problémů psát text bez velkých písmen na začátku vět, aniž by vznikly potíže při jeho čtení a chápání.⁴⁸ M. Sedláček také správně podotýká, že existují jazyky – např. španělština –, které některá znaménka (otazník nebo vykřičník) v některých případech opakují na začátku vět, avšak v převrácené podobě: ¿, ¡. Stávají se tak do jisté míry párovými interpunkčními znaménky, byť se od sebe poněkud liší. To je dle našeho mínění dobrá praxe: je vhodné signalizovat modalitu výpovědi už na jejím počátku. Pakliže ve větě není tázací zájmeno, které značí otázku, je při čtení těžké „uhodnout“, zda se jedná o tázací větu (otázka doplňovací), či nikoliv, aniž bychom očima pohlédli na konec věty: *Přišel sám.* × *Přišel sám?* (*Он пришел один.* × *Он пришел один?*). Příkladové věty jsou krátké a nečiní tak problém, nicméně otázka může být velmi dlouhá a to, zda výpověď začneme intonovat od začátku správně, či chybně, může být někdy velmi důležité.

Běžné kodifikační příručky se dosud příliš nezabývají psaním znaků jako podtržítka (подчеркивание, подчерк) _, zavináč (коммерческое at, „собака“) @, zpětné lomítko (обратная косая [черта], обратный слеш, бекслеш) \, mřížka (решетка) # atd., přestože frekvence jejich užití stoupá.⁴⁹

Termín bílý znak

Na tomto místě bychom se ještě rádi zmínili o termínu *bílý znak* (angl. *whitespace character*, ruský termín se neužívá).⁵⁰ Nejedná se o interpunkční ani jiný ideografický znak. Termín bílý znak vychází z jeho reprezentace při tisku/zápisu, což je bílé místo.

46 Někteří autoři však mezery a psaní velkých písmen za specifický interpunkční znak počítají. ŽAŽA, S.: *Ruská interpunkce ve srovnání s českou*. Praha 1958, s. 6.

47 SEDLÁČEK, M.: *K základním otázkám interpunkce v češtině*. Naše řeč 69, 1986, č. 3. [online]. [Cit. 21. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6621>>.

48 Zajímavé je, že současné kodifikační příručky zatím neřeší psaní slov typu *iPad*, *iOS*, *iČesko*. Problém vyvstává ve chvíli, kdy je nutné je psát na začátku věty. Zatímco pravopisné pravidlo velí psát na začátku věty velké písmeno, tato slova jsou víceméně registrované značky a nelze je psát jinak (× *IPad*, × *IOS*, × *ICesko* apod.). Pokud se taková slova vyskytnou na začátku věty, je podle nás vhodné větu přeformulovat, tak jako se doporučuje ji přeformulovat v případech, že by začínala číslicí apod. Podotýkáme, že v ruštině taková slova fungují transplantovaně – psána v latině.

49 Např. užití znaku @ je všeobecně známé v e-mailových adresách. Avšak srov. název pořadu ČT *@online*, název běloruského rádia *@Plus Radio* aj. Znaků # se užívá na sociálních sítích pro odkazování na profily, v tzv. hashtazích apod. Je tedy zřejmé, že užití těchto původně speciálních technických znaků (v programování apod.) se rozšiřuje i do běžného vyjadřování uživatelů.

50 *Bílý znak*. In: Wikipedie: Otevřená encyklopedie. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Bílý_znak>.

Bílých znaků je několik typů, většinou se dělí na vertikální a horizontální. Nejtypičtějším zástupcem je mezera nebo tabulátor. Je zajímavé, že ačkoliv se mezera (ve svém nejobyčejnějším významu) používá v kombinaci s abecedou k zápisu textů snad ve všech jazycích světa, a to k oddělování slov, jazykové příručky s ní většinou příliš podrobně neoperují a jaksi intuitivně a automaticky u mluvčích předpokládají znalost jejího používání. Bylo by podle nás vhodné v jazykových příručkách termín mezery zavést alespoň ve dvou funkčních podobách: „obyčejné“ a „pevné“ (či „nezlomitelné“, „nepřerušující“ nebo „nedělitelné“ – všechny tyto názvy se používají, *неразрывный пробел*). Často se tak setkáváme např. s formulacemi typu „zpravidla se neodděluje spojení neslabičné předložky se jménem“,⁵¹ aniž by byla vysvětlena problematika mezer nebo bylo vysvětleno, jak tohoto nerozdělitelného spojení dosáhnout. Typografické příručky naopak operují s mnoha různými typy mezer, jejichž rozlišování pro praktické potřeby pravopisu je zcela zbytečné.⁵² V praxi jsou tak nutné pouze tři typy mezer: „obyčejná“ (která je tzv. roztažitelná a umožňuje zlom řádku), *nezlomitelná* (která je rovněž roztažitelná, avšak zlom neumožňuje – např. mezi jednopísmennou neslabičnou předložkou a následujícím slovem) a *nezlomitelná úzká* (která je neroztažitelná, navíc zúžená, a neumožňuje zlom – např. mezi číslicí a příslušnou jednotkou). ČSN 01 6910 však rozlišuje pouze tzv. *pevnou mezeru*: „mezera konstantní šířky, která odpovídá výchozí šířce běžné mezislovní mezery a zabraňuje zalomení řádku v místě této mezery“,⁵³ a to proto, že „s ohledem na předmět normy, technický stav a snadno využitelné možnosti textových procesorů tato norma nerozlišuje pevnou mezeru a nerozdělitelnou mezeru“.⁵⁴

Termín typograficko-pravopisný jev

Pro potřeby zkoumání interpunkčních a jiných znamének jsme proto na základě výše uvedeného v práci *Algoritmizace bromadných oprav vybraných typograficko-pravopisných jevů českého jazyka* definovali termín typograficko-pravopisný jev (chyba, pravidlo apod.).⁵⁵ Krátce řečeno jde o ty jevy, jež jsou společným předmětem zájmu pravopisu a typografie. Typograficko-pravopisný jev tak není například psaní předpon *s-/z-* v češtině nebo *po3-/poc-/pa3-/pac-* v ruštině, neboť pravidla pro psaní předpon nespádají do oblasti typografie, a naopak typograficko-pravopisným jevem také není například užití

51 HLAWSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002, s. 57.

52 V podstatě různé kombinace funkce (zlomitelná/nezlomitelná) a šířky (roztážitelná, en, em, třetinová, číselná, vlasová, nulová apod.). Názvy se většinou odvozují od velikosti tzv. kuželky, což vychází ze staré ruční sazby. MICHÁLEK, Z.: *Algoritmizace bromadných oprav vybraných typograficko-pravopisných jevů českého jazyka*. Bakalářská práce. Brno 2016, s. xi.

53 ČSN 01 6910 *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha 2014, s. 13.

54 Tamtéž.

55 MICHÁLEK, Z.: *Algoritmizace bromadných oprav vybraných typograficko-pravopisných jevů českého jazyka*. Bakalářská práce. Brno 2016, s. 24.

ligatur nebo proporcionálních či tabulkových, skákavých (minuskových) či verzálkových číslic, jelikož pravidla jejich užití pro změnu nespádají do oblasti pravopisu. Mluvíme-li o typograficko-pravopisných jevech, jde především o:

- pravidla sazby interpunkčních znamének a jiných písmenných i nepísmenných znaků, které jsou součástí písma kromě abecedy (nikoliv však noty, speciální matematické a jiné symboly apod.);
- pravidla sazby různých značek, zkratek, číslic a smíšených i nesmíšených výrazů a zápisů;
- pravidla pro sazbu mezer, zvláště pro sazbu jednopísmenných předložek a jiných slov, znaků, značek a zkratek na konci řádků;
- pravidla pro dělení slov;
- pravidla pro psaní velkých písmen mimo propria.⁵⁶

Některé hlavní typograficko-pravopisné odlišnosti češtiny a ruštiny

Na základě výše uvedeného bychom na závěr rádi připojili zcela praktický seznam nejdůležitějších typograficko-pravopisných odlišností mezi češtinou a ruštinou, v nichž se v editorské a autorské praxi nejčastěji chybuje. Jde o nevědomé přenášení typograficko-pravopisných pravidel z češtiny do ruštiny a vice versa, tzv. mezijazykovou interferenci, která má za následek jazykově/pravopisně nesprávné texty.

- Ruské složené znaky *?!.* a *!.* se v češtině neužívají.
- V češtině je základní větná pomlčka „krátká“ – (půlčtverčiková, n-space, U+2013), výjimečně a spíše ve starších textech i „dlouhá“ — (čtverčiková, m-space, U+2014). V ruštině je základní větná pomlčka pouze dlouhá.
- V češtině jsou základní vnější uvozovky „“ (tzv. 9966), základní vnitřní jednoduché ‚ ‚, sekundární vnější jsou dvojité « » a sekundární vnitřní ><. V ruštině jsou základní vnější «» (tzv. francouzské, ovšem bez mezer [!], obrácené než v češtině), základní vnitřní ><, sekundární vnější „“ (9966) a sekundární vnitřní ‚ ‚.
- Vkládáme-li do uvozovek část věty, celou větu nebo několik vět (tzn. nikoliv slovo nebo slovní spojení), klade se v ruštině interpunkce vyjma otazníku, vykřičníku a tří teček za uvozovky: «*Xxx*», «*Xxx*», avšak «*Xxx?*», «*Xxx!*», «*Xxx...*». Srov. české „*Xxx*.“, „*Xxx*“, „*Xxx?*“, „*Xxx!*“, „*Xxx...*“.
- V ruštině je možné vynechat jednu z páru uvozovek, jestliže jsou na styku vnější a vnitřní uvozovky: *Статья называется «Парус» М. Ю. Лермонтова»* (ale

⁵⁶ Tamtéž, s. 25.

- i *Статья называется «„Парус“ М. Ю. Лермонтова»*). V češtině se užívá odlišného tvaru uvozovek: *Článek se nazývá „Na obzoru plachta bílá“ М. Ю. Лермонтова*“ (příp. *Článek se nazývá „Na obzoru plachta bílá“ М. Ю. Лермонтова*“).
- V češtině pro vypuštěný text užíváme značky [...] nebo (...), v ruštině nejčastěji <...>.
 - V ruštině jsou zcela správné zápisy *20-й век, 20-20 века* (ale i *20 век, 20 века*; ovšem pouze *XX век, XX века* [!]), v češtině jsou tyto zápisy zcela nepřipustné (*×20té, 20-té století*).
 - V ruštině se za řadovými číslovkami nepíše tečka (*1 абзац, příp. 1-ый абзац, srov. č. 1. odstavec*).
 - V češtině se apostrof kromě cizích slov (*d'Artagnan*) užívá k naznačení vypuštěné hlásky (*pad' = padl*), případně k označení letopočtu (*'89*). V ruštině pouze v cizích slovech (*Жанна д'Арк*).⁵⁷
 - V ruštině se užívá lomítka při tvorbě grafických zkratk (*б/у = бывший в употреблении, к/т = кинотеатр*), v češtině se tento způsob neužívá.⁵⁸
 - V ruštině je možné připojovat koncovku k procentním zápisům (*10%-ый раствор, 20%-му раствору*), tento zápis je v češtině zcela nepřipustný.⁵⁹
 - V češtině se užívá znaku hvězdičky (*) a křížku (†) pro označení data narození a úmrtí (**10. 12. 1914, †2. 8. 1986*), ruštině je tento zápis neznámý.
 - Ruština využívá znaku hvězdičky (hvězdiček) * pro naznačení nevyčteného nebo neznámého, především v názvech básní: *«К ***»*.
 - V ruštině se používá znaku *N°* k označení čísla, kdežto čeština používá zkratku *č.*, výjimečně znaku mřížky #.
 - V ruštině se při sazbě veršů řádek píše tradičně s počátečním velkým písmenem, v češtině velká písmena odpovídají začátkům vět.⁶⁰

*Играют волны — ветер свищет,
И мачта гнется и скрипит...
Увы! Он счастья не ищет
И не от счастья бежит!*

Srov. č.:

-
- 57 Existují ještě dvě výjimky: zaprvé, apostrof se v ruštině užívá k připojení koncovky ke slovu psanému latinkou (*с-толлный*). Podobně apostrof funguje v polštině, kde někdy slouží k připojení koncovky k cizímu slovu. Zadruhé, nenormativně je možné v ruštině vidět apostrof místo tvrdého znaku (*под'езд*). To má své kořeny v pravopisné reformě v letech 1917–1918, kdy byla v tiskárnách zabavována litera *ѣ* coby protireformní, protisocialistický znak. ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018, s. 100.
- 58 Výjimkou je zastaralý zápis, který je dodnes možné vidět na ukazatelích apod.: *Ústí n/L* apod.
- 59 Kupodivu *Млуннице češtiny 1* uvádí obskurní zápis *20%ní*. *Млуннице češtiny: Фонетика: Фонология: Морфология и морфемика: Творění слов. 1*. Praha 1986, s. 520.
- 60 ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018, s. 144. Jedná se skutečně spíše o tradici, nikoliv závazné pravidlo.

*Slyším to, co jiní neslyší,
bosé nohy chodit po plyši.
Vzdechy pod pečeti v dopise,
chvění strun, když struna nechví se.*

- V ruštině se názvy děl apod. vkládají do uvozovek («*Мертвые души*» *Н. В. Гоголя*), v češtině se užívá kurzivy bez uvozovek (*Gogolovy Mrtvé duše*).
- V ruštině se značky (obvykle čísla, ale i jiné) poznámek pod čarou (сноски), pokud se vážou k celé větě, kladou před interpunkční znaménka (kromě otazníku, vykřičníku a výpustky): *Ххх¹*. (*Але Ххх²*).⁶¹ Srov. č. *Ххх.¹*, *Ххх?²*.

Bibliografie

- ADAM, K. – JAROŠ, V. – HOLUB, J.: *Český slovník pravopisný a tvaroslovný*. Praha 1953.
- BALCAR, M.: *Příručka ruského pravopisu*. Praha 1983.
- BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. II, Skladba*. Praha, 1960.
- ČSN 01 6910 *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*. Praha 2014.
- ERHART, A.: *Základy jazykovědy*. Praha 1984.
- Grammatology*. In: Wikipedia, The Free Encyclopedia. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <<https://en.wikipedia.org/wiki/Grammatology>>.
- HAVRÁNEK, B. a kol.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. I, Hláskosloví a tvarosloví*. Praha 1961.
- HLAVSA, Z. a kol.: *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha 2002.
- HUBÁČEK, J. a kol.: *Čeština pro učitele*. Opava 2010.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds): *Nový encyklopedický slovník češtiny. N–Ž*. Praha 2016.
- KRAUS, J. a kol.: *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha: Academia, 2009.
- MICHÁLEK, Z.: *Algoritmizace bromadných oprav vybraných typograficko-pravopisných jevů českého jazyka*. Bakalářská práce. Brno 2016.
- Mluvnice češtiny: Fonetika: Fonologie: Morfonologie a morfemika: Tvoření slov. 1*. Praha 1986.
- PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha 2019.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava 2000.

61 МИЛЬЧИН, А. Э., ЧЕЛЬЦОВА, Л. К.: *Справочник издателя и автора*. Москва 2014, s. 638.

Scriptio continua. In: Wikipedia, The Free Encyclopedia. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Scriptio_continua>.

SEDLÁČEK, M.: *K základním otázkám interpunkce v češtině*. Naše řeč 69, 1986, č. 3. [online]. [Cit. 21. 7. 2019]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6621>>.

ŠTÍCHA, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha 2013.

ŽAŽA, S.: *Ruská interpunkce ve srovnání s českou*. Praha 1958.

ВАЛГИНА, Н. С. – СВЕТЛЫШЕВА, В. Н.: *Орфография и пунктуация. Справочник для абитуриентов, студентов, редакторов*. Москва 2008.

Знаки препинания. In: Википедия, свободная энциклопедия. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Знаки_препинания>.

ЛОПАТИН, В. В. (отв. ред.): *Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник*. Москва 2018.

МИЛЬЧИН, А. Э.: *Издательский словарь-справочник*. Москва 2003.

МИЛЬЧИН, А. Э., ЧЕЛЬЦОВА, Л. К.: *Справочник издателя и автора*. Москва 2014.

КУЗНЕЦОВ, С. А. (отв. ред.): *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург 2000.

РЕФОРМАТСКИЙ, А. А.: *О перекодировании и трансформации коммуникативных систем*. In: МОЛОШНАЯ, Т. Н. (отв. ред.): *Исследования по структурной типологии*. Москва 1963, s. 208–215.

Флерон (типографика). In: Википедия, свободная энциклопедия. [online]. [Cit. 22. 7. 2019]. Dostupné z: <[https://ru.wikipedia.org/wiki/Флерон_\(типографика\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Флерон_(типографика))>.

ЯРЦЕВА, В. Н. (ред.): *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Москва 2000.

Mgr. Zbyněk Michálek (* 1987) pod vedením doc. PhDr. Jiřího Gazdy, CSc., připravuje disertaci na téma *Ruský psaný text v editorské a typografické teorii a praxi*. Mezi oblasti jeho zájmu patří ruský a český pravopis, interpunkce, typografie, počítačová úprava a sazba textů, ale také čeština pro překladatele a čeština pro cizince. E-mail: zmichalek@phil.muni.cz.

MOTIV SNU A DOSTOJEVSKÉHO *DENÍK SPISOVATELE*

Lenka Paučová

The Motif of a Dream and Dostoyevsky's *Diary of a Writer*

Dream and dreaming belong to the components of works written by Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky (1821–1881) which have been remained a long time underrated. In the present paper the author deals with a motif of a dream that appears, except for another motifs, for instance the motif of an accidental family, four elements, suicide or a tortured horse, in Dostoyevsky's *Diary of a Writer*. The author of the study tries to answer a question how the motif of a dream in Dostoyevsky's works evolves, characterizes its place in the *Diary of a Writer* and shows on other relations in which are dreams from the *Diary of a Writer* with Dostoyevsky's works published before, during and after his *Diary of a Writer*.

Key words: F. M. Dostoyevsky; *Diary of a Writer*; motif; dream and dreaming; typology and function of dreams

Sen a snění v perspektivě času

SNY a sněním byli lidé fascinováni již od pradávna. Věřili, že s jejich pomocí navazují kontakt s jiným světem nebo s Bohem. Lidé se také zajímali významem snů, protože se s jejich pomocí častokrát snažili předpovědět budoucí události. Svědčí o tom i postava Josefa z *Bible*, který vykládal faraónovy sny a sen, jenž se zdál Jákobovi.¹

O inklinaci ke snům a snové realitě můžeme mluvit v souvislosti s obdobím romantismu, což se v literatuře projevilo zobrazováním postav, unikajících před realitou do světa fantazie a snů. Zdůrazňování emocionality, vnitřního světa postav a také jejich oscilace mezi snem a realitou patří k nejdůležitějším postulatům romantismu a jeho vymezení se vůči myšlenkově upjatému racionalismu.

Teoretický zájem o sny s sebou přináší až přelom 19. a 20. století. V tomto období se etablovala psychologie jako věda, ale co je nejdůležitější, vznikají stěžejní monografie, zabývající se interpretací snů, *Výklad snů* (*Die Traumdeutung*, 1900) Sigmunda Freuda a *O podstatě snů* (*Traumanalyse. Nach Aufzeichnungen der Seminare*, 1928–1930) z pera Carla Gustava Junga.

Cílem naší práce je analýza snů, které se objevují v Dostojevského pozdním díle *Deník spisovatele*. Z hlediska metodologie využíváme komparativní metodu, v souvislostech s životem F. M. Dostojevského byla použita biografická metoda.

Motiv snu

Pokusme se nejdříve definovat pojmy *sen* a *motiv*, s nimiž budeme pracovat. Na pojem motiv se v minulosti nahlíželo různě. Jeho vymezení se váže k počátku 20. století, kdy se objevují práce představitelů tzv. etnografické² a formální školy³.

Alexandr Veselovskij, autor slavné *Historické poetiky* (*Историческая поэтика*, 1907), viděl motiv jako nejjednodušší jednotku vyprávění. Jeden ze stěžejních představitelů ruské formální školy Boris Tomaševskij definoval motiv jako nejmenší část tématu nebo také vyprávění, jež může odrážet jeho charakter, okolnosti působící na rozvíjení děje či

1 Ve *Starém zákonu* (1. kniha s názvem *Genesis*) se připomíná sen, který se zdál druhorozenému synu Izáka, Jákobovi, když usnul na kameni. Jákob uprchl z domova po tom, co zradil svého bratra Ezaua tím, že jej připravil o prvorozenství. Ve snu viděl žebřík, vedoucí až do nebe, jak po něm chodili andělé. Uslyšel hlas Hospodina, říkající proroctví o budoucnosti. Místo, na němž se Jákobovi zdál prorocký sen, bylo pojmenováno Dům Boží. Jednomu z dvanácti synů Jákoba, Josefovi, se už v dětství zdály sny, ve kterých se mu otec a bratři klaněli. Josef byl Jákobovým nejmilejším synem, ale jeho bratři mu otcovu náklonnost záviděli. Využili příležitost a Josefa prodali do egyptského otroctví. V zajetí se o Josefových schopnostech dozvěděl egyptský faraón, jehož prorocké sny (sen o sedmi tlustých a hubených krávách, sen o sedmi vyzrálých klasech obilí a sedmi prázdných klasech) Josef vykládal. Blíže viz *Biblia. Písmo svaté Staréj a Novéj zmluvy*. Transciscus 1999.

2 A. Veselovskij a další.

3 Jedná se o heterogenní skupinu vědců, jejíž jádro tvořili B. Tomaševskij, V. Šklovskij, B. Ejchenbaum, V. Žirmunskij a další.

vzájemné vztahy postav: „Мотив является простейшей повествовательной единицей, выражающей отдельные повествовательные положения, отношения героев друг к другу, простейшие обстоятельства, изменяющие положение или ход действия.“⁴ V naší práci budeme vycházet zejména z definice motivu podle Tomaševského. Ruský folklorista Vladimir Jakovlevič Propp v monografii *Morfologie pohádky (Морфология сказки, 1928)* píše o motivech a motivaci v tzv. kouzelné pohádce.

Německé prostředí rozlišuje pojmy *látka* (něm. Stoff), *motiv* (něm. Motiv), *téma* (něm. Thema) a *obsah* (něm. Inhalt). Nejmenší významovou jednotku představují motivy, jejichž různým kombinováním je složena látka, téma přitom představuje základní myšlenku textu.⁵ V definici motivu dochází k propojení látky a vyprávění, Elisabeth Frenzel v práci *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung* uvádí: „Im Deutschen bezeichnet das Wort Motiv eine kleinere stoffliche Einheit, die zwar noch nicht einen ganzen Plot, eine Fabel, umfaßt, aber doch bereits ein inhaltliches, situationsmäßiges Element darstellt.“⁶ Co je zajímavé, za motivy nepovažuje obrazy sloužící k charakteristice některé z jednajících postav, na druhou stranu však zdůrazňuje vzájemnou propojenost motivů a v souvislosti s postavou návaznost na určitou situaci.⁷

V českém prostředí se motivy a motivací v pracích⁸ věnovaných primárně kompozici zabýval František Všeticka, jenž rozlišuje dle funkce a charakteru celkově osm typů motivů – signální, defektivní, paradoxní, deziluzivní, falešný, imperfektivní, mysteriózní a metamorfovaný.⁹

Co se týče typologie motivů z hlediska tématu, tradičně se setkáme s definicí motivů, jako například láska, nenávisť, s motivy ročních období, návratů, domova, žívlů, ale také snů, jejichž analýza má v současnosti v teorii literatury své místo.

V románové, ale i jiné, například esejistické, tvorbě nebo v deníkových zápisích spisovatele se rozvíjejí motivy žívlů,¹⁰ motiv snu, nahodilé rodiny,¹¹ motiv sebevraždy a další. K jejich interpretaci přispěly kromě prací ruských badatelů ve značné míře práce

4 ТОМАШЕВСКИЙ, Б. В.: *Краткий курс поэтики*. Москва 2006, s. 108.

5 Srov. NÜNNING, A.: *Lexikon theorie literatury a kultury*. Praha 2006, s. 530.

6 Srov. FRENZEL, E.: *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart 1970, s. 28.

7 V dané souvislosti Frenzel píše: „Einzelstehende sog. Züge und Bilder, die der näheren Charakterisierung, dem Schmuck, Stimmung oder auch der geistigen Erhellung des Inhalts dienen, sind keine Motive. [...] Die Motive zeigen Personen und Sachen nicht isoliert, sondern in einen Zusammenhang, d. h. eine Situation, gestellt, z. B. ‚Heimkehrer‘, ‚Testamentsklausel‘ oder ‚heimliche Heirat‘. Auch bestimmte menschliche Typen, in deren Existenz etwas Situationsmäßiges liegt, etwa der Bramarbas, der Misanthrop, der Sonderling, haben die Funktion von Motiven.“ Tamtéž, s. 29.

8 Viz například *Kompoziciána: o kompozičnej výstavbe prozaického diela* (1986), *Stavba prózy* (1992) aj.

9 Srov. PAVERA, L. – VŠETICKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc 2002, s. 235.

10 Blíže viz studie PAUČOVÁ, L.: *Motivy žívlů v Dostojevského Deníku spisovatele*. In: POSPÍŠIL, I. – PAUČOVÁ, L. – ZELENKA, M. (eds): *Česká slavistika 2018*. Brno 2018, s. 129–136.

11 Blíže viz studie PAUČOVÁ, L.: *Motiv tzv. nahodilé rodiny v Deníku spisovatele ve vztahu k ostatní tvorbě F. M. Dostojevského*. In: PAUČOVÁ, L. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika III. Slavistika mezi generacemi*. Brno 2018, s. 109–117.

německých, českých, ale i slovenských vědců. Ve srovnání s uvedenými motivy v tvorbě F. M. Dostojevského, zůstávalo zkoumání snů dlouho v důsledku zdůrazňování sociologizujících přístupů stranou zájmu.¹²

Problematicke snů v tvorbě F. M. Dostojevského se věnoval německý vědec Otto Kaus,¹³ z ruských vědců připomeňme především Romena Gafanoviče Nazirova¹⁴ a Tatjanu Kasatkinovou.¹⁵ V českém prostředí se této problematice věnovali ruský emigrant Alfred Ljudvigovič Bem ve stěžejní monografii *Tajemství osobnosti Dostojevského* (1928), František Kautman v několikrát vydané práci *Dostojevskij – věčný problém člověka* (pův. 1976, vyd. 1992 a 2004) a Milan Exner v monografii *Afekt, sen a skutečnost. Osobnost a ontologická hodnota fikce* (2013).

Přímo o snech pojednává monografie slovenského dostojevskologa Andreje Červeňáka *Dostojevského sny* (1999).¹⁶ Červeňák si v ní klade otázku, jaká je podstata a smysl snů, protože dosavadní výzkumy se soustředily především na jejich interpretaci a ne ontologii.¹⁷

Co je sen?

Chtěli bychom poukázat na to, že v ruském jazyce má slovo „сон“ dva významy, a to nejen „sen“, ale i „spánek“.¹⁸ V ruském jazyce se významy slova „сон“ prolínají a z uvedeného důvodu vznikají při překladu Dostojevského děl z ruského jazyka do češtiny posuny.

Z hlediska psychologie je sen definován jako fantazijní zážitek optické nebo akustické povahy vznikající v průběhu spánku. Jedná se o informaci, která se vytváří v podvědomí

12 Opomnění snů jako složky literárního díla však přetrvává dodnes, Andrej Červeňák na tuto skutečnost poukazuje slovy: „Predtým sa od románu Zločin a trest a jeho snov utekalo do kapitalistických džunglí, teraz sa uchylujeme do kláštorov, pustovní a cirkevných obrazární.“ ČERVEŇÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezínok 1999, s. 83.

13 KLAUS, O.: *Die Träume in Dostojevskys „Raskolnikoff“*. München 1926.

14 НАЗИРОВ, Р. Г.: *Творческие принципы Ф. М. Достоевского*. Саратов 1982.

15 КАСАТКИНА, Т. А.: *Характерология Достоевского*. Москва 2006.

16 František Kautman (1927–2016) objevil v tvorbě F. M. Dostojevského dokonce nový motiv, který pojmenoval motiv odhalené nožky. Andrej Červeňák (1932–2012) se věnoval ontologii snu a jeho funkci v Dostojevského povídkách, novelách a románech.

17 O snech v tvorbě Dostojevského Červeňák píše v částech: *Človek snívá celý život, Sen a zmysel, Človek a sen o nesmrteľnosti, Sen a generačný zmysel, Tri sny Rodiona Raskolnikova, Sen Alošu Karamazova, Sen smieľneho človeka, Sen a snový základ umeleckej tvorby*.

18 S. I. Ožegov definuje dva základní významy slova „сон“, jako první uvádí „spánek“: „То, что снится, грезится спящему, сновидение.“ Druhým významem je „sen“: „Наступающее через определенные промежутки времени физиологическое состояние покоя и отдыха, при котором полностью или частично прекращается работа сознания.“ ОЖЕГОВ, С. И.: *Словарь русского языка*. Москва 2008, s. 733. Doplňme, že v ruském jazyce se hovoří se slovem „сон“ (ve významu „sen“) používají frazeologismy, například „Ни сном ни духом не виноват“ nebo „Сна ни в одном глазу нет“. Slovy „Ни сном ни духом“ člověk přísahal na svou nevinu. Jedná se přitom o frazeologismus, který pochází z dob, kdy lidé věřili, že se jim budoucnost může odhalit prostřednictvím snů nebo duchů. Srov. ГАЛЫНСКИЙ, М. С.: *Словарь крылатых слов и выражений*. Москва 2006, s. 331.

člověka v tzv. REM fázi spánku (Rapid Eye Movement). Společným jmenovatelem snů je mnohovýznamnost, souvislost s realitou, ale také nepřesnost v časovém a prostorovém vymezení. Podle rakouského psychologa Sigmunda Freuda vznikají sny pod vlivem tří elementů, a to pocitů formujících se v průběhu spánku, potlačovaných představ a myšlenek, které souvisí s denními zážitky. Zvláštní typ snů představuje tzv. denní snění, tedy neskutečná přání a prožitky člověka unikajícího před realitou.¹⁹

Dostojevského člověk osciluje mezi snem a realitou, snění se tak stává jeho typickým charakterovým rysem. Sny se zdají postavám napříč celou Dostojevského tvorbou, Makaru Děvuškinovi, Nětočce Nězvanovové, Rodionu Raskolnikovovi, Dmitriju Karamazovi a dalším. Podle nás se téměř vždy jedná o ústřední postavu²⁰ díla, nebo také o postavu, která svým konáním hlavní postavu připomíná, představuje jejího dvojníka či tzv. deformovanou emanaci.²¹ V románu *Zločin a trest* se ústřední postavě románu, studentu Rodionu Raskolnikovovi, zdají tři sny, jeho dvojníkovi Svidrigajlovovi se také zdají tři sny, přičemž tyto sny anticipují další rozvíjení syžetu. Sny, které se Dostojevského postavám zdají, jsou v dílech zobrazovány explicitně, nebo implicitně, když se o nich postava jen zmíní, ale podrobněji je nerozvádí.

Z hlediska psychologizace zejména sny představují nejlepší nástroj, jak proniknout do hlubin duše postavy. Jaké je ale místo snů v literárním díle? Andrej Červeňák na tuto otázku odpovídá následovně: „Sú akoby vloženými novelami (epizódami), nepatria ani do naratívnej, ani do deskriptívnej línie románu, ale vnášajú do ich napätí s témou tolko umelekej informácie (psychologickej, iracionálnej, pneumonálnej), že zásadne ovplyvňujú ďalší vývin témy, sujetu a postavy v diele – uvedené entity pred a po snoch tvoria noetickú a estetickú kvalitu diela.“²² Sny zaujímajú v dílech výjimečné miesto, bez nich by bylo dílo rozhodně chudší o další možnosti interpretace.

Sny a *Deník spisovatele*

Sen propojuje celou Dostojevského tvorbu od *Chudých lidí* po *Bratry Karamazovy*. V *Deníku spisovatele*, syntetickém díle, sestávajícím z žánrů uměleckých (novela, povídka, črta aj.), věcných (kritická stať, nekrolog aj.) i pomezních (fejton, vzpomínka aj.), mají

19 Blíže viz DANIEL, J.: *Prehľad všeobecnej psychológie*. Nitra 2002, s. 67–68.

20 V případě románu *Bratři Karamazovi* se v centru díla nacházejí postavy třech bratrů, z nichž nejdůležitější roli sehrává Aljoša. Jeho cesta se jeví správnější než cesty bratrů Dmitrije a Ivana. V pokračování románu, které Dostojevskij již bohužel napsat nestihl, měl být hlavní postavou právě Aljoša.

21 Termín Andreje Červeňáka, jenž byl použit v souboru studií s názvem *Rozjímání o Velkom Inkvizitorovi*. Červeňák tak označuje nevlastního bratra Dmitrije, Ivana a Aljoši Karamazových: „Zamlčaný brat Smerďakov nie je samostatnou ontologickou veličinou (dominantou), ale iba deformovanou emanáciou Ivana Karamazova, možným dôsledkom jeho myšlienky, ktorej sa zmocní ulica.“ ČERVEŇÁK, A.: *Na margo Velkého Inkvizítora*. In: ČERVEŇÁK, A. a kol.: *Rozjímání o Velkom Inkvizitorovi*. Bratislava 2005, s. 36.

22 ČERVEŇÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok 1999, s. 85.

sny také své důležité místo. Nacházíme je v prvních dvou fázích vydávání *Deníku*, v letech 1873–1878, dokonce i v názvech dílčích částí.²³

Sen o týrané kobylce se původně objevuje v románu *Zločin a trest*. Zdá se Raskolnikovovi před vykonáním vraždy lichvářky Aljony Ivanovny a její sestry Lizavety. Obraz týrané kobylky se v *Deníku spisovatele* mění ze snu na vzpomínku umožňující interpretaci Raskolnikovova snu z románu *Zločin a trest* v souvislosti s osobností spisovatele. Objevuje se v části *Ruský spolek na ochranu zvířat* (*Русское общество покровительства животным. Фельдъегерь. Зелено-вино. Зуд разврата и воробьев. С конца или с начала?*).²⁴ Jak můžeme vidět, Dostojevskij v *Deníku spisovatele* zaznamenával také události, které se svým charakterem mohou jevit marginální, ale souvisejí s problémy ruské společnosti. Například událost, kdy Ruský spolek na ochranu zvířat slavil desetileté výročí svého založení. Představitelé spolku se osvětou proti týrání zvířat snažili zabránit domácímu násilí páchanému na ženách. Ke spolku spisovatel zaujímá ambivalentní stanovisko. Na jedné straně podporuje myšlenku zakládání podobných spolků, na straně druhé projevy násilí člověka k člověku se tím nevyřeší, čímž zdůrazňuje řešení problémů od začátku.

Jako příklad Dostojevskij uvádí příhodu, která se stala v době, když jej jako patnáctiletého spolu se starším bratrem doprovázel otec z Moskvy do Petrohradu do školy pro důstojníky: „Между тем к почтовой станции подкатила новая переменная лихая тройка, и ямщик, молодой парень лет двадцати, держа на руке армяк, сам в красной рубашке, вскочил на облучок. Тотчас же выскочил и фельдъегерь, сбежал с ступенек и сел в тележку. Ямщик тронул, но не успел он и тронуть, как фельдъегерь приподнялся и молча, безо всяких каких-нибудь слов, поднял свой здоровенный правый кулак и, сверху, больно опустил его в самый затылок ямщика. Тот весь тряхнулся вперед, поднял кнут и изо всей силы охлестнул коренную. Лошади, рванулись, но это вовсе не укротило фельдъегеря. Тут был метод, а не раздражение, нечто предвзятое и испытанное многолетним опытом, и страшный кулак взвился снова и снова ударил в затылок. Затем снова и снова, и так продолжалось, пока тройка не скрылась из виду.“²⁵ Příhodu z cesty si mladý Dostojevskij zapamatoval na celý život.²⁶

Ve srovnání se snem Raskolnikova však dochází k posunu v tom, že ve stati z *Deníku spisovatele* jsou týrány tři koně, ne jeden. Negativní zážitek z dětství, sen Raskolnikova

23 Sen najdeme v názvech statí *Sny a přeludy*, *Sen o smíru za hranicemi doktrín* a v názvu novely *Sen směšného člověka*.

24 *Deník spisovatele* z února roku 1876, III. kapitola, část 1.

25 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй*. Ленинград 1981, s. 28.

26 Dále v textu se vyjadřuje slovy: „Эта отвратительная картинка осталась в воспоминаниях моих на всю жизнь. Я никогда не мог забыть фельдъегеря и многое позорное и жестокое в русском народе как-то поневоле и долго потом наклонен был объяснять уж, конечно, слишком односторонне.“ Tamtéž, s. 29.

z románu *Zločin a trest* a zároveň Dostojevského reminiscence umístěna v *Deníku spisovatele* je důkazem propojenosti *Deníku* a ostatní tvorby spisovatele. Sen Raskolnikova tak získává autobiografický rozměr, čímž se podle nás *Deník spisovatele* stává klíčem sloužícím k interpretaci tvorby F. M. Dostojevského.

V povídce *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku (Мальчик у Христа на елке)*²⁷ se malému, asi šestiletému chlapci zdá sen o lepší budoucnosti. Jeho maminka zemřela a on, toužící po vánočním stromečku, vykročil do ulic chladného města: „[...] о, какой свет! О, какая елка! Да и не елка это, он и не видал еще таких деревьев! Где это он теперь: все блестит, все сияет и кругом все куколки, — но нет, это все мальчики и девочки, только такие светлые, все они кружатся около него, летают, все они целуют его, берут его, несут с собою, да и сам он летит, и видит: смотрит его мама и смеется на него радостно.“²⁸ Jedná se o chlapečkovou touhu, z tohoto důvodu sen nazveme sen-touha.

V části *Sny a přeludy (Мечты и грезы)*²⁹ F. M. Dostojevskij srovnává Rusko a Západ, poukazuje na rozdíly a touhu je ze strany Ruska dohnat: „Все это мои мечты, разумеется; но ... повторяю, невольно мечтается иногда в этом смысле, а потому и продолжаю мечту.“³⁰ Dále píše o alkoholismu. Alkoholismus přitom ve druhé polovině 19. století patřil k jednomu z nejdůležitějších společenských problémů Ruska, k němuž se Dostojevskij kriticky vyjadřoval v několika statích v *Deníku spisovatele*.³¹ Sny vystupují v metaforické poloze, jde o Dostojevského sen-touhu osvobodit lid od alkoholového orození: „Матери пьют, дети пьют, церкви пустеют, отцы разбоиничают; бронзовую руку у Ивана Сусанина отпилили и в кабаке снесли; а в кабаке приняли! Спросите лишь одну медицину: какое может родиться поколение от таких пьяниц? Но пусть, пусть (и дай боже!), пусть это лишь одна мечта пессимиста, в десять раз преувеличившая беду!“³² Pokračování v dosavadním způsobu života by mohlo mít fatální důsledky, zkaženost a mravní rozklad národu, proto spisovatel věří, že se tento katastrofický sen nikdy nevyplní: „Явятся мелкие, подленькие, развратнейшие буржуа и бесконечное множество закабаленных им нищих рабов — вот картина! Жидки будут пить народную кровь и питаться развратом и унижением народным, но так как они будут

27 *Deník spisovatele* z ledna roku 1876, II. kapitola, část 2.

28 Tamtéž, s. 16.

29 *Deník spisovatele* za rok 1873, II. část.

30 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый*. Ленинград 1980, s. 93.

31 Například v kritické stati *O novém dramatu*, ve které Dostojevskij vyzdvihoval ideovou hodnotu tragédie D. Kišenského *Kdo do dna dopívá, dobře mu nebývá* a jeho výchovný cíl zejména kvůli kritice alkoholismu. Opilce na petrohradských ulicích a jejich oplzlé vyjadřování popisuje ve fejetonu *Drobné obrázky*, obraz opilých vězňů se objevuje také ve vzpomínce spisovatele na nucené práce vložené do povídky *Mužik Marej*. Jak jsme již uvedli, alkoholismu je jedno z nejdůležitějších a zároveň nejpálčivějších témat zachycených v *Deníku spisovatele*.

32 Tamtéž, s. 94.

платить бюджет, то, стало быть, их же надо будет поддерживать. Мечта скверная, мечта ужасная, и — слава богу, что это только лишь сон! Сон титулярного советника Поприщина, я с этим согласен. Но не сбыться ему!³³

V další stati z *Deníku spisovatele* s názvem *Vize o Evropě (Мечты о Европе)*³⁴ Dostojevskij rozvíjí srovnání Evropy a Ruska, zdůrazňující fakt, že Rusové mají o Evropě mylné představy. Nakonec konstatuje, že v Evropě může být situace ještě horší než v samotném Rusku: „Да, на вид там, пожалуй, еще хуже нашего; разве только историческая причинность обособлении виднее; но тем, пожалуй, там и безотраднее.“³⁵ Kritická vyjádření spisovatele se dotýkají Francie a Německa, za největší nebezpečí však považuje komunismus šířící se více a více.³⁶ Změna společenského zřízení na komunismus se podle Dostojevského bude dát jen stěží zničit. O vlivu sociálních idejí píše: „Уж и теперь социализм проел Европу [...]“³⁷ Tyto sny nazveme sny kritickými. V kritickém srovnání Ruska a Evropy Dostojevskij pokračuje také statí *Sen o smíru za hranicemi doktrín (Примирительная мечта вне науки)*³⁸, ve které vyjadřuje víru v lidstvo, konkrétně v odstranění překážek, které lidem brání v poznání.³⁹ Sen z této části spadá do kategorie snů, které jsme pojmenovali sny-touhy.

Novela *Sen směšného člověka (Сон смешного человека)*⁴⁰ Michail Bachtin považoval za encyklopedii motivů z ostatní tvorby spisovatele.⁴¹ Sen se zdá vypravěči příběhu, člověku, který sám sobě říká „směšný člověk“. Již rozhodnut spáchat sebevraždu, odmítné pomoci malé holčičce. Nereálný, fantastický sen vypravěče pojednává o tom, jak sebevraždu doopravdy spáchá a dostává se na planetu, kde žijí lidé neznající hřích. Svým chováním však jejich charaktery zkazí do takové míry, až lidé začnou lhát a vzájemně si ubližovat. Sen nabývá podle nás katarzní funkci, protože po probuzení vypravěč na základě tohoto snu změní svůj postoj a rozhodne se pomoci malé holčičce, jejíž prosbu na

33 Tamtéž, s. 95.

34 *Deník spisovatele* za březen roku 1876, I. kapitola, část 4.

35 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй*. Ленинград 1981, s. 84.

36 „А между тем это всемирная — и республика провозглашена именно для войны, если не с Германией, то с еще более опасным соперником, — соперником и врагом всей Европы, — коммунизмом, и этот соперник теперь, при республике, восстанет гораздо раньше, чем было бы при всяком другом правительств.“ Tamtéž, s. 84.

37 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй*. Ленинград 1981, s. 87.

38 *Deník spisovatele* za leden roku 1877. II. kapitola, část 1.

39 „В самом деле, чему вы верите? Вы верите (да и я с вами) в общечеловечность, то есть в то, что падут когда-нибудь, перед светом разума и сознания, естественные преграды и предрасудки, разделяющие до сих пор свободное общение наций эгоизмом национальных требований, и что тогда только народы заживут одним духом и ладом, как братья, разумно и любовно стремясь к общей гармонии.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый*. Ленинград 1983, s. 19.

40 Novela vložena do *Deníku spisovatele* za duben roku 1877. II. kapitola.

41 Blíže viz BACHTIN, M. M.: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha 1971.

začátku odmítl: „Главное — люби других как себя, вот что главное, и это все, больше ровно ничего не надо: тотчас найдешь как устроиться.“⁴² V důsledku vložení snu do syžetu novely ji už Dostojevskij v podtitulu nazval fantastickou. My nazveme tento sen snem-fantazií. Myslíme si, že motiv snu ve vztahu k ostatní tvorbě Dostojevského vrcholí zejména v této novele, stává se v ní centrálním motivem, který sám o sobě zaujímá více než tři čtvrtiny díla.

Типология снů

Z hlediska typologie můžeme na sny nacházející se v *Deníku spisovatele* nahlížet různě. Co se týče vztahu snů k realitě, rozlišujeme sny autobiografické a fiktivní. Ke snům s autobiografickým základem řadíme sen-vzpomínku o týrání kobylky vážící se k osobnosti spisovatele. Epizoda vložená do stati z *Deníku spisovatele* má interpretační funkci. K autobiografickému typu snů patří také sny se společenskopolitickým dosahem, jejichž funkce v analyzovaných statích je kritická, například *Sny a přeludy*, *Sny o Evropě*. Za fiktivní sny považujeme sen-touhu chlapečka z krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* a také sen hlavní postavy z novely *Sen směšného člověka*.

Podle charakteru nebo také povahy definujeme sen-vzpomínku, sen-touhu (chlapeček z krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*, touhy spisovatele po lepší budoucnosti Rusů ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smrti za hranicemi doktrín*), sen-fantazie (sen vypravěče novely *Sen směšného člověka*). V souvislosti s ostatní tvorbou Dostojevského rozlišujeme sny analogické, opakující se, jako například sen-vzpomínka, nebo gradující, tedy sen, který se zdá „směšnému člověku“ z novely vložené do *Deníku spisovatele*.

Funkce snů, sny a žánr

V Dostojevského románech jsou sny nástrojem psychologizace postav, které, jak jsme uvedli výše, oscilují mezi snem a realitou. V románu *Zločin a trest* dochází k propojení motivu snu s kompozicí díla. Co je však nejdůležitější, v díle získávají anticipační funkci, anticipují katarzi postavy⁴³. Analogii Raskolnikova apokalyptického snu představuje podle nás sen Dmitrije Karamazova v románu *Bratři Karamazovi* o spálené vesnici, který otevírá této postavě cestu ke katarzi v posledním románu spisovatele *Bratři Karamazovi*.

Co se týče funkce snů v *Deníku spisovatele*, sen-vzpomínka ve stati *Ruský spolek na ochranu zvířat* má funkci interpretační, protože se vztahuje ke snu Raskolnikova

42 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый*. Ленинград 1983, s. 119.

43 Slovy Andreje Červenáka jsou sny „navigátoři katarzie“. ČERVENÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezínok 1999, s. 152.

z románu *Zločin a trest*. Interpretace románu v souvislosti s biografií spisovatele tak získává nový rozměr.

Sny ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín* mají podle nás funkci společenskokritickou, což se projevuje zejména v kritickém postoji spisovatele k nejvýznamnějším společenským problémům, kterými byly alkoholismus, negramotnost, projevy násilí a další. Fantastický sen vypravěče z novely *Sen směšného člověka* má stejnou očistující funkci jako sen Raskolnikova nebo Dmitrije Karamazova, postavu „směšného člověka“ tak přivádí ke katarzi.

Z hlediska propojenosti snů a konkrétního literárního žánru představuje námi označený sen-vzpomínka ze statě *Ruský spolek na ochranu zvířat* krátkou vzpomínku nebo reminiscenci vloženou do společenskokritické statě. Sny-touhy ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín* jsou propojeny s žánrem společenskokritické statě. Fiktivní sny, tedy sny, které Dostojevskij vložil do krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* a novely *Sen směšného člověka*, mají charakter fantastického vyprávění.

Závěr

Sny a snění jsou obohacujícím prvkem, který se pojí s Dostojevského tvorbou před vydáním *Deníku spisovatele*, po jeho vydání i v *Deníku* samotném. V příspěvku jsme se věnovali interpretaci snů, které Dostojevskij integroval do svého *Deníku spisovatele* v souvislosti s ostatní jeho tvorbou.

Jak jsme mohli vidět, na sny v *Deníku spisovatele* můžeme nahlížet různě: z hlediska jejich vztahu k realitě (autobiografické, fiktivní), charakteru (sen-vzpomínka, sen-touha, sen-fantazie) nebo souvislosti s ostatní tvorbou F. M. Dostojevského (opakující se, gradující), ale také z hlediska jejich funkce (interpretační, společenskokritická, katarzní) nebo propojenosti s žánrem (vzpomínka, společenskokritická stať aj.).

Bibliografie

- BACHTIN, M. M.: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha 1971.
Biblia. Písmo sváté Staré a Novej zmluvy. Tranoscius 1999.
ČERVENĀK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok 1999.
ČERVENĀK, A. a kol.: *Rozjímanie o Veľkom Inkvizítorovi*. Bratislava 2005.
DANIEL, J.: *Prehľad všeobecnej psychológie*. Nitra 2002.
EXNER, M.: *Afekt, sen a skutočnosť. Osobnosť a ontologická hodnota fikcie*. Liberec 2013.
FRENZEL, E.: *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart 1970.
KAUS, O.: *Die Träume in Dostojewskys „Raskolnikoff“*. München 1926.
NÜNNING, A.: *Lexikon theorie literatury a kultury*. Praha 2006.

- PAUČOVÁ, L.: *Motiv tzv. nahodilé rodiny v Deníku spisovatele ve vztahu k ostatní tvorbě F. M. Dostojevského*. In: PAUČOVÁ, L. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika III. Slavistika mezi generacemi*. Brno 2018, s. 109–117.
- PAUČOVÁ, L.: *Motivy žvlů v Dostojevského Deníku spisovatele*. In: POSPÍŠIL, I. – PAUČOVÁ, L. – ZELENKA, M. (eds): *Česká slavistika 2018*. Brno 2018, s. 129–136.
- PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc 2002.
- ГАЛЫНСКИЙ, М. С.: *Словарь крылатых слов и выражений*. Москва 2006.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй*. Ленинград 1981.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый*. Ленинград 1980.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый*. Ленинград 1983.
- КАСАТКИНА, Т. А.: *Характерология Достоевского*. Москва 2006.
- ОЖЕГОВ, С. И.: *Словарь русского языка*. Москва 2008.
- НАЗИРОВ, Р. Г.: *Творческие принципы Ф. М. Достоевского*. Саратов 1982.
- ТОМАШЕВСКИЙ, Б. В.: *Краткий курс поэтики*. Москва 2006.
- УШАКОВ, Д. Н.: *Большой толковый словарь современного русского языка*. Москва 2007.

PaedDr. Lenka Paučová (*1986) zpracovává disertační práci pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., na téma *Filiace Deníku spisovatele v tvorbě F. M. Dostojevského a jeho žánrové metamorfózy v ruské literatuře počátku 20. století*. Ve svém výzkumu se zaměřuje na ruskou literaturu 19. století, především na osobnost a tvorbu F. M. Dostojevského a žánr deníku ve slovanských literaturách. E-mail: lenka.paucova@mail.muni.cz.

ИЗУЧЕНИЕ ГОРОДА И ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ Г. БЕЛЫХ И Л. ПАНТЕЛЕЕВА «РЕСПУБЛИКА ШКИД»

Светлана Олеговна Садикова

The Research of the Image of the City and City Space Using the Example of G. Belykh and L. Panteleev's Novel *The Republic of Shkid*

The city is one of the main topics of the modern reality, and literature is not an exception. While studying the city in literature, researchers pay their attention to anatomy, physiology and psychology of the city, as well as its chronotope etc. We tried to show some of these aspects basing on *Republic of Shkid* by G. Belykh and L. Panteleev. After some basic facts about the book and its authors there follows the description of Petrograd in the book. The dominant of the city space here is the school itself and surrounding streets. From the authors' point of view there is some connection between the school, its pupils and the city so that they can influence each other. The city for them is predominantly the school, and the main city monuments are not so attractive for them. It is very important that even if the atmosphere of the epoch is so negative, the authors see the city in happy colours.

Key words: G. Belykh; L. Panteleev; *Republic of Shkid*; Petrograd; Leningrad; city text; text about the city; city space; urban literature; city in literature

В русской литературе городская тематика занимает важнейшее место. Город, будучи самостоятельным организмом, способен влиять на человека и этим он интересен. Особенное внимание писателей и литературоведов привлекают, конечно, такие крупнейшие города, как Москва и Санкт-Петербург. Образ различных городов ярко представлен в произведениях классиков русской литературы (А. С. Пушкин, А. Н. Островский, М. Ю. Лермонтов, Л. Н. Толстой, А. С. Блок и др.). Более того, написано множество работ, в том числе и литературоведческих, которые посвящены изучению города в литературе. Среди литературоведов большой вклад в изучение художественной литературы о городе внесли Н. П. Анциферов («Проблемы урбанизма в русской художественной литературе: опыт построения образа города — Санкт-Петербурга Достоевского — на основе анализа литературных традиций», 2009, «Душа Петербурга», 1922, 1990, «Пути изучения города как социального организма», 1925, 1926 и др.), В. Н. Топоров («Петербургский текст русской литературы», 2003, «Пространство и текст», 1983), Ю. М. Лотман («Символика Петербурга и проблемы семиотики города», 1992), Д. Годрова («Чувствительный город», 2006) и другие. Исследуются такие явления, как «сверхтекст», «петербургский текст» (или другие городские тексты), диалог двух столиц, диалог столицы и провинции и многое другое.

Однако исследователи, изучающие города в русской литературе, чаще всего анализируют творчество самых известных писателей XIX века (Н. В. Гоголя, А. С. Пушкина, Ф. М. Достоевского, Л. Н. Толстого), меньшее внимание уделяется произведениям менее известных писателей XX и XXI вв., таким, как, например, «Республика Шкид», написанная Григорием Белых и Леонидом Пантелеевым, речь о которой и пойдет далее.

При изучении любого города необходим междисциплинарный подход, ведь изучением города, помимо литературоведения, занимаются также краеведение, искусствоведение, гуманитарная география, история, культурология, а также новая наука XX века — урбанистика, которая изучает закономерности «возникновения и развития городов».¹

Скажем несколько слов о методологии исследования т. н. городских текстов. О. С. Шурупова в статье «Особенности методологии исследования городского сверхтекста» пишет о «методике анализа культурных значений и смыслов»: «В ходе комплексного анализа функционирования культурных смыслов в пределах конкретного текста возможно рассмотреть такие этапы этого крайне сложного процесса, как форсирование микросмыслов на основе культурно-специфичных значений, их

1 СМИРНОВ, С. Б.: *Московско-петербургское взаимодействие в контексте современных подходов к изучению города*. Известия РГПУ им. А. И. Герцена, 2005, № 11, с. 226. [online]. [Cit. 28. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://cyberleninka.ru/article/n/moskovsko-peterburgskoe-vzaimodeystvie-v-kontekste-sovremennyh-podhodov-k-izucheniyu-goroda>>.

комбинирование, в результате которого образуются культурные смыслы, а также формирование макросмысла сего текста».² Такой подход хорош при изучении и сравнении нескольких текстов о городе: выявляются отдельные реализации «культурных значений» (топонимы, известные жители, описание политической ситуации, прецедентные феномены и т. д.). Например, при исследовании литературного Санкт-Петербурга — это Медный Всадник, Нева, Невский проспект, Петр Первый, Исаакиевский собор и т. п.³

При изучении нескольких городских текстов также применяется компаративный подход, который является основным. Заключается он в том, что сравнивается один город в произведениях разных писателей. При помощи определенных критериев, например, пространственно-временная характеристика, авторская оценка, жанровая характеристика и др., находят общие тенденции и различия описания этого города.

При анализе конкретного текста/произведения о городе нужно в начале изучить «анатомию», «физиологию» и «психологию» города. По словам Н. П. Анциферова, к анатомии города относится рельеф, почва, растительность и т. д., т. е. само место, «план города», «система улиц», главные и второстепенные объекты и др. Физиология — это сам «город, пульсирующий всеми своими органами через деятельность общества».⁴ И, наконец, психология — это «душа города», т. е. «единство всех элементов, составляющих городской организм, как конкретную индивидуальность».⁵ В начале исследуется внешний облик города, потом уже детали (улицы, проспекты, мосты, здания и пр.).⁶ После этого можно перейти к жителям города и к тому, как город на них влияет.

Часто исследователи упоминают «духа-хранителя» города. Например, для Санкт-Петербурга, как пишет в своем труде *«Душа Петербурга»* Н. П. Анциферов, «genius loci» — это Петр Великий.⁷ Однако, когда город именовался Ленинградом, его духом-хранителем был В. И. Ленин.

При изучении города важное место занимает городской хронотоп. Существуют различные классификации городских хронотопов. Например, Е. Я. Бурдина выделяет «историко-бытийный хронотоп», связанный с местом и временем возникновения города и его становления, с предназначением города, с изменением

2 ШУРУПОВА, О. С.: *Особенности методологии исследования городского сверхтекста*. Известия ТулГУ. Гуманитарные науки, 2014, № 2, с. 297. [online]. [Cit. 29. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-metodologii-issledovaniya-gorodskogo-sverhteksta>>.

3 Там же, с. 297–298.

4 АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Пути изучения города как социального организма. Опыт комплексного подхода*. Ленинград 1926, с. 23.

5 Там же.

6 Там же, с. 21–23, 28–29.

7 АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Душа Петербурга*. Москва 2014, с. 15.

города на протяжении времени под влиянием все новых «трендов». Далее исследовательница выделяет «профанный хронотоп», т. е. повседневность, которая играет огромнейшую роль в развитии города, благодаря ней можно увидеть город «живым», его каждодневное состояние. Под «глобальным» Бурдина понимает хронотоп, который указывает на важность города для цивилизации, на то перспективен ли город, разнообразен и притягивает ли к себе людей.⁸

Среди чешских литературоведов, изучающих проблематику городского пространства, особое место занимает Д. Годрова. В произведении «Чувствительный город» исследовательница во многом опирается на московско-тартускую школу (особенно на Ю. М. Лотмана и В. Н. Топорова). Посвящено оно Праге, которая у исследовательницы живая, динамичная, а главное — способная чувствовать. Годрова рассматривает различные аспекты городского пространства и текста: мотив идущего по городу человека, топосы города (кладбище, музей, библиотека, храм).⁹ Храм или крепость могут быть центрами города; такие города понятны даже иностранцам, ведь город с ярким центром воспринимается лучше, здесь есть некая «точка опоры».¹⁰

Н. П. Анциферов также пишет о двух типах городов: первые развиваются свободно, стихийно (Москва, Рим), они находятся «в центре мира», вторые же были построены по определенному плану (Санкт-Петербург, Нью-Йорк) и находятся «на крае».¹¹ Они лишь надеются, что когда-нибудь окажутся в центре, в случае завоевания соседних территорий.¹²

Изучением города как живого организма занимался и Ю. М. Лотман, писавший о том, что, изучая город как статическую точку (например, Санкт-Петербург Пушкина или Достоевского), мы не поймем его полностью. Город меняется в зависимости от того, кто и как на него смотрит.¹³

Изучая городские тексты, нельзя обойти В. Н. Топорова, который, возможно, наиболее сильным образом повлиял на изучение города, особенно Санкт-Петербурга, в литературе и создал понятие «петербургский текст». Это «[...] некий синтетический сверхтекст, с которым связываются высшие смыслы и цели. Только через этот текст Санкт-Петербург совершает прорыв в сферу символического и про-

8 БУРДИНА, Е. Я.: «Что ни город, то хронотоп». *Пространственно-временная диагностика города*. Международный научно-исследовательский журнал, 2017, № 9 (63), с. 103–108. [online]. [Cit. 29. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://research-journal.org/culture/chto-ni-gorod-to-xronotop-prostranstvenno-vremennaya-diagnostika-goroda>>.

9 HODROVÁ, D.: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha 2006, с. 19.

10 Там же, с. 17.

11 АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Душа Петербурга*. Москва 2014, с. 11–13, 18.

12 ЛОТМАН, Ю. М.: *Избранные статьи в трех томах. Т. 3. Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. Мелкие заметки*. Таллин 1993, с. 9–10.

13 ЛОТМАН, Ю. М.: *Город и время. Метафизика Петербурга*. Санкт-Петербург 1993, с. 84.

виденциального».¹⁴ Составляющими петербургского текста, по словам Топорова, являются: климатически-метеорологический и ландшафтный, материально-культурный, духовно-культурный и исторический элементы.¹⁵ Все эти элементы важны не только при изучении петербургского текста, но и любого другого городского текста.

Итак, нами были перечислены некоторые общие характеристики изучения города в литературе, а также литературоведы, занимающиеся проблематикой изучения городского текста и города в литературе в общем. Теперь перейдем непосредственно к «*Республике Шкид*» Л. Пантелеева и Г. Белых и образу Петрограда в ней.

Для начала скажем несколько слов о «*Республике Шкид*» и ее авторах. Повесть, изданная в 1927 году, уже несколько десятилетий является одним из любимых произведений русских детей. Она рассказывает нам о жизни детей и подростков в школе для беспризорников, воришек, трудных подростков в постреволюционном Петрограде. Леонид Пантелеев (настоящее имя Алексей Еремеев) и Григорий Белых, будучи сами воспитанниками этой школы, знали такую жизнь не понаслышке, и тем повесть представляется нам еще более интересной. Редакторами произведения юных авторов (одному было 19, второму 17 лет) были известные писатели Евгений Шварц и Самуил Маршак.¹⁶ «*Республику Шкид*» любили не только дети, о ней писали такие современники писателей, как уже упомянутый С. Я. Маршак, М. Горький и К. И. Чуковский.¹⁷

Повесть является автобиографической, поэтому нельзя обойти стороной некоторые факты из жизни ее создателей. Первый, старший, автор — Григорий Белых — родился в Санкт-Петербурге. После смерти отца семья оказалась в трудном положении, и мальчик был вынужден помогать матери зарабатывать любыми способами: начал подворовывать и попал в школу социально-индивидуального воспитания им. Ф. М. Достоевского. Здесь они и познакомились с Л. Пантелеевым. Последний также родился в Санкт-Петербурге в семье дворянина, который во время революции пропал без вести. Семья мальчика скиталась, переезжая из города в город, а мальчик, который пытался зарабатывать подобно Г. Белых, попадал в колонии и детские дома, так он и оказался в школе им. Ф. М. Достоевского. «*Республика Шкид*», которая изначально должна была называться «*Королевство Шкид*», была издана уже после выпуска мальчиков из школы. Переиздавалась она ежегодно, пока

14 ТОПОРОВ, В. Н.: *Петербургский текст (Памятники отечественной науки XX век)*. Москва 2009, с. 659.

15 Там же, с. 665–666, 669–670.

16 ПУТИЛОВА, Е. О.: *Началось в республике Шкид*. [online]. [Cit. 29. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://libking.ru/books/nonf-/nonf-biography/441355-7-evgeniya-putilova-nachalos-v-respublike-shkid.html#book>>.

17 САДИКОВА, С.: *Многоликий город: Санкт-Петербург в литературе разных исторических эпох*. Магистерская дипломная работа. Брно 2018, с. 60–61.

Г. Белых не был репрессирован за насмешливые стихи о Сталине в 1936 году. Умер Г. Белых в тюрьме от туберкулеза в 1938 году. Л. Пантелееву предлагали издавать повесть только под своим именем, но он отказывался, в результате чего произведение было переиздано лишь в 1961 году. Последним произведением Л. Пантелеева были мемуары «*Верую!*», изданные по завещанию писателя через 3 года после его смерти, в 1991 году.¹⁸

Жанр «*Республики Шкид*» неоднозначен. С одной стороны — это повесть, именно так произведение именовали авторы, но с другой стороны такую «прозу новой формации» можно обозначить как роман в рассказах. Связана такая форма, во-первых, с нормальным творческим процессом — изображением ярких моментов действительности, а, во-вторых, с самим временем написания, временем исканий истины и жизненного пути.¹⁹ Более того, это произведение носит мемуарный характер, это значит, что события, описанные здесь, либо происходили с героями в действительности, либо создается впечатление их реалистичности. Современные городские тексты в целом нередко носят форму «романа в рассказах» и являются автобиографичными. Примерами таких городских текстов могут быть романы А. Аствацатурова, проза М. Веллера, сборники «*В Питере Жизнь*» и «*Москва — место встречи*». В последних, однако, образ города возникает не на основе рассказов одного конкретного писателя, а нескольких художественных деятелей (писателей, режиссеров, актеров, художников и др.).

Так произведение Г. Белых и Л. Пантелеева состоит из 32 глав, и каждая глава представляет собой новый завершённый рассказ. Связаны они между собой сюжетной линией, местом действия, персонажами, а также художественным временем, последовательность которого нарушается лишь ретроспективными «вставками», например, о прошлом героев. Главные герои — это авторы Григорий Черных (Г. Белых) и Ленька Пантелеев и их друзья, при чем одни и те же персонажи могут в одной главе быть главными, в других — второстепенными. В основном это ученики школы, которые либо остались во время революции без родителей, оказались на улице, начали воровать, либо просто трудные подростки или же те, кто попал сюда из тюрьмы. «Шкид» была открыта для перевоспитания таких детей и подростков.²⁰

Начнем с описания важнейших составляющих анатомии города. Центром Петрограда в повести является сама школа им. Ф. М. Достоевского. Это главный локус произведения. С нее же и начинается повествование. Находится она прямо в центре уже Ленинграда на Старо-Петергофском проспекте: «[...] среди сотен других каменных домов затерялось облупившееся трехэтажное здание. [...] До революции

18 Там же, с. 61–63.

19 Там же, с. 65.

20 Там же, с. 67.

здесь помещалось коммерческое училище. Потом оно исчезло вместе с учениками и педагогами». ²¹ Такое описание сразу вводит нас в атмосферу того времени. Здание школы в очень плохом состоянии: «Ветер и дождь попеременно лизали каменные стены опустевшего училища, выкрашенные в чахоточный серовато-желтый цвет. Холод проникал в здание и вместе с сыростью и плесенью расплодился по притихшим классам [...]». ²² Оно, мертвое, противопоставлено другим домам и местам, живым: «Так и стоял посеревший дом со слезящимися окнами. Улица [...] словно не замечала его пустоты, да и некогда было замечать. Жизнь кипела в других местах: в совете, в райкоме [...]». ²³

Еще одной важной составляющей анатомии Петрограда-Ленинграда Г. Белых и Л. Пантелеева является Александро-Невская лавра. Это худшее, что могло случиться с малолетним преступником. «Отсюда было только две дороги: либо в тюрьму, либо назад в нормальный детдом». ²⁴ Как правило, самые тяжелые воспитанники попадали в «Шкид» именно из «последней ступени исправительной системы», которой их пугали и наказывали за плохое поведение. ²⁵

И, наконец, третья важная для героев анатомическая точка города — это школьная дача. Центр города в повести — не главное. Здесь встречаются и «деревянные домики заставы», и «зеленые поля», и дачные домики. ²⁶ Дача есть и у шкидцев и с ней связаны теплые воспоминания. Благодаря путешествию на дачу шкидцы еще лучше познают город. «Ее почти не коснулись ни время, ни разруха минувших лет. Правда, местные жители уже успели, как видно, не один раз навестить этот бывший графский или княжеский особняк, но удовольствовались почему-то двумя-тремя снятыми дверьми, оконными стеклами да парой медных ручек. [...] Дача стояла на возвышенности; с одной стороны проходило полотно ораниенбаумского трамвая, а с трех сторон были парк и лес, видневшийся в долине. Рядом находился пруд — самое оживленное место летом». ²⁷

Привычные петербургские «локусы-мотивы», такие как Медный всадник, Нева, Исаакиевский собор, Эрмитаж, здесь почти не встречаются. Под «локусом-мотивом» следует понимать «устойчиво повторяющийся пространственный образ в творчестве какого-либо писателя или многих авторов, выражающиеся в различных аспектах с помощью варьирования наиболее значимых элементов». ²⁸ Для авторов

21 БЕЛЫХ, Г. – ПАНТЕЛЕЕВ, Л.: *Республика Шкид*. Санкт-Петербург 2016, с. 7.

22 Там же.

23 Там же.

24 Там же, с. 15–16.

25 Там же.

26 Там же, с. 130–131.

27 Там же, с. 132–133.

28 ПЫХТИНА, Ю. Г.: *Теория и методика анализа художественного текста: пространственный аспект*. Оренбург 2007, с. 62.

повести они не являются главным в Петрограде, загадочность, таинственность — это не есть цель их описания города.

Перейдем к описанию «физиологии» и «души» города, т. е. его деятельности людей, жизни в городе, атмосфере и др. Атмосферу, описанную в повести, можно определить следующими словами: гражданская война, голод, революция, бродяжничество, т. е. начало 20-х гг. XX века. Описано все очень реалистично именно потому, что описывают авторы свою реальность, а не прошлое, описанное кем-то другим. Более того, само название повести передает этот характер: «Шкид», как уже было сказано, значит «Школа имени Достоевского», что символично, ведь именно этот писатель занимался темой детей беспризорников, воришек, людей, «упавших на дно». Другими словами, здесь совмещены страшные события прошлого века с шутливым описанием, сделанным детьми.²⁹

Как было сказано выше, школа была создана для перевоспитания трудных детей, многие из которых, например, воровали не из нужды, а скорее из привычки к такому образу жизни: «Часть ребят [...] шла „крохоборствовать“, собирать окурки, другая часть просто гуляла по окрестным улицам, попутно заглядывая и на рынок, где, между прочим, прихватывала с лотков зазевавшихся торговцев незначительные вещицы [...]».³⁰ Уже то, что и здесь так много детей-воришек, заставляет нас представить атмосферу, царившую в городе. Истории почти всех учеников «Шкиды» похожи: все они вынуждены воровать из-за разрухи и голода. Кто-то начинает воровать не сразу, а честно пытается заработать, и только постепенно приходит к воровству. Здесь были дети из разных слоев общества, по той или иной причине начавшие воровать, оказавшиеся на улице и т. п.

Вся физиология Петрограда в повести зависит от происходящего в школе или от настроения учеников и учителей школы. В качестве примера приведем радостное настроение директора школы, Викниксора, которого также можно назвать душой «шкидского» Петрограда-Ленинграда, ведь в его лице ребята обрели отца. «[...] Радость забила в груди. Теплым, родным показалось все — питерские извозчики, газетчики, носильщики. И даже Александр III с „венцом посмертного беславья“ показался красавцем».³¹ Видно, что вернувшийся в Петроград директор воспринимает все иначе, чем обычно. Вещи, которые, очевидно, нормально бы вызвали раздражение, стали другими под воздействием радостного настроения.³² Наоборот, примером «грустного города» может быть влияющее на него плохое настроение ребят, выгнанных из школы: «Прекрасный весенний день не доставил им обычного

29 Там же, с. 63–64.

30 Там же, с. 10.

31 Там же, с. 384.

32 САДИКОВА, С.: *Многоликий город: Санкт-Петербург в литературе разных исторических эпох*. Магистерская дипломная работа. Брно 2018, с. 72.

удовольствия. Шли медленно — куда глаза глядят»³³ или «На улице было холодно и темно. Фонари уже погасли, луны не было, и звезды неярко мигали в просветах туч. [...] Ребята уже чувствовали голод. Дошли до Невского».³⁴ Тут все совершенно другое, унылое, задумчивое и мрачноватое.³⁵

Для героев повести все, что происходит в их школе, равняется тому, что происходит в целом Петрограде. Другими словами, физиология Петрограда есть физиология школы. Например, один из героев, Слаонов, давал другим ученикам хлеб в долг «под проценты», и таким образом стал самым богатым в школе, но для авторов повести он был самым обеспеченным не только в школе: «Слаонов был первым богачом не только в Шкиде, но, пожалуй, и во всем Петрограде».³⁶ Или другой пример: «Весь Старо-Петергофский, от Фонтанки до Обводного, был усеян фланирующими шкидцами и гудел веселым смехом»,³⁷ т. е. для ребят весь проспект веселится вместе с самими ребятами. И, наоборот, город также влиял на них, и дети подражали Петрограду и стране. Они создали свои органы власти, герб — подсолнух, вели свои гражданские войны против «халдеев», т. е. преподавателей, пытались создать равноправие, которое, как им казалось, было вокруг или должно было быть: «Пускай ты барон, нас не касается. У нас — равноправие».³⁸ Они хотят, чтобы все названия были «сокращенными», потому что это «по-советски». Примером может быть само название школы — «Шкид», имена учителей Викниксор (Виктор Николаевич Сорока-Росинский), Эланлюм (Элла Андреевна Люмберг). То есть все, что происходит в стране, а для учеников школы страна — это, прежде всего, Петроград, отражается на школе и школьной жизни ребят и наиболее яркий образ Петрограда передан именно через описание школы.

Петроград в повести чаще всего описан в движении, когда ребята куда-нибудь идут или едут. «Вот уже Петергофское шоссе. Блестят трамвайные рельсы. [...] У Нарвских ворот ребята вылезли, ожидая дальнейших распоряжений. [...] Пошли по знакомым улицам. В городе осень чувствовалась еще больше. Панели потемнели от дождя и грязи, с крыши капала вода, хотя дождя уже не было»³⁹ или «Быстро сбежали по лестнице, татарин-дворник Мефтахудын открыл ворота, и ребята выскочили на Курляндскую. [...] Вокруг царила тишина, на улицах не видно было ни души — было время самой глубокой ночи. Бежали долго по прямому, как стрела, Старо-Петергофскому проспекту. Проскочили мимо ярко освещенной фабрики.

33 БЕЛЫХ, Г. – ПАНТЕЛЕЕВ, Л.: *Республика Шкид*. Санкт-Петербург 2016, с. 354.

34 Там же, с. 352.

35 САДИКОВА, С.: *Многоликий город: Санкт-Петербурге в литературе разных исторических эпох*. Магистерская дипломная работа. Брно 2018, с. 73.

36 БЕЛЫХ, Г. – ПАНТЕЛЕЕВ, Л.: *Республика Шкид*. Санкт-Петербург 2016, с. 113.

37 Там же, с. 300.

38 Там же, с. 169.

39 Там же, с. 157.

[...] Оба взглянули на развалины дома и увидели серую тень, спешившую перерезать им дорогу. [...] Пришли в часть. Едва успели подняться на второй этаж и сообщить о пожаре, как ребят уже позвали вниз. [...] Когда подъехали к школе, там уже стояла довольно большая толпа зевак. Почти одновременно приехала еще одна пожарная часть. [...] С улицы доносился шум работы, и шкидцам не сиделось на месте, но у дверей стоял Мефтахудын, которому строго-настрого запретили выпускать учеников за ворота». ⁴⁰ Город живой, активный, изменчивый в зависимости от ребят и их настроения. Он меняется и движется вместе со шкидцами.

В «*Республике Шкид*» мы читаем не только непосредственно о героях повести, но также и о неопределенных, случайных жителях города, которые и являются главным элементом физиологии Петрограда, его «фоновым пространством»: «Со всех сторон чирикали торговки семечками [...] Около приземистых, широких, как киты, пакгаузов суетились грузчики, сваливая мешки с зерном», ⁴¹ «На углу улицы рыжеусый милиционер в шлеме хаки улыбался солнцу и стряхивал дождевые капли с непромокаемого плаща», ⁴² «Изредка в их речь врывается лай собаки, свист милиционера или пьяный шальной выкрик забулдыги, которого хмель завел в неизвестные ему края» ⁴³ и др.

Время в повести не только перспективно, но часто встречаются ретроспективные вставки, связанные с описанием прошлого того или иного героя. Течение времени в повести отражает события, происходящие в городе. Например, в начале — это атмосфера войны: «К городу подступали белые. Шли войска, тянулись обозы, артиллерия. Рассыпалась колония по огородам, и, пользуясь случаем, запасались воспитанники картошкой, капустой, редькой и прочей зеленью. [...] Тревожно было в городе. Ухали совсем близко орудия, и стекла дзинькали в окошках. Окутались улицы проволокой и мешками с песком». ⁴⁴ Позже это уже мирная жизнь: «Гражданская война кончилась. Вступила в свои права мирная жизнь. В городе один за другим открывались новые клубы и домпросветы». ⁴⁵

В повести отражена не только послереволюционная эпоха, но также и период до революции. Так актовый зал в школе назывался Белым, как во дворце. Вместо привычного нам сейчас Нового года в «Шкиде» празднуется рождество: «По первопутку неисправимые обыватели тащили по домам рождественские елки. Елочные ветки куриным следом рассыпались по белому снегу; казалось, что в городе умерло много людей и их хоронили. [...] А двадцать пятого декабря, на рождество, ртуть

⁴⁰ Там же, с. 180–186.

⁴¹ Там же, с. 54.

⁴² Там же, с. 345.

⁴³ Там же, с. 395.

⁴⁴ Там же, с. 30.

⁴⁵ Там же, с. 81.

в Реомюре опустилась на десять черточек вниз, ночью метелью занесло трамвайные пути, и улицы побелели». ⁴⁶ Однако период до революции в повести отражен не так ярко, как современная юным писателям эпоха.

В повести хорошо передан и городской фольклор в виде некоторых песенок, поговорок, стихов и т. д. Например, песня «Ай! Ай! Петроград — / Распрекрасный град. / Петро-Петро-Петроград — / Чудный град!..», ⁴⁷ пародия на хор «Славься» на музыку М. Глинки, частушки, переделанная питерская уличная песня «Шел трамвай десятый номер» и переделанная под Петроград полушутливая песенка «Цыпленок жареный», а также матросская песня «Эх, яблочко» и т. п. Так, в тексте представлен разговорный язык Петрограда послереволюционного периода, а также воровской жаргон: уже упомянутые «халдеи», «сламщики» — близкие друзья, «цацы» — девушки, «шамать» — есть, «хрять» — ехать и т. д. ⁴⁸

Таким образом, Петроград в «Республике Шкид» отличается от Петербурга классиков XIX века. Здесь не важна ни красота города, ни его таинственность, авторы сосредотачивают свое внимание главным образом на школе. И именно она, а не Невский проспект, является его центральным и главным локусом. Душа города — это не Петр Великий, а директор школы Викниксор. Город неоднозначен и разнообразен. Во-первых, эпоха, описанная в повести — это, главным образом, время революции, гражданской войны и послереволюционное время. Однако встречаются и элементы, напоминающие нам о предшествующей тогда еще не совсем ушедшей эпохе. Во-вторых, в голодном, мрачном, «побитом» послереволюционном городе мы всё видим радостно через детское восприятие, в котором город предстает радостным и живым. Он как будто наивен и меняется в зависимости от их настроения. Кроме того, хорошо передан городской разговорный язык в виде песенок, поговорок и поговорок, приспособленным городским топонимам. «Республика Шкид» в целом является интересным произведением как для взрослых, так и для детей, но также и ценным источником информации о жизни, в том числе и детей-беспризорников в Петрограде постреволюционной эпохи. ⁴⁹

Библиография

АНЦИФИРОВ, Н. П.: *Душа Петербурга*. Москва 2014.

АНЦИФИРОВ, Н. П.: *Пути изучения города как социального организма. Опыт комплексного подхода*. Ленинград 1926.

БЕЛЫХ, Г. – ПАНТЕЛЕЕВ, Л.: *Республика Шкид*. Санкт-Петербург 2016.

46 Там же, с. 286–287.

47 Там же, с. 90.

48 САДИКОВА, С.: *Многоликий город: Санкт-Петербург в литературе разных исторических эпох*. Магистерская дипломная работа. Брно 2018, с. 71–72.

49 Там же, с. 76.

- БУРДИНА, Е. Я.: «Что ни город, то хронотоп». *Пространственно-временная диагностика города*. Международный научно-исследовательский журнал, 2017, № 9 (63). [online]. [Cit. 29. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://research-journal.org/culture/chto-ni-gorod-to-xronotop-prostranstvenno-vremennaya-diagnostika-goroda>>.
- ЛОТМАН, Ю. М.: *Город и время. Метафизика Петербурга*. Санкт-Петербург 1993.
- ЛОТМАН, Ю. М.: *Избранные статьи в трех томах. Т. 3. Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. Мелкие заметки*. Таллин 1993.
- ПУТИЛОВА, Е. О.: *Началось в республике Шкид*. [online]. [Cit. 29. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://libking.ru/books/nonf-/nonf-biography/441355-7-evgeniya-putilova-nachalos-v-respublike-shkid.html#book>>.
- ПЫХТИНА, Ю. Г.: *Теория и методика анализа художественного текста: пространственный аспект*. Оренбург 2007.
- САДИКОВА, С.: *Многоликий город: Санкт-Петербург в литературе разных исторических эпох*. Магистерская дипломная работа. Брно 2018.
- СМИРНОВ, С. Б.: *Московско-петербургское взаимодействие в контексте современных подходов к изучению города*. Известия РГПУ им. А. И. Герцена, 2005, № II. [online]. [Cit. 28. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://cyberleninka.ru/article/n/moskovsko-peterburgskoe-vzaimodeystvie-v-kontekste-sovremennyh-podhodov-k-izucheniyu-goroda>>.
- ТОПОРОВ, В. Н.: *Петербургский текст (Памятники отечественной науки XX век)*. Москва 2009.
- ШУРУПОВА, О. С.: *Особенности методологии исследования городского сверхтекста*. Известия ТулГУ. Гуманитарные науки, 2014, № 2. [online]. [Cit. 29. 6. 2019]. Dostupné z: <<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-metodologii-issledovaniya-gorodskogo-sverhteksta>>.
- HODROVÁ, D.: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha 2006.

Mgr. Svetlana Sadikova (*1996), pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., připravuje disertaci na téma *Obráz města v moderní ruské urbánní literatuře (konec 20. a 21. století)*. Ve své odborné činnosti se věnuje zkoumání města v moderní ruské literatuře. E-mail: 439878@mail.muni.cz.

Editoři: Zbyněk Michálek – Josef Šaur

Autor vstupní studie: Ivo Pospíšil

Iveta Bůžková – Eliška Jiráňová – Krystyna Kuznietsova – Zbyněk Michálek –
Lenka Paučová – Ivo Pospíšil – Světlana Sadikova

MLADÁ SLAVISTIKA IV

Výzkum slovanského areálu: generační proměny

Technická redakce a sazba v Lua^AT_EXu písmo EB Garamond,
CMU Sans Serif a Latin Modern Sans: Zbyněk Michálek

Návrh obálky: Pavel Pilch

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

1., elektronické vydání, 2019

ISBN 978-80-210-9403-1

MUNI
PRESS

MUNI
ARTS